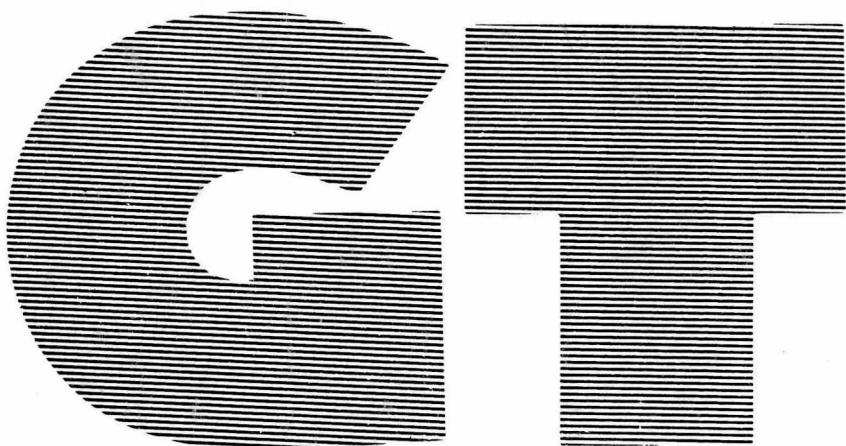


1992 / 6



---

# *Gazdaság & Társadalom*

---

## Tartalomból:

Lóránt Károly: A nemzetközi eladósodás: Ki a felelős -van-e megoldás?

Dr. Magyarai Beck István: A közgazdaságon innen és túl

Dr. Keimer Tibor: A regionális gazdasági válságok kezelésének  
lehetőségei és módszerei

Dr. Gibba Edit: Pártpolitikai és közigazgatási viszonyok  
Vas Vármegyében és Burgenlandban az 1920-as, 1930-as években  
A közép-kelet-európai országok gazdasági és kereskedelmi  
együttműködésének lehetőségeiről

Dr. Szabó-Pelsőczy Miklós: Ami a KGST után következik: káosz  
vagy a Kelet-Európai-Fizetési Únió

---

Társadalomtudományi folyóirat

**GAZDASÁG  
ÉS  
TÁRSADALOM**

**III. évfolyam 6. szám 1992**

A szerkesztőbizottság elnöke: Dr. Gidai Erzsébet

A szerkesztő bizottság tagjai: Dr. Bíró Zoltán, Dr. Fecske Mihály,  
Dr. Gánti Tibor, Dr. Gidai Erzsébet, Dr. Rábaközi András, Dr. Szretykó  
György

Megjelenik kéthavonta

**GT**

Felelős kiadó: Dr. Gidai Erzsébet  
Kiadja a Társadalomkutató Intézet  
1117. Budapest, Dombóvári út./ 17-19.

ISSN 0865 7823

# T A R T A L O M

## Gazdaság

- Lóránt Károly: A nemzetközi eladósodás: Ki a felelős - van-e megoldás? ..... 5
- Dr. Magyar Beck István: A közgazdaságon innen és túl ..... 11
- Dr. Keimer Tibor: A regionális gazdasági válságok kezelésének lehetőségei és módszerei ..... 27

## Társadalom és Politika

- Dr. Gibba Edit: Pártpolitikai és közigazgatási viszonyok Vas Vármegyében és Burgenlandban az 1920-as, 1930-as években ..... 73

## Vita

- A közép-kelet-európai országok gazdasági és kereskedelmi együttműködésének lehetőségeiről ..... 120
- Dr. Szabó-Pelsőczy Miklós: Ami a KGST után következik: káosz vagy a Kelet-Európai-Fizetési Únió ..... 121

## **S z e r z ő i n k**

*Dr. Gibba Edit*, történész, kutató

*Dr. Keimer Tibor*, az Ipargazdasági Intézet tudományos főmunkatársa

*Lóránt Károly*, tudományos osztályvezető

*Dr. Magyar Beck István*, egyetemi tanár

*Dr. Szabó-Pelsőczy Miklós*, egyetemi tanár

Lóránt Károly

## **A nemzetközi eladósodás: ki a felelős - van-e megoldás?**

*A tizenkétéves konzervatív kormányzás romokban hagyta az USA gazdaságát. Az ország belső adóssága több mint négyezer, a külső mintegy 600 milliárd dollár. Az amerikai nép abban a reményben választotta meg a demokrata Clintont, hogy a hanyatlást megállítsa. Egy új gazdaságpolitikának óhatatlanul szembe kell néznie a nemzetközi eladósodás problémájával is, hiszen maga az USA a világ legnagyobb adósa. A jelen cikk a nemzetközi adósság-probléma egy új megközelítését veti fel.*

### **Az okok**

A kőolajárak ötszörösére növekedése a hetvenes évek elején hatalmas, több-százmilliárdos jövedelemhez jutatta az olajexportáló, mindenekelőtt közel-keleti országokat. Az olajexportáló (arab) országok azonban gazdaságaik abszorpciós képességéből fakadó korlátok miatt nem voltak képesek minden jövedelmükért terméket vásárolni, ezért az olajjövedelem jelentős részét (a nyolcvanas évek közepéig mintegy 650 milliárd dollárt) kénytelenek voltak a fejlett tőkés országok bankjainál elhelyezni. Ám ezek a bankok sem tudtak mit kezdeni ezekkel az úgynevezett petrodollárokkal, hiszen a kőolaj-árrobbanás hatására kialakuló recesszió a többszázmilliárd dollár pénzfelesleget a fejlett tőkés országok piacán elhelyezhetetlenné tette. A keresletet messze meghaladó pénzkínálat miatt a kamatlábak jelentősen elmaradtak a meglévő inflációtól, így a reálkamatlábak negatívvá váltak. Az ipari országok bankárai - hogy a felesleges pénzmennyiségtől megszabaduljanak - az egész világot bejárták és igyekeztek az egyes országokat a hitelfelvételre rábeszélni. Ennek a rábeszélésnek azután számos ország engedett, ki azért, mert a megnövekedett olajszámláját másképp nem is tudta volna kifizetni, ki pedig azért, mert a hitelekkel meggyorsíthatónak vélte országa felzárkózását a fejlett ipari országok sorába. A negatív kamatlábak korszaka azonban csupán

két-három évig tartott, a reálkamatláb az Egyesült Államokban bekövetkezett konzervatív gazdaságpolitikai fordulat hatására korábban soha nem látott magasságokba szökkent. A már eladósodott országok természetesen képtelenek voltak hiteleiket azonnal visszafizetni, így a korábbiak visszafizetésére kénytelenek voltak egyre magasabb kamatlábak mellett újabb és újabb hiteleket felvenni. A világgazdasági recesszió, illetve a fejlett tőkés országok korábbiakhoz képest lényegesen lecsökkent gazdaság és ezzel együtt importnövekedése az adós országok dinamikus exportnövekedését is lehetetlenné tette. Így egy olyan helyzet alakult ki amikor forrásbevonás nélkül, sőt esetleg erőteljes forráskihelyezés mellett is gyorsan növekedett a már bizonyos fokig eladósodott országok adósságállománya.

## **Ki a felelős?**

A nemzetközi adósságválsággal kapcsolatban gyakran felmerül a felelősség kérdése. Az adósságprobléma megoldására irányuló javaslatok vitájában gyakran elhangzó érv, hogy az eladósodott országok a felvett hiteleket rosszul költötték el, így a következményekért elsősorban ők a felelősek. Egy másik megközelítés szerint az adósságok felhalmozódásáért a hitelező bankok is felelősek, mert nem mérlegelték kellően a kockázatot.

Ha néhány ország adósodott volna el és csak néhány bank hitelezett volna rosszul, akkor talán helyet is lehetne adni ezeknek az érveknek. Azonban a kisebb vagy nagyobb mértékben eladósodott országok száma meghaladja a százat és közöttük egyaránt megtaláljuk a legszegényebb afrikai, a közepes jövedelmű latin-amerikai és kelet-európai, valamint az olyan kifejezetten fejlett országokat is, mint Dánia, vagy az Egyesült Államok. A bajok gyökerét tehát máshol kell keresnünk.

A magyarázathoz Latin-Amerika példáját szeretnénk felhozni. Latin Amerika adósságállománya az 1970-es 27 milliárd dollárról 1987-re - amikor a mindmáig legmagasabb szintet érte el - 446 milliárdra növekedett. Ez az adósságnövekedés úgy következett be, hogy a hetvenes években (pontosan 1971 és 1981 között) 73 milliárd dollár áramlott be a térségbe, míg a nyolcvanas években (1982 és 1987 között) 73 milliárd dollár áramlott be a térségbe, míg a nyolcvanas években (1982 és 1987 között) 102 milliárd

dollár áramlott ki a térségből. Elvégeztünk egy olyan számítást, hogy mi történt volna akkor, ha ugyanezt a pénzt az Egyesült Államokban fektetik be. A számításnál azt feltételeztük, hogy a bevont pénzek értéke úgy növekszik, ahogy az Egyesült Államok folyó áras GDP-je is növekedett az adott időszakban. Vagyis 1970-től kezdve az egyes évek nettó forrásbevonását, illetve nettó forráskihelyezését az Egyesült Államok folyó áras GDP láncindexéből számított kamatlábakkal felkamatoztattuk 1987-re. Az eredmény az volt, hogy ebben az esetben Latin-Amerika adósságállománya szemben a tényleges 446 milliárd dollárral csak 187 milliárd dollár lett volna. A nemzetközi pénzügyi szervek tehát több mint kétszer annyit követelnek Latin-Amerikán, mint amennyi jövedelemhez juthattak volna ha pénzüket a világ leghatékonyabb gazdaságában, az Egyesült Államokban fektetik be.

Arra a kérdésre is viszonylag egyszerű a válasz, hogy a bankok miért nem mérlegelték jobban a kevésbé fejlett országoknak nyújtott hitelek kockázatát. Ez nem azért volt, mert a világ nagy kereskedelmi bankjainak vezető tisztségviselői máról-holnapra elfelejtették volna szakmájuk alapvető ismereteit, hanem azért, mert a világ pénzpiacait eldöntő, többszázmilliárd dollár volumenű petrodollárokat sehova máshova nem tudtak kihelyezni, hiszen ugyanebben az időben a fejlett tőkés országokban mély recesszió alakult ki.

A fenti érvek és a nemzetközi hitelezés mechanizmusára vonatkozó (itt terjedelmi okokból nem ismertethető) modell számításaink alapján a nemzetközi adósságválság okait végülis a következőkben látjuk:

- (1) A nagymennyiségű, a fejlett tőkés országokban fel nem használható tőke (a petrodollárok) megjelenése a nemzetközi pénzpiacokon, ami arra kényszerítette a kereskedelmi bankokat, hogy a kockázati megfontolásokat félretéve, a fejlődő és a szocialista országokban helyezték ki pénzüket.
- (2) Az Egyesült Államok neokonzervatív gazdaságpolitikája, amely az 1979-es, második köølajárrobbanás után a magas kamatlábakkal kívánta megállítani az inflációt (szigorú monetáris politika) és egyúttal az országba vonzani azt a tőkét, amely kompenzálta a költségvetés nagymérvű hiányát.

- (3) A hirtelen jelentkező nagymértékű cserearányromlás, amely számos fejlődő ország számára elkerülhetetlenné tette a hitelek felvételét a gazdaság azonnali összeomlásának megakadályozása érdekében.
- (4) Egyes országok naív hite abban, hogy a kölcsönfelvételekkel meggyorsíthatják a fejlett országokhoz való felzárkózásukat.
- (5) A világkereskedelem növekedésének lelassulása, különösen az eladósodott országok termékei (nyersanyagok, alacsonyabban feldolgozott termékek) iránti igények erőteljes mérséklődése.
- (6) Azoknak az intézményeknek a hiánya a nemzetközi kapcsolatokban, amelyek egy országon belül megakadályozzák a nemzetközi eladósodáshoz hasonló problémák kialakulását (a kamatok és reálnövekedés kiegyenlítésének hiánya, csődkezelési törvény hiánya, a termelési tényezők - áruk és munkaerő - szabad áramlásának hiánya, a struktúraátalakulás terheinek egyenletesebb társadalmi megosztására irányuló politika hiánya stb.).

Mint ezekből a pontokból látható, hogy a nemzetközi adósságprobléma okai között a hitelfeltevő országok, vagy a hitelező bankok felelőtlensége csak minimális súllyal szerepel, a lényeg az, hogy a globalizálódott világ gazdaságnak még nem alakult ki az az intézményrendszere, amely a kőolajár-robbanáshoz hasonló sokkokat kezelni tudná.

## **A megoldás alternatívái**

Ha az előbb felsorolt okokat, mint a nemzetközi adósságválság előidézőit elfogadjuk, akkor abból már bizonyos fokig a megoldás alternatívái is körvonalazódnak. Megítélésünk szerint, ha a nemzetközi adósságproblémát nem csak továbbgörgetni, hanem megoldani kívánjuk, alapvetően kétféle irányban kereshetjük a megoldást.

## **A "liberális" modell**

A liberális megoldás a nemzetközi adósságproblémának a liberális (neokon-zervatív) gazdaságfilozófia keretei közötti megoldását jelentené. Ez esetben

a világgazdaság egészére ugyanazokat a feltételeket kellene kialakítani, mint amelyek egy-egy országon vagy régióon belül biztosítják a piaci mechanizmusok érvényesülését. Mindenekelőtt arra van szükség, hogy a tőke már megvalósult szabad áramlása mellé biztosítsuk az áruk és a munkaerő országok közötti szabad áramlását is. Konkrétan a fejlett, hitelező országoknak teljes egészében meg kell nyitniok az áru és a munkaerőpiacaikat az eladósodott országok termékei és felesleges munkaereje előtt. Létre kell hozni az egy országon belül alkalmazott csőd eljárás nemzetközi megfelelőjét, sőt bizonyos fokig azokat az intézményeket is, amelyek egy-egy országon belül biztosítják a munkaerő átáramlását a hanyatló gazdasági szektorokból a dinamikus szektorokba (oktatás, átképzés, munkanélküli segély stb.).

## A "nem piaci" modell

Ha ez a liberális megoldás különböző (például társadalompolitikai) okokból nem elfogadható a főbb hitelező országok számára, akkor viszont világosan ki kell mondani, hogy a nemzetközi adósságproblémának nincs liberális, a piaci automatizmusokra épülő megoldása, mert pont a piaci automatizmusok működésének alapfeltételei nem teremthetők meg globális méretekben. Ez esetben "nem piaci" megoldást kell keresnünk. A jogtudomány bizonyos esetekben, például, ha egy szerződés valamilyen elháríthatatlan külső akadály miatt nem teljesíthető, vagy érvénytelen, ismeri az eredeti állapot visszaállításának elvét. A mi esetünkben ez annak az elvnek a kimondását jelentené, hogy minden hitelező (ország) kapja vissza reálértékben, a világgazdaság összességének reálnövekedésével felkamatoztatva azt az összeget, amelyet kölcsönzött. Ezt egy olyan nemzetközi adósságrendező intézmény (a továbbiakban NARI) létrehozásával lehet megvalósítani, amely felméri az erőforrások egyes országok közötti áramlását a hetvenes évektől napjainkig és lényegében egy kliring-szerű elszámolásban meghatározza, hogy mely országok tartoznak fizetni és mely országok kapnak vissza.

Az adósságrendezés konkrét menete a következő lenne. Első lépésben a NARI az adós országok által kibocsátott kötvényeket és a kereskedelmi bankok hiteleit saját magára vonatkozó követeléssé alakítaná át. E követelések fedezetét az adósságrendezésben résztvevő valamennyi pénzügyintézet adná össze alaptőkével arányos részesedéssel. Megfelelő nemzetközi egyezményekkel biztosítani kell, hogy ebben az akcióban valamennyi, a nemzetközi

pénzpiacon működő, pénzügyet vegyen részt. A következő lépés a tartozások reálértékének meghatározása a már említett módon és a jelenlegi (nominális) adósságérték lecsökkentése a reálértékre. (E kettő különbsége az, amelyet a nemzetközi pénzpiacon tevékenykedő pénzügyeteknek végülis fedezni - vagyis veszteségként leírni - kellene). A továbbiakban meg kell határozni, hogy mely országok a végső hitelezők, illetve adósok, majd meg kell állapítani, hogy az adósok milyen áruval törleszthetik a hitelezőkkel szembeni reális tartozásukat. A szállítások ellenértékét a fogadó országok központi bankjai a NARI pénzalapjának létrehozásában résztvevő bankok számára hozzájárulásuk arányában fizeti. Végül, ha a reális tartozások már ki lettek egyenlítve, a NARI megszűnhet úgy, hogy alaptőkéjét a reá vonatkozó követeléseket a kereskedelmi bankok veszik át.

Az egész akciónak végső soron az a célja, hogy a nemzetközi pénzügyi rendszerből többé-kevésbé igazságos módon kivonja azt az extra pénzmennyiséget, amelyet a reálmegtérüléstől elszakadt kamatlábak hoztak létre a nyolcvanas évtizedben és amelyek mögött ugyanúgy nincs reális termelés (érték), mint ahogy a Nagy Válságot megelőző időben a hosszantartó tőzsdei árfolyamemelkedések mögött nem volt.

## A közgazdaságtanon innen és túl

*"A világ, mint egy részeg paraszt, ahogy egy oldalról nyeregbe segítik, lebukdácsol a másik oldalon. Nem lehet segíteni rajta, bárhogy igazítják is, azért a világ csak az ördögé lesz."* Ezek Luther Márton szavai az Asztali beszélgetések-ből (Helikon kiadó Budapest, 1983.). Még keresve sem talál-nánk jobb mottót a jelen cikk elé. De hogy mégsem a mottó szokásos helyére írtuk, annak komoly okai vannak. Szerettük volna ugyanis, ha az olvasó nem tudja elkerülni e nevezetes sorokat mielőtt a tanulmány érdemi részével foglalkozik. E tanulmányunk, tudniillik, úgy is ajánlható az olvasó figyel-mébe, mint a fent idézett lutheri gondolat egy illusztrációja szerény viszonyaink között.

Mert voltaképpen mi is történt a közelmúltban? Hogy egy kevéssé használt kifejezéssel éljünk: valami a kultúránkban változott meg, cserélődött ki. De miről mire? A kérdésre felkínált válaszok szinte tüntetnek sematikus jelle-geikkel. A legtöbbször arról hallani, hogy egy etatista és militarista állam-alakulat adott helyt egy demokratikus piacgazdaságnak. Az előbbit jól ismer-ni véljük a saját tapasztalatainkból. Hanem ami az utóbbit illeti...! A lelkünk mélyén lehet, hogy azt gondoljuk, ez az újabb periódus sem ismer-etlen számunkra. Én azonban úgy hiszem, a mostani helyzetünk ama bar-langlakóéhoz hasonlítható, aki kilépve barlangjából először alig lát, s a külvilágról a félhomályos barlangban alkotott fantáziaképei - ha műveltebb, az olvasmányai - alapján próbál tájékozódni. És csak lassan veszi észre, hogy a valóság távolról sem azonos azzal, amilyennek ő azt barlangi magá-nyában képzelte.

A világ, amelybe beléptünk, a közgazdaságtan és a gazdasági hatalom terminusaival fémjelezhető. Jogos tehát az a kérdés, hogy az említett szakmai nézőpontok mekkora teret láttatnak velünk és milyen cselekedetekre képez-nek minket? Mert ugyanis, ha ezt a vizsgálatot nem végezzük el, s naiv módon tulajdonítunk mindenhatóságot a közgazdaságtan és a gazdasági hatalom eszközeinek, úgy az történik velünk ami Luther barát részeg lova-sával, s az igényelt és remélt nyereg helyett újfent a ló egyik, ezúttal az eddigiekkel ellentétes oldalán zötykölődünk. És bár a lutheri paradigma

szerint az újabb egyoldalúságok elkerülhetetlenek, tegyünk egy próbát a hön-  
őhajtott egyensúly megőrzésére.

Ehhez viszont meg kell találni korunk vezető tudományának, a közgaz-  
daságtannak a határait, s legalább utalni kellene arra, hogy mi is van ezeken  
a határokon túl. Tudom, jobb lenne, ha ezt a munkát egy nálam hivatottabb  
szak kutató végezné el. Én azonban megértem közgazdászainkat, akik abbeli  
jogos örömeikben, hogy tudományuk annyi ideologikus hányattatás után  
végre a méltó helyére kerül, erejüket a szorosan vett szakmunkára fordítják  
és nem kompetenciahatáraik korai megrajzolásával bíbelődnek. Annál is  
inkább, mivel ezek a határok igencsak hipotétikusak lehetnek, a bizo-  
nyításukhoz kemény tényekre is szükség van. Arról nem is szólva, hogy e  
határok ügyes gonddal talán még tágíthatók is.

Kezdjük el gondolatmenetünket annak a kérdésnek a megválaszolásával,  
hogy voltaképpen miért is került a közgazdaságtan a szellemi élet központ-  
jába, ha nem tévedünk már a múlt század folyamán. Nos, ennek minden  
valószínűség szerint legalább két oka van. Mindenekelőtt az, hogy emberi  
öntudatunk számára a nyomor először a múlt században vált elviselhetel-  
lenné. Jól értsük meg, itt nem a nyomor fizikai elviselhetetlenségével érve-  
lünk. Az ágrólszakadtság testi kínjainak felpanaszolásával már jóval a fel-  
világosodás előtt is találkoztunk, egyebek között, Villon verseiben. Azonban  
a múlt század folyamán elsősorban emberi méltóságunknak a felvilágosodás  
évtizedeiben kifejlődött érzése tiltakozott a szegénység ellen. Az emberhez  
méltó élet központi kérdéssé válása helyezte középpontba az emberek sze-  
génységével és anyagi jólétével foglalkozó tudományt, a közgazdaságtant.

A második ok szorosan véve filozófiai természetű. A XIX. század ugyanis,  
egy világra szóló tudományos vállalkozás százada volt, amelyet röviden a  
redukcionizmus terminusz technikuszával nevezhetünk meg. "Azok a cso-  
dálatos tudósok" nem kevesebbre vállalkoztak, mint egy olyan tudományos  
világkép felépítésére, amelyben minden egyes létnívó a nála alacsonyabbtól  
függ, abból fejlődik ki a progresszió egyetemes princípiumai révén. Ebben  
a tudományos világképben az élet folyamatait a vegyi folyamatokra, a vegyi  
folyamatokat a fizikai folyamatokra vezették vissza. Kézenfekvőnek tűnt a  
pszichológiai és a társadalmi jelenségek meghatározóit a biológiai szükség-

letek és e szükségletek kielégítésének szféráiban keresni. A főként fizikai szükségletek kielégítését szorgalmazó közgazdaságtan így került most már a szorosabban vett filozófiai okok miatt is az érdeklődés középpontjába.

Amíg az anyagi fellendülés reménye és gondja a közgazdaságtant mint egy gyakorlati jelentőségű diszciplínát tárja elénk, a redukcionizmus szellemében fogant tudományképből a közgazdaságtannak az emberi lélek és az emberi társadalom eredetét és mozgatórugóit megismerő és megértő ereje adódik. És bár az itt felsorolt okok egyáltalában nem merítik ki a közgazdaságtan történelmi karrierjét elősegítő feltételek egész halmazát, az ma már bízvást állítható, hogy ez a tudomány vitathatatlanul előkelő helyét olyan tradícióknak is köszönheti, amelyek aktualitása ma már nem kis részben a múltté. Tessék csak összevetni a mindent elöntő gazdasági válságról sopánkodó nyugati honpolgár életszínvonalát a XVIII. és a XIX. század fordulóján élt elődeinek összehasonlíthatatlanul nyomorultabb életszínvonalával, hogy meggyőződjunk állításunk igazáról. Egyik kiváló, a közgazdaságtanban, valamint a gazdaságtörténetben a legmagasabb európai és amerikai szinten járatos kollégám és barátom szerint az európai átlagember ma olyan szinten él, mint a francia arisztokrácia az ancime regime idejében. Ami pedig a redukcionizmust illeti, az olyan irányzatok, mint a Gestaltteória, a rendszerelmélet, stb. már régóta "rágják" a múlt században már szinte befejezettnek hitt és meghirdetett "tudományos babilon" alapjait.

Már az eddig leírottakból is halványan felsejlenek a szóbanforgó tudományterület keresett határai, de még nem vagyunk kellő mértékben felkészülve a plauzibilis válasz megfogalmazásához. Körvonalazzunk tehát most, még a készülődés jegyében egy olyan tézist, amely, tudom, nem kis meglepetést fog okozni az olvasónak. Remélem, hogy a szóbanforgó tézis legalább részleges igazolás során módom lesz olyan közismert tényekre is utalni, amelyek csökkentik ezt a meglepetést. E körülményes módon bevezetett tézisünk az alábbi: a közgazdasági gondolkodás bár előszeretettel tünteti fel magát a gazdasági problémák megoldójának, nem kis részben maga is felelős e problémák megjelenéséért. Hogy azt nem mondjam, a gazdasági élet problémáit jelentős mértékben maga a közgazdaságtan hozza létre, illetve okozza.

Mielőtt e tézis alátámasztásához látnánk, sietve megjegyezzük, hogy itt nem egyetlen tudomány anomáliájával állunk szemben. Olyannyira, hogy azt kell mondjuk, ez a dolgok normális rendje más területeken is. Például a betegségek gyógyítására vállalkozó orvostudomány maga is hozzájárul a betegségek szaporodásához. És nem csak az úgynevezett iatrogén (orvosi beavatkozásra, mint kórokozóra visszavezethető) betegségek esetében. Gondoljunk csak arra, hogy a meggyógyított beteg emberek természetesen utódokat nemzenek, s ha egy betegség történetesen a gyengébb átöröklési anyag megnyilvánulása, a nemzés, illetve a szülés által átörökített anyag újabb betegségek kiindulópontjává válik.

Vagy vegyük egy másik példának a pszichoterápiát! A pszichoterápia analitikus formái kultúrtörténetileg a gyónás hagyományait viszik tovább, amennyiben a pszichoterápiában is a kliens vallomásait hallgatja meg a beavatott, jelen esetben a terapeuta. Csakhogy itt majdnem véget ér a hasonlóság, mert míg a gyónás gyakorlata nem teszi kétségessé a vallomást tevő "bűnösségét", addig az analitikus terápiában a beteg azzal a jóérzéssel kelhet föl az analitikus diványról, hogy igazából nemis ő, hanem a társadalom felelős állapotáért. Az egyetlen, amiben a beteget legalábbis a hagyományos analízis el szokta marasztalni, az a beteg abbeli ügyetlenkedése, melyből kifolyólag a problémáit nem volt képes megoldani. A procedúrák végén mind a gyónást tevő, mind pedig a kezelés alatt álló megszabadul ugyan az erkölcsi nyomástól, de amíg a gyónást tevőt feloldozzák, addig az analitikus kezelésben részesültet felmentik a felelősség alól. És ez az a pont, ahol az analitikus terápia veszélyek forrásának bizonyul a betegre nézvést. Ugyanis a felmentett személy megerősítve érezheti magát a már eddig is gyakorolt viselkedésében, sőt még továbbiakra is vetemedhet, ami újabb és még erőteljesebb társadalmi konfliktusokba sodorhatja. S végezetül megint a terapeuta rendelőjében találja magát.

Fordítsuk most figyelmünket ismét a közgazdaságtanra, és nézzük meg, milyen módon válik ez a tudomány is nagymértékben önellátóvá, már ami az általa megoldandó problémákat illeti. Hiszen tudjuk, hogy egy-egy tudomány létjogosultságát azok a kérdések adják, amin az a tudomány dolgozik. Három témakörrel fogunk foglalkozni, úgy mint a munkanélküliséggel, a természeti környezettel, s végül az emberi szükségletekre vonatkozó köz-

gazdasági nézetekkel. Tanulmányunkban természetesen jóformán csak érintjük ezeket a témákat, s csak annyira foglalkozunk velük, amennyire az érdeklődésünket képező tézis alátámasztása ezt igényli.

A munkanélküliség korunk egyik legnagyobb problémája. Kétségtelenül nagyon sok érv szól egy mérsékelt munkaerő-tartalék mellett. Ezek ma már annyira köztudottak, hogy itt nem ismertetjük őket. A mai munkanélküliség azonban mindennek mondható, csak mérsékeltnek nem. Idestova több, mint egy évtizede a munkaképes lakosság kb. 10 %-át érintő munkanélküliségről beszélünk. A sokféle munkanélküliség között van egy különösen veszedelmes fajta, a technológiai munkanélküliség. Már a klasszikus közgazdaságtan egyik megalapítója, Ricardo, foglalkozott azzal a ténnyel, miszerint a vállalkozó, gépesítés esetén, ugyanakkora tőkével sokkal nagyobb profitra tehet szert, s természetesen sokkal kevesebb élőmunkát, tehát dolgozót kell alkalmaznia (Ricardo, 1817.). Ricardo egyébként annak az autonóm és mechanikus módon működő gazdasági rendszernek a "feltalálója", amely, miként az ipari forradalom gépeinek a motorja, a társadalmi "karosszériát" ez utóbbi minden beavatkozása nélkül viszi előre rendeltetésének útján. (Ha e "tudományos" fantáziakép mögött megbúvó mélyebb archetípusokat is kutatni kezdjük, hamar rábukkanunk a skandináv folklór mesebeli vitorlásaira, amelyek sebesült gazdáikat maguktól viszik a hazai révbe.). Egy fél évszázad sem telt el a ricardoi mű megjelenését követően, amikor is Marx ezt a társadalomra érvényesített gépkoncepciót az alap és felépítmény közismertté vált tanításaiban a részleteket tekintve is kidolgozta. Mármost a technológiai munkanélküliséget az a - technológiafejléssel realizálódó - szándék okozza, hogy a tőketulajdonos minél kisebb befektetéssel minél nagyobb nyereséghez jusson. Ez az elv a gazdasági racionalitásnak nevezett maximalizáció egy partikuláris megnyilvánulása: a profitmaximalizáció.

Azonban gondoljuk végig a mondottakat egyfelől a történelmi trendnek, másfelől pedig egy hagyományosabb demográfia szempontjából. Tételezzük fel, s erre minden jogunk meg is van, hogy töretlenül folytatódik a profitmaximalizáció szolgálatában álló technológiai fejlődés. Ekkor a népesség egyre nagyobb tömegei kerülnek az utcára: a technológiai munkanélküliség először kitölti mind a 10 %-ot, majd a 10 %-ból 20, 30 stb. lesz. Egy szép napon átlépjük a mágikus 50%-os határt, miáltal a lakosok többsége szó (de

nem a szándéka) szerint ingyénélvé válik. Bekövetkezni látszik az, ami a császárkori Rómában a dolgok mindennapos rendje volt, hogy tudniillik, "az istenadta nép" lebzseléssel és sűrűn ismétlődő vezérválasztással tölti jobb sorsra érdemes idejét. Az ún. demokrácia pedig csak cifra lótakaró lesz a demagógok által mozgatott, csürhévé züllött társadalmon. A demográfiának mondott aspektus viszont feltételi velünk az alábbi rázós kérdést: minek nevezhető az a nagytömegű munkanélküli az őt eltartó dologozók szemszögéből? Nyilván a fölösleges emberek roppant sokaságának. Ámde normális-e egy olyan állapot, amelyben a nép többsége horribile dictu feleslegessé válik?

Hasonló gondolatmenettel világhítható meg a környezetszennyeződés im-máron nagyon sokat emlegetett témaköre. A profitmaximalizáció elve nem-csak a munkával, hanem a feldolgozandó és a feldolgozott anyaggal kapcsola-tos kiadások csökkentését is előírja. Ami igen könnyen vezethet és vezet is a természeti környezet egyoldalú, viszonzatlan felélésére. Amíg a régiiek nevezetes vetésforgóikkal aggályosan ügyeltek a talaj termőképességének hiánytalan megőrzésére, sőt a növelésére is, addig a mai ipar gátlástalanul veszi ki a neki szükséges nyersanyagokat a földből és mérgezi meg a talajt és a vizeket ipari anyagcseretermékeivel. S ezenközben kicsinyes módon bizonyul fukarnak, amikor a természet rekonstrukciójának a kérdései fo-galmazódnak meg. Azaz, a környezetkárosítás nem egyszerűen a kozmikus emberi butaság műve, hanem a rövidtávú érdekelttségé. A profitmaximali-záció elve ilyenformán ismét a válságos állapotok kiindulópontja lesz.

De nemcsak a profitmaximalizáció, hanem a maximalizációnak egy másik fajtája, az ún. élvezetmaximalizáció is lesújtó eredményekre vezet. A köz-gazdaságtan egyik széles körben elfogadott tétele szerint az emberi szük-ségletek kielégíthetetlenek. Egy-egy embert úgy kell tehát elképzelnünk, mint a fogyasztás egy-egy bűvös kútját, amely mindig a többet részesíti előnyben a kevesebb szemből. Ugyanakkor, e tételből nem nehéz kihallani az ideológiai felhangokat. Mert, tudniillik a merő ideológiák egyik kedvenc fogásával él: tényként állítja be azt, amit szívesen látna viszont, mint való-ságot. Amit tehát rá szeretne kényszeríteni a valóságra. Mivel pedig a valóság igen nagy hatalom és szinte nincs ember, aki vállalná, hogy kimaradjon belőle, az élvezetmaximalizáció tétele számottevő szuggesztív erővel ren-delkezik. A mögötte megbúvó spekuláció azonban egyértelmű: növelni kell

a vásárlások gyakoriságát, mert csak így bővíthető a termelés. Az, hogy ez az örvény előbb, utóbb magát a földet is elnyelheti, csupán "költői ábrándnak" tűnik az aszfaltszagú józanság számára. Arra e helyütt nem kell sok szót pazarolnunk, hogy az emberi szükségleteknek - a szóben forgó ideológus tantétellel szemben - nincs kultúrától független természetük. Vannak kultúrák, melyekben egy-egy szükséglet kielégítettségéről már alacsony igényszinteken is beszélhetünk. Más kultúrákban, mint pl. az ókori Karthágóban a jómóduak körében szokás volt kihányatni a már elfogyasztott ételleket, hogy a delikvens készen álljon az újabbak élvezetére.

Ilyen körülmények között valójában nem létezik az a termékminőség, illetve termékmennyiség, amely akár csak rövid távon kielégítőnek mutatkozna. A hagyományos termékek iránti kereslet csökken, piacuk beszűkül, a termelésükre vonatkozó összes konzekvenciákkal együtt. A marketing szakember pedig új igényekre vadászik, vagy új igényeket kreáltat a reklámszakemberekkel. Vagyis ott keresi a gyógyírt, ahonnan maga a méreg származott.

A tudományoknak ez az öneltartó jellege, ha jól belegondolunk, spekulatív úton is kikövetkeztethető lett volna. Hiszen a környezet, amelyben élünk, már régóta mesterséges, nagyrészt a tudományok közös műve. A belőlük sarjadó problémák ezért a tudományok alkalmazásából is származnak, s eliminálásuk a tudományok újabb alkalmazásaival kísérhető meg. Az általános helyzet nagymértékben hasonló ahhoz, amit a technikával kapcsolatban szoktak állítani: a technikáról mondják, hogy az általa okozott hátrányok ellenszere magában a technikában, a technikai továbbfejlődésben van. A közgazdaságtanra viszont, mint vezető tudományos diszciplínára, párját ritkító felelősség hárul. Hiszen elveivel és magyarázataival ő mozgatja az összes többi szakterületet. Hiába talál föl a mérnök egy új masinát, az építész egy új épületszerkezetet, a vezetéselméleti szakember pedig egy eddig még nem ismert nyilvántartási eljárást, stb., ezeknek még reményük sem lehet a bevezetésre, ha nem igazolják magukat a közgazdaságtani gondolkodás előtt. Bár azt azonban el kell ismerni, hogy az esetek túlnyomó többségében nem is annyira a legmagasabb színvonalú közgazdasági művek alakítják a gyakorlatot, hanem inkább azok a koronként vulgárrissá egyszerűsödött elképzelések, amelyek mintegy csak kiszivárognak a tudós közgazdászok dolgozószobáiból.

Térjünk most rá tanulmányunk voltaképpeni problémájára, a próbáljuk berajzolni szellemi térképünkre a közgazdaságtani gondolkodás határait. A közgazdaságtan, mint arról már volt szó, elsősorban a fizikai, fiziológiai szükségleteket tartja szem előtt. Észrevette, hogy e szükségletek kielégítésére igencsak szűkös erőforrások állnak rendelkezésre, ezeket tehát valamiképpen szaporítani kell. A közgazdász gondolkodásmód igen szimpatikus módon termelés és csere útján kíván minél több embert részesíteni azon javakban, amelyek a fizikai, fiziológiai szükségletek kielégítését biztosítják. A közgazdászok külső kényszer hatására jobb híján inkább csak tudomásul veszik a politika rablásra emlékeztető, vagy sokszor egyenesen azzal azonos eljárásait, semmint ilyen természetű javaslatokat tennének. Lásd, pl. Adam Smith érvelését a monopóliumok ellen, ami a gyarmatosítás kérdését sem hagyta érintetlenül, s végeredményben a gyarmattartás ellen is érvelt (Smith, A. 1789). Vitathatatlan, hogy ez a gondolkodásmód egy egészen rendkívüli fejlődés kezdeményezője lett. Az európai kultúra és utódkulturái messze a valaha előttük járó kultúrák fölé kerekedtek és olyan előnyökre tettek szert, amelyek ma már úgyszólván behozhatatlanok. Az ókori Rómával felállított analógia egy más tekintetben is helytálló: ezúttal is a mi kultúránkon belül támadó önrombolásnak kell asszisztálnia ahhoz, hogy ez a kultúra is véglegesen a múltté legyen. Jelzem, az önromboló tendenciák ma már a napirenden vannak. Sokszor a legnemesebb elviség köntöseiben parádézva.

A modern humanisztikus pszichológia egyik nagyhatású megalapítója, A. Maslow szerint a fizikai, fiziológiai szükségletek kielégítését követően újabb szükségletek támadnak az emberben. Ezek a ma már széles körben ismert szükségletek az alábbiak: a biztonsági, a szeretet, a tisztelet, az önmegvalósítás. Időnként a lista tetejére kerül a transzcendens tudás és ismeretek iránti igény (Maslow, A. 1943). Mindezen szükségletek kielégítését persze segíthetik az olyan anyagi, tárgyi jellegű eszközök, mint pl. a könyvek, vagy a szórakozóhelyek, s ezeket gazdasági módokon: csere útján és/vagy pénzért lehet megvásárolni vagy igénybe venni, mégis felmerül a kérdés, hogy milyen mértékben lehet kompetens a közgazdaságtani gondolkodás ezeken a nívókon? Fogadjuk el, hogy a biztonság, a szeretet, a tisztelet, az önmegvalósítás és végül a transzcendens tudás pontosan úgy szűkös javak, mint az étel, a ruházat, vagy a lakhely, stb. Mégis, nem éreznénk-e valamiféle oda nem illő,

erőltetettséget abban az állításban, miszerint a biztonság, a szeretet, a tisztelet, stb. azon javak körébe tartoznak, amelyeket ugyancsak a termelés és a csere útján kell az emberek számára hozzáférhetővé tenni? Mégcsak elképzelésünk sincs arról, miként lehetne a fentemlített szükségletek kielégítésének adekvát "táplálékait", a biztonságot, a szeretetet, az önmegvalósítást stb. termelni, elosztani, eladni és megvásárolni.

A fentiek alapján adódik, hogy egy bizonyos életszínvonalat meghaladva a problémák kikerülnek a közgazdaságtan kompetenciaköréből. Lehet ugyan érvelni azzal, hogy egy alapvetően csereszemléletű kultúrában a fizikai, fiziológiai szükségletek fölött álló szükségleteink is jól járnak. Egy kölcsönösségre épülő társadalmi életben nagy valószínűséggel kapok szeretetet a szeretetemért, tiszteletet a másik ember megbecsülését kifejező magatartásomért, az önérvényesítemhez szükséges szabadságot azért a szabadságért, amelyet tapintatosan biztosítok a körülöttem élőknek, vagy szeretetet a tisztelet fejében és így tovább. De még ez a cseregazdasághoz képest metaszinten, maga a cseregazdaság által kialakított ethosz sem képes olyan üzleti jellegű tranzakciók kezdeményezőjévé válni a magasabbrendű szükségletek szférájában, amelyek által e szükségletek a gazdasági szabályozás tárgyaivá válhatnak. Képtelen vagyok pl. hinni abban, hogy valaha is létminimumot állapíthatnánk meg és szociális hálót szöhetnénk, teszem azt az emberek által igényelt szeretet tekintetében, pedig jól tudjuk, milyen sok gyermek és felnőtt pusztult már el a szeretetlenségben. Akár az öngyilkosság, akár a pszichoszomatikus úton kialakuló betegségek következtében.

Igaz voltak és ma is vannak kísérletek a magasabbrendű szükségletek átökonómizálására. Ezek közé tartoznak, pl. a nyilvános házak is, melyekről jól tudjuk, nemcsak a klientúra szexuális élményeit kívánták és kívánják gyarapítani, hanem a magányosság érzését is oldani szeretnék a vendégben. Ámde az a tény, hogy az ilyen és a hozzá hasonló kísérletek (pl. a transzcendens átélések biztosítása a megvásárolt kábítószer révén) már évezredek óta a társadalmi élet periferiáján helyezkednek el, beszédesen igazolja a közgazdasági keretek korlátozott alkalmazhatóságát a fizikai, fiziológiai szükségleteknél magasabb szükségleti szinteken.

Azt hiszem, a fentiek már jelzik ama határokat, amelyeken belül a közgazdaságtudományi szemlélet fényes karriert tud befutni, s amelyeken túl már csak erőltetetten, az alapvetőnek számító emberi és társadalmi értékekkel súrlódva, vagy egyenesen éles konfliktusokba kerülve, képes ilyen vagy olyan korlátozott mértékben érvényesülni. Nos, az iméntiekkel szoros összefüggésben a következő nyilvánvaló ellentmondásra leszünk figyelmesek. Miközben a kiugró és közepes szinten fejlett országok lakói szemmel láthatóan "éheznek" a magasabb rendű, humán szükségleteiket tekintve, a közgazdasági szemlélet szilárdan tartja történelmileg kivívott jelentős pozícióit. Sőt, nagymértékben gyarapítja is ezeket a pozíciókat. Mintha az egyik problémakör negligálása a másik "túlmegoldásával" párosulna. Ehhez néhány kommentárt fűzünk.

Mit értettünk azon, hogy a kiugró és a közepesen fejlett országok lakói a magasabbrendű szükségleteiket tekintve a "masszív éhezés" állapotában vannak? Nos, a válasz nem túl összetett. Elegendő csak jobban odafigyelni arra, ami ezekben az országokban a hagyományos kultúra helyébe nyomul. A minőségi kultúrának, szindarabnak, zeneműnek, stb. azt a viszonylag kevés és egymástól, valamint a nagyközönségtől izolált megjelenését potom és szellemileg értéktelen fércművek feneketlen tengere veszi körül. Ezek a "művek" a biztonság, a szeretet, a megbecsülés, a személyiség kibontakozása és végül az egyetemes emberi és kozmikus problémák helyett a rettegésről (horror), az agresszióról (horror és krimi), az intoleranciáról, stb. szólnak szinte pártolóan. Olyan reklámot teremtve ezeknek az érzelmeknek és a belőlük eredő viselkedésformáknak, hogy inkább az emberiségben megtestesülő biológiai massa programozásáról kellene beszélnünk, semmint kultúráról e szó nemes, történelmi értelmében. És azt a tényt, hogy ez a programozás mennyire sikeres, jól mutatják nem annyira a kriminalisztikai esetek pusztá számadatai, mint inkább a típusai. Itt egy nyolc éves gyerek ölte meg a szüleit, ott egy anya dobta ki az emeleti ablakon négy éves gyermekét, emitt egy férfi verte agyon a szeretőjét, amott egy asszony szervezte meg élettársa meggyilkolását. S ez már hosszú évtizedek óta megy föltartóztat-hatatlanul, lassan az unalom vonásait rajzolva a kegyetlenkedést szemlélő arcára a jogosnak hitt felháborodás helyett. A jelen sorok írója épp ezekben az időkben készül egy olyan munka megírására, melyben az ún. populáris

kultúra igazi kultúraellenes természetét próbálja majd közelebről meghatározni.

Ha számítunk is olvasóink egyetértésére a fentiekkel, abban már jóval kevesebben fognak osztozni e sorok írójával, hogy a gazdasági probléma a világ számos országában túlmegoldottnak látszik, s a valódi gondok nem a megoldás hiányából, hanem a túlmegoldottságból erednek. Említettük már, hogy a közgazdaságtan akkor került a figyelem középpontjába, amikor az európai ember életszínvonala rendkívül alacsony volt. Arról is szó esett már, hogy azon időkhöz képest ez az életszínvonal ma összehasonlíthatatlanul magasabb. A gazdasági elmélet ennek ellenére az emberi szükségletek ki-elégíthetlenségéről beszél, s a reklámtevékenység pedig mintegy ennek empirikus alátámasztásán dolgozva, fűti a fogyasztók telhetetlenségét. Az európai kultúrában és utódkulturáiban a gazdasági megoldásokat egy rohamosan emelkedő igényszint struktúrával szemben kell folyamatosan és szakadatlanul igazolni. Vitán felül az ílymódon létrehozott termelői és fogyasztói kultúra könnyedén gyűri maga alá a kevésbé dinamikus kultúrákat. Ha szociáldarwinista szemszögből ítéljük meg a dolgokat, ebben a "telhetetlen fogyasztó" kultúrájának történelmi fölényét kell lássuk. Csakhogy milyen áron? Mert, ugyanis, tévedés azt hinni, hogy amit elértünk, kis ráfordítással értük el, a maximalizáció gazdasági imperatívuszát követve. Hátra van még egy olyasfajta elemzés, amely feltehetően kimutatja, hogy a jelen kultúra fényes történelmi pályája mögött nem az ügyes megtakarítások, hanem égbe nyúló adóssághegyeink halmozódtak fel. Adósságaink, amelyeket egyszer majd vissza kell fizetnünk. És ez lesz az az időszak, amikor csak valami kevés marad velünk. Az a viszonylag csekély, amit sikerült időtállóan megalkotnunk.

Gondolatmenetünknek ebben a részében két kérdés legalábbis kísérleti jellegű megválaszolása elkerülhetetlennek látszik. Először ama kérdése, hogy vajon milyen eszközökkel állították elő ezt a jelen állapotot? Másodsor pedig azé, hogy ki érdekelt a jelen állapot fenntartásában, Cui prodest? - ahogy a jogásznyelv mondaná.

Az első kérdésre adandó válaszunk kiindulópontját a fentiek már tartalmazzák. Ha, ugyanis a telhetetlen szükségletek melletti agitáció sikeresnek

bizonyul, úgy a gyakorlati végeredmény nem lehet más, mint az emberek rögzülése, a pszichológia nyelvét használva fixációjuk az alapszükségletek szintjén. Ha már ezek a szükségletek is úgymond kielégíthetetlenek, akkor sohasem kerülhet sor a magasabbrendű igények megjelenésére. De vajon mi kényszerít minket arra, hogy a "telhetetlenségi tételt" készpénznek vegyük? Miért nem utalhatunk azokra a pszichológiai vizsgálatokra, amelyek az emberi mohóságot fékező aspirációs szintek létezéséről és a szokáscselekvések erejéről tudósítanak? Ez a kérdés nyitott kapukat dönget. A nóbel díjas Herbert Simon bevezette az aspirációs szintek fogalmát a közgazdaságtani gondolkodásba, s ezzel azt az utat is kijelölte, amelyen járva ez a gondolkodásmód is meghaladható, s egy tágabb koncepcionális rendszerbe illeszthető. Egy másik jeles, magyar származású pszichológus, George Katona, pedig a szokáscselekvések meghatározó jelentőségéről írt a gazdasági viselkedések univerzumában. Mind a két szerzővel szemben azonban sokszor merül fel az az ellenvetés, hogy a tételeik bár empirikusan megalapozottak, összességükben nem képeznek egy elfogadható gondolatrendszert. És itt újból említést kell tennünk azokról az ideologikus tendenciákról, melyek koronként nem idegenek nagyon sok közgazdászdtól.

Az egyik ilyen tendenciáról már volt szó. Arról, hogy gyakorta tényként fogalmazódik meg az, amit a legjobb esetben is csak a vágyakozás tárgyának nevezhetünk. Ez az ún. "wishful thinking" szakmai "zsirpapirba" csomagolt eklatáns példája. A másik ilyen ideologikus elem a hézagtalan logikai rend elérésére való törekvés. A tudományos gondolkodásban kevésbé járatos ember hajlamos azt hinni, hogy a tudományos ismereteket a nem tudományosoktól elsősorban a kifogástalan logikai rendezettség különbözteti meg. Sajnos azonban ez csupán egy hiedelem. A tudományos gondolkodás használja ugyan a logikát, de csak mint egy nagyon fontos segédeszközt, és tisztában van azzal, hogy a világ nem férhet el a szillogizmusok, valamint a belőlük származtatott szellemi struktúrák öntőformáiban. A kérlelhetetlen, vagy inkább csak annak tűnő gondolatmenetek hamarabb jellemzik az ideológiákat, mint a spekulációra egyfolytában gyanakvó és azokat állandóan tényekkel ellenőrző tudományos gondolkodást. Az ideológiában a szigorú logika ugyanazt a szerepet játsza a gondolkodás számára, mint amit a korbács játszik a test számára. Tereli gondolkozásában az "áldozatot" és elmarasz-

talja, megszegyeníti őt, ha következetlenségével kibújna a szellemi felügyelet által megszabott korlátok közül.

Csak közbevetőleg jegyezzük meg, hogy az autonóm és gépies módon működő gazdasági rendszer ricardói képe sem mentes az ideologikus elemektől. Mert ha a gazdasági rendszer valóban így működne, semmi reményünk sem maradna a megváltoztatására, s akármit is dob ki magából, adottságként kellene elfogadnunk. Holott alapos gyanunk lehet arra, hogy ezt a rendszert mindig valakik működtetik. Az autonóm és gépies gazdaság koncepciója valójában csak a gazdasági élet felelőseit borítja a végzet hatalmának számukra jótékony árnyékába.

A második kérdésünk így hangzott: Cui prodest? Ha ez a kérdés a nemzetközi nyomor felszámolására, a gazdasági élet felvirágzására vonatkoznék, akkor a válasz egyértelműen az, hogy e fejlemények mindnyájunknak jól jönnének. A tanulmányból következő kérdés viszont nem ezt firtatja, hanem azt: kinek az érdekében áll, vagy állna a társadalmi fejlődés lefékezése az anyagi javak egyre bővebb újratermelésénél, megakadályozva ezzel a magasabbrendű szükségletek társadalmába való átlépést? Ezt a döntően szociológiai problémát későbbi vizsgálatok tárgyaként szeretnők vizsgálni. Mi itt nem szándékozunk foglalkozni vele. Mindössze kiindulópontként szögezzük le, hogy egy olyan, általánosságban mozgó tétel, mint az alábbi, segítségünkre lehet a feltevéseink kialakításában. E szerint valamely állapot fenntartása mindig azoknak kedvez, akik ezt az állapotot a legjobban tudják kezelni, akiknek erre az állapotra nézvést megbízható gyakorlatuk, kész technikáik vannak, s akik ebből az állapotból a legtöbbet tudják profitálni. Hogy közelebbről mely társadalmi csoportokról, rétegekről, vagy (szub?) kultúrákról van szó, azt a további vizsgálatoknak kell kideríteniük.

Tanulmányunk végére már csak egy kérdés maradt. Az, jelesül, hogy vajon mi a letéteményese a szorosán vett gazdasági kultúrának? Ha erre a kérdésre egy szóban akarnánk válaszolni, azt kellene mondanunk, hogy a szervezetek. Ez a válasz így igencsak szófukar lenne. Próbálkozzunk ezért egy kissé bővebb magyarázattal. Kezdjük azzal, hogy az ún. "szervezeti kultúra" egy felettébb ártalmatlan kifejezésként jelent meg a szakkifejezések porondján. Sokan még arra is gyanakodtak, hogy ez a kifejezés inkább

csak egy metafora, a lényegét tekintve amolyan "jámbor szándék", amely a munkaszervezetek első életének emberibbé tételét célozza. Ma már tudjuk, mi lappag e terminusz technikus mögött. A hagyományos regionális, nemzeti, nyelvi alapon szerveződő kultúrák veszedelmes konkurrensé. Egy másik típusú kultúra, amely jövőjének biztos tudatában, hatalmas önbizalommal tart igényt a "kultúra" megnevezésére. Talán még kisajátítani sem lenne rest ezt a megnevezést, annak teljes érték-konnotációjával egyetemben.

A vele kapcsolatos történet egyelőre rövid, alig másfélszáz éves. Kezdeté a nagy nemzetközi monopóliumok kialakulására nyúlik vissza. Ez utóbbiak gyökerei pedig az amerikai nagyipar és nagytőke Vanderbilt, Morgan, Ford, stb. vállalkozásaiban találhatók (Russel, é.n.). Az alapvetően monopóliumokra épülő legújabbkori amerikai fejlődés egy új típusú birodalmat hozott létre, a nagyvállalatot, amely szervezetével az egész világot behálózza, termékeivel mindenhova behatol, tőkeerejét tekintve sokszorosa is lehet egy-egy regionális, nemzeti, nyelvi alapon szerveződő hagyományos kultúrának. A hagyományos kultúrák is a hatalmi eszközök egész arzenáljával dogoztak, ámde a katonai, büntető hatalom számukra "ultima rátió", az alapvető végső eszköz volt. Ezzel szemben vitathatatlan fejlődés a nemzetközi nagyvállalatok döntően gazdasági, jutalmazó hatalomra orientált természete (Magyar Beck, 1992.). A gazdasági értékekre figyelő egyének, legyenek ezek menedzserek, vagy politikusok, nem egyszerűen gyávaságból, vagy időhúzásból tartózkodnak a különféle nemzetközi konfliktusok esetén fegyverrendszereik azonnali bevetésétől és térnek vissza minduntalan a kereskedelmi embargó megoldásaira. Ez utóbbi felhasználása számukra nem történelmi epizód, hanem kultúrájuk lényegéből fakadó kényszer kérdése. Ha azonban a centralizáció és a diktatúra fogalmait nem szűkítjük le az eddigi történelemben ismert militarista formákra, hanem a centralizáción a hatalmi eszközök központosítását, diktatúrán pedig az alárendeltek egyirányú, föntről lefelé érvényesülő befolyásolását értjük, úgy szomorúan kell elismernünk, hogy a centralizáció és a diktatúra ezen új birodalomban is fellelhető. Alvin Toffler odáig is elment, hogy a centralizációt az általa második hullámnak nevezett ipari kultúra hat alapvető ismérve között tartotta számon. Nevezzük őket e tanulmányban monetáris centralizációnak és monetáris diktatúrának az általuk leginkább használt hatalmi eszközökre, a pénzre utalva. Gondolom, az

olvasó könnyűszerrel teszi az itt leírtakhoz azon nagy nemzetközi intézmények neveit, amelyek kivitelezik a most említett funkciókat.

Ezek után szinte magától értetődően merül fel az a kérdés, hogyan is állunk az emberiség jeles eszméjével, a szabadsággal? Mint ismeretes, ezt az eszmét a róla elnevezett pártolóinak, a liberális gondolkodóknak a tábora tűzte zászlajára. Viszont a liberalizmus, amely eredetileg a regionális, nemzeti, nyelvi kultúrák osztatlan uralma idején az egyetemes szabadság irányzata volt, idővel, a nemzetközi konszerneknek is nevezett új birodalmak kialakulása után, elfelejtette újrarahangsúlyozni ebbeli természetét, s még akkor is csak a regionális, nemzeti, nyelvi kötöttségektől való felszabadításról szónokolt, amikor az emberi szabadságra nézve már nem a regionális, nemzeti és nyelvi keretek jelentették a legfőbb veszélyt, hanem a nagyvállalatok. Manapság se szeri, se száma az olyan jószándékú, meggyőződésesen etikus embereknek, akik mindazonáltal a megélhetésüket biztosítandó havi munkabér fejében szörnyszülött szervezetekben, e szervezetek számára dolgoznak. Egy új ellentmondás vált uralkodóvá a világban, amikor is a történetesen amorális célokat követő szervezet beosztottjainak a lojalitását erkölcsi elvekre hivatkozva követeli meg. A saját személyes ismerettségi körömben vannak olyanok, akik bár józan honpolgároként elítélték a bős-nagymarosi erőmű terveit, egy jobb fizetés és egy magasabb nyugdíj reményében elszegődtek a viziszörny építőinek. Hja, "valamiből csak meg kell élni". Néhai tanárom, dr. Szabó László, a korszerű szervezetek kialakulását a katonai szervezetekre vezette vissza. E tételhez most azt is hozzátehetjük: a valódi alapmodell a bárminő célokra felhasználható zsoldosereg volt. Kísért József Attila tézise: "Zsoldos a férfi, a nő szajha". A liberátor hatalmas hangon ítélte el a rabság hagyományos formáit, de egy szava sem volt a rabság új, szervezeti formái ellen. Ezt a problémát a szervezéstudomány tárgyalja "üzemi demokrácia" címen, egy szűk tankönyvi fejezetbe zsúfolva a rá vonatkozó, mondhatni technokrata ördögbőrbe öltöztetett ismereteket. Ebben a féloldalas liberalizmusban ma már kevésbé ismerhető fel az egyetemes szabadságelv gyönyörű pátosza. Inkább egy olyan hivatást tölt be, hogy az emberiséget áttereli a hagyományos regionális, nemzeti, nyelvi kultúrákból a vitathatatlanul fejlettebbnek mutakozó szervezeti kultúrákba, s ezenközben az egyetemes szabadság eszmekörével operál, de csak az egyik irányba,

a történelmi folyamatok által amúgy is legyengített, elszegényített regionális, nemzeti, nyelvi kultúrák irányába. Bírva természetesen a szervezeti kultúrák félelmetessé növekedett anyagi és erkölcsi támogatását.

Nagy kérdés, hogy a fejlődés minden szép jogának elismerése mellett csak kevesen igénylik-e a tradicionális kultúrák egyidejű fennmaradását, vagy ez az igény egy általános emberi igény? Ha másért nem is, de azokért az alapokért mindenképpen, amelyek nélkülözhetetlenek az ember ismételt önmagára találásához. Olyan ez, mint az érintetlen természet, mely valaha az ember mindennapos környezete volt, vagy a történelmi emlékhelyek, vagy a gyermekkor kézzelfogható tárgyai, melyek létünk folytonosságát, mondjuk úgy: a teljes empiriáját tárják elénk, amiből életünk értelméhez juthatunk el a megfelelő absztrakciós eljárások útján. Azt hiszem, hovatovább eljött azoknak a "zöldeknek" is az ideje, akik napjaink zöldjeihez méltó lendülettel vetik bele magukat az ember és az emberi társadalom egy másik természetes alapjáért, a regionális, nemzeti és nyelvi kultúrák megőrzéséért vívott küzdelembé. Mondom, ez ma még egy igen nagy kérdés. Az viszont már kevésbé kérdéses, hogy ami a továbbhaladásunkat illeti, a közgazdasági kultúrával és fő letéteményeseivel, a nemzetközi nagyvállalatokkal nem jutottunk el sem az egyetemes szabadság és felelősség, sem pedig az ember és az emberiség önmegvalósításának a csúcspontjára, csupán egy fontos lépést tettünk e csúcspont irányába. Hogy sikeresen tudunk-e továbbhaladni, az jórészt attól függ, hogy milyen erővel és mennyi ideig tartanak minket vissza a jelenlegi fejlődésfokon.

## Jegyzetek:

1. Luher Márton: Asztali beszélgetések. Helikon kiadó 1983. 224. old.
2. Magyar Beck István: Economic Power on Interpersonal Level. Society and Economy 1992.
3. Maslow, A. H.: Elmélet az emberi motívációról. (1943) In: Sutermeister, R.A. (szerk.) Ember és termelékenység, KJK. Budapest, 1966.
4. Ricardo, D.: A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei (1817) KJK, Budapest, 1991.
5. Russel, B.: Egy évszázad története. Révai kiadás (évszám nélkül)
6. Smith, A.: The Wealth of Nations. (1789) Penguin Books 1979.
7. Toffler, A.: The Third Wave. Bantam Books, Toronto, New York, London, Sydney, Auckland 1982.

# A regionális válságok kezelésének lehetőségei és módszerei

## 1.) Bevezetés

A témakör kutatásának, a tényfeltáró vizsgálatok elvégzésének múlt év decemberi befejezését követően jelenleg is megfigyelhetők országosan azok a gazdasági és társadalmi folyamatok, amelyek vezértendenciái már az 1991. év során nagy pontossággal rögzíthetők voltak. Utóbbi tendenciákra figyelemmel bizonyossággal nem prognosztizálható, hogy 1992-ben meghatározó jellegű pozitív változások jelentkeznek egy-egy régió (gazdasági körzet, megye, körülhatárolható kistérségi) gazdasági és társadalmi fejlődésében. Kivételt legfeljebb - szórványosan - olyan esetek jelenthetnek, ha pl. valamely kistérségi definitív gazdasági potenciálja (különbféle tényezők és eszközök egyidejű érvényesülése következtében) nyereségesen realizálódik s ennek keretében a regionális gazdasági-társadalmi egyensúly közelítésének lehetősége javul.

Miután 1992-ben országos értelmezésben nem az ilyen kivételek jelentik a várható gazdasági és társadalmi folyamatok zömét, égetően sürgős a regionális válságszituációk központi (állami) és helyi kezelésének koncepcionális megalapozása és a kapcsolódó több összetevős eszközrendszer kialakítása, illetve a jelenlegi eszközrendszer korszerűsítése, csiszolása. Természetesen a jelenlegi és becsülhető kormányzati és helyi lehetőségek korlátai között.

A Gazdasági Kabinet Regionális Munkabizottsága 1991. novemberében előterjesztést készített - javaslati formában - a regionális válsághelyzetek kezelésének lehetséges koncepciójáról és a válságtompítás eszközrendszeréről. Az előterjesztés az elvi kérdések tisztázására irányulóan a következő alapvető téziseket rögzíti:

- A kisebb-nagyobb régiók szintjén kialakult variábilis összetételű gazdasági-társadalmi feszültségeket (területi válságvesélyeket, válságokat) csak a feltárt problémákat komplex módon értelmező, az eltérő regionális sajátosságokat figyelembe vevő, a helyi kezdeményezéseket

preferáló térségi indíttatású fejlesztési stratégiák kidolgozásával, realizálásával lehet tompítani. A stratégiáknak kistérségi projektek keretében kell (végrehajtási szinten) érvényesülniük,

- Állami (kormányzati) feladat az említett fejlesztési stratégiák realizálásához szükséges összetett feltételrendszer folyamatos kialakítása, ezen belül a pénzügyi rendszer és az intézményrendszer funkcionál-tatása, mert ehhez kapcsolódóan (illetve ezzel konformitásban) alakul ki a regionálisan is tagolt pénzügyi rendszer és intézményrendszer. Utóbbi vonatkozásban a regionális közigazgatási, gazdasági és társadalmi szereplők illetékesek,
- A válságveszélyek, válságok tompítását célzó kistérségi programok realizálásával lényegében el kell érni a gazdasági és társadalmi folyamatok pozitív irányú, területi belső egyensúlyt közelítő fejlődését, kiemelten a piaci viszonyok menedzselését, a térségi image, marketing potenciál fejlesztését. Nyilván fontos stratégiai eszközelem a komplex infrastruktúra helyzete (illetve ennek javítása), a regionális információs, pénzügyi és engineering intézmények kialakítása, a kérdéses régióban logikus és aktuális képzés, átképzés megszervezése és folyamatos működtetése, nem utolsósorban a regionális belső és külső kapcsolatrendszer kiépítése.

Ma nincs az országban olyan térség (megye, kistérség), ahol a munkahelyteremtés, kapcsolódóan az új munkahelyeket biztosító új vállalkozások köreinek gyarapítása ne lenne sarkalatos követelmény. Utóbbi vonatkozásban azonban indokolt egy megjegyzést fűzni a Regionális Munkabizottság által készített koncepcionális-javaslati anyaghoz:

A "vállalkozási infrastruktúra" fejlesztése valóban fontos elem minden térség gazdasági-társadalmi egyensúlyának közelítésében, de ezt a komplex feladatkört minden térségre külön specializáltan, a megfelelő strukturális árnyalásban kell értelmezni. Nevezetesen és konkrét példát említve: el kell érni, hogy a különféle méretű (kis- és középméretű, nagyüzemi) vállalkozások körén belül kialakuljon a piaci viszonyoknak és a foglalkoztatási követelményeknek megfelelő "méretegyensúly". Továbbá a vállalkozási profilok, specifikációk is a piaci szituációkhoz, igényekhez igazodóan kell alakuljanak,

tehát elképzelhetetlen pl., hogy a régió belüli belső piaci szükségletek mértékét tartósan meghaladhatja egy túlméretezett belkereskedelmi hálózat. Igaz ugyan, hogy a specifikációt, a vállalkezési méreteket a piac szabályozza, azonban el kell kerülni (épp a foglalkoztatási feszültségek tompításának célrendszerében) a vállalkezési csődök szaporodását, extrém esetben újratermelődését.

Az elmondottakból is levonható az a következtetés, hogy a vállalkezések körének bővülése egy-egy kistrégió belüli tompíthatja a gazdasági-társadalmi feszültségeket, de ezt a stratégiai célt ma már nem szabad mechanikusan, egyfajta csodaszerként értelmezni. Arra viszont, hogy kistrégióként milyen típusú és "mennyiségű" új vállalkezésekre van szükség, központi előírásokat nem lehet adni, csupán segíteni lehet a helyi szakértelmet a helyes stratégia kialakításában.

- A Regionális Munkabizottság előterjesztése utal továbbá a térségi stratégiákat kidolgozó, e stratégiák megvalósításában közreműködő szervezetek, intézmények szerepére. Erre vonatkozóan az előterjesztés állami feladatként tekinti az intézményi-szervezeti keretek megteremtésének támogatását és a szükséges szakértelem érvényesítésének segítését.

Továbbá - eszközjelleggel - biztosítani kell állami oldalról a program és fejlesztési projektek megvalósításához szükséges finansziális háttérrel (felhasználható önkormányzati és egyéb helyi pénzeszközökön túlmenően). Utóbbi állami kötelezettség új szervezeti megoldásokat, pályázati-értékelési és finanszirozási technikákat igényel.

Az előterjesztés több ilyen lehetséges területi szervezeti-intézményi "innovációt" javasol, amelyek működési logikája külön-külön jól értelmezhető. A vonatkozó helyi tapasztalatokra alapozva azonban megjegyzendő: ügyelni kell arra, hogy a fokozatosan kialakuló új helyi intézményi-szervezeti keretek (specifikus tevékenységi köreikkel) ne legyenek túlzottan széttagoltak egy-egy kistrégióban, mert az amúgyis tanulóidejüket töltő helyi önkormányzatok "túltagoltság" esetében képtelenek lesznek a szórt, de specifikus tevékenységi körök koordinálására. Nem szólva külön arról, hogy egy túlzott intézményi széttagoltság komoly bürokratikus veszélyeket is hordoz.

Csupán egy példát említve: érthetetlen, miért kell egy-egy kistérségben belül külön beszélni intézményesített foglalkoztatási társaságokról, gazdaságfejlesztési társulásokról, fejlesztési ügynökségekről, vagy éppen kis területre illetékes területfejlesztési tanácsról. Úgy ítéltető, hogy az egyes önkormányzatok a kistérség fejlődése érdekében önkormányzati társulásokba tömörülve maguk döntenek el milyen intézményi keretek szolgálhatják legjobban a kérdéses (több települést magában foglaló) kistérség fejlődését. Amellett, hogy természetesen (vállalkozói kockázatra) mindenütt van lehetőség magánkezelésű vagy társulások engineering irodák, marketing irodák, mezőgazdasági szövetkezési szervezetek vagy éppen idegenforgalmi kistérségek létesítésére.

- Kétségtől helyes, ha a válságmenedzselési programok, kistérségi fejlesztési projektek kidolgozását megelőzi egyfajta (területi lehatárolást is tükröző) kritériumrendszer kialakítása. Azonban nem ez, illetve nem ennek a hiánya mélyíti a válságokat és ha ki is alakul ilyen rendszer, az még önmagában csupán segédletet képezhet a programok és projektek összeállításához.
- Az "előterjesztés" bőven utal a pályázati rendszerek kereteiben elnyerhető fejlesztési pénzeszközök fontosságára. Ezzel a tézissel messzemenően egyet lehet érteni, azonban ismételtelen rögzíthető, hogy a meglehetősen szórt részletekből álló ilyen célú eszközrendszer (többek között addicionálási) lehetőségeiről közérthető módon kell információt adni. Ma is fennáll, hogy a potenciális vállalkozók zöme nem eléggé tájékozott a vállalkozás indításához szükséges pénzeszközök megszerzésének módozatbeli lehetőségeiről.

## **2.) A válságmenedzselés általános szempontjai. Kritériumok és árnyaló tényezők.**

Annak deklarálása mellett, hogy minden régióban (területileg körülhatárolható kistérségben) az adott gazdasági, társadalmi, erőforrásbeli szituációk megkövetelik a válságkezelés, válságtompítás speciális eszközeit, vannak ma már olyan általánosíthatóan jelentkező válságösszetevők és árnyaló tényezők, amelyeket konkrét régiótól függetlenül minden válságmenedzselési program esetében számításba kell venni, mérlegelni szükséges.

Mielőtt ezeknek a megvilágítására sor kerülne, indokolt egy lényeges, a fogalmakat tisztázó metodikai kritérium rögzítése.

A regionális (kisregionális) komplex fejlesztés közép- és hosszútávú projektje nem azonos a jelenleg is több szervezet, intézmény, megyei szerv által folyamatosan menedzselt ún. válságkezelési programokkal. A két "dolog" célja, módszerbelisége, tartalma annak ellenére teljesen eltérő, hogy bizonyos átfedések módszerekben és direkt célokban részben vagy egészben jelentkeznek.

A válságkezelő programok kiemelten azt a fő célt szolgálják, hogy nagyobb régiókban (megyékben, gazdasági körzetekben), illetve e nagyrégiókon belüli kistrégiókban a piacorientált gazdasági átstrukturálódás során jelentkező ipari, mezőgazdasági, szolgáltatási, kapcsolódóan társadalmi kicsengésű feszültségeket a kormányzati és helyi feltételrendszer által nyújtott lehetőségek függvényében tompítsák. Az ilyen programok ennek ellenére sem jellemezhetők a vulgáris fogalmazású "tűzoltás" minősítésével, vannak módszereik, intézményeik, eszközeik és koncepcionálisan is megalapozhatók. Elkészítésük és végrehajtásuk feltétlenül szükséges, mert realizálásuk sikerén múlik, hogy milyen mértékben sikerül az átstrukturálódás folyamán jelentkező (egy-egy kistrégió számára már esetenként elviselhetetlen) feszültségeket mérsékelni és a helyi társadalmak sokat hangoztatott "szükséges áldozatvállalását" csökkenteni. E válságkezelési programoknak tehát nem csupán lehatároló gazdasági és társadalmi jelentőségük van, hanem sikerük mértékének biztosítása egyidejű politikai jelentőséggel is bír.

A válságkezelés tehát - súlyozva az egyes kistrégiókban lejátszódó válságfolyamatok gazdasági és társadalmi veszélyességét - egy "indított" intézkedéscsomag, amelynek eszközszerkezete, ennek a rendszernek elvi elemei módszerbelileg zömmel azonosak minden kistrégió számára. Arra viszont ezek a programok alkalmatlanok, hogy pl. egy 15-20 településből álló kistrégió 5-10 éves (versenyképes piactudomány alakítására orientált) komplex, sokoldalú fejlesztéséhez nyújtsanak konkrét programpontokat, körvonalazzanak egyedi fejlesztési feladatokat, tartalmazzanak reális tárgyi és pénzügyi eszközöket, továbbá kialakítsák egy adott terület számára szükséges (a piactudomány és társadalmi követelményeknek megfelelő) eszközszerkezetét. A megoldást - a

válságkezeléssel párhuzamosan - a közép- és hosszútávú kistérségi fejlesztési projektek jól megalapozott, a számos területi paramétert mérlegelő kidolgozása jelenti.

Ezekről a regionális fejlesztési projektekről (amelyek beilleszthetők, illetve beillesztendők a kidolgozás és parlamenti jóváhagyás alatt álló területfejlesztési törvény, jogi szabályozás kereteibe) közép- és hosszú távú időszakra ütemezett részletes, konkrét cselekvési programot kell elvárni azzal a kikötéssel, hogy a program felépítése

- tartalmazza egy körülhatárolható kistérségi helyi és bevont erőforrásokra épített gazdasági és társadalmi fejlesztésének teljes palettáját a "területi versenyképesség" és a piacorientáció tükrében,
- módot adjon az országos átalakulás folyamán jelentkező gazdasági és társadalmi változások indokolt "átvezetésére", közelebbről a vonatkozó projektfeladatok és eszközelemek módosítására,
- végül lehetőséget nyújtson azoknak a reális módosításoknak a végrehajtására is, amelyeket a helyi gazdasági-társadalmi viszonyok folyamatos változása (fejlődése) tesz szükségessé.

Általánosítható módszertani tézisekkel - különösen figyelemmel a kistérségi fejlesztendő gazdasági szektorainak piacorientált szakmakultúrájára, ehhez igazodó szakmasztruktúrájára - a közép- és hosszú távú fejlesztési projektek a következő alapfejezeteket tartalmazzák:

- a) a helyi erőforrások (gazdasági és társadalmi erőforrások) feltárása, a fejlődés érdekében bevonandó külső erőforrások meghatározása,
- b) A regionális ipari fejlődés részleteinek kidolgozása az ipari szakmakultúrák (már meglévő iparok és új iparok) és a kapcsolódó szakmasztruktúrák egyensúlyának biztosítása. Ebben az értelemben kell tervezni a regionális (kiemelten "anyagi" termelést folytató) kisvállalkozási szféra és a helyi iparszerű termelés (középipar, esetleg nagyipar) strukturális arányait és kapcsolatrendszerét.

- c) A regionális mezőgazdaság termelési kultúrájának meghatározása, a munkakultúra fejlesztése, a mezőgazdasági termelés helyi előnyökre épülő strukturális alakítása a változó tulajdonviszonyok talaján. A helyi sajátosságokat hordozó új típusú szövetkezeti és értékesítési formációk megteremtése.
- d) A széleskörű szolgáltatási szektor tagolódásának alakítása (e vonatkozásban az egyoldalúság végletének elkerülése), különös tekintettel az ipari és mezőgazdasági szolgáltatásokra, a belkereskedelemre és a külkereskedelmi kapcsolatrendszerre, a kommunális-lakossági ellátásra és (ahol helye van) az idegenforgalom sokfajta lehetőségét, módszerbeliséget kínáló fejlesztésére.
- e) A kistérségi komplex infrastruktúra fejlesztésének projektálása, a megvalósításához szükséges tárgyi és pénzügyi eszközrendszer rögzítése mellett. Az információáramlás, információcsatornák fejlesztése.
- f) A környezetbarát regionális gazdasági fejlődés tervezése, folyamatosan átvezetve a vonatkozó országos és helyi jogi előírások érvényesítését. A regionális környezetvédelem pénzügyi háttérének biztosítása.
- g) A regionális fejlődést elősegítő (és gyorsító) új helyi intézmények létrehozásának, működtetésének tervezése (engineering-innovációs korszervezetek, marketing irodák, idegenforgalmi korszervezetek, az országos bankhálózat helyi kirendeltségei, helyi kisbankok, biztosítók stb).
- h) Az egészségügyi, kulturális és oktatási (inkluzív: átképzés, továbbképzés) intézményi strukturájának projektálása. A helyi társadalom (humán tőke) fejlődésének biztosítása.

A projekt-alapfejezetek kidolgozása kapcsán szem előtt kell tartani, hogy a gazdasági-társadalmi fejlődés, átstrukturálás gerincét az innovációhasznosítás képezi, amely (egy adott kistérség szempontjából) szintén összetett tartalommal értelmezhető, tehát korántsem korlátozódik csupán az ipari fejlődést felgyorsító technikai-technológiai jellegű innovációkra.

Visszatérve a válságmenedzselő programok tartalmát és módszerbeliségét befolyásoló országosan jelentkező faktorokra, tényekre, jelenségekre a következő kiemelhető szempontok mérlegelése indokolt:

- A kistérségek tekintetében és a megyék vonatkozásában egyrészt érvényes, hogy a Munkaügyi Minisztérium egy évre előre nem adhat megbízható prognózist a munkanélküliségi ráták várható alakulásáról. A prognózisok csupán három hónapra szólnak, de ezeknek a rövid lejáratú becsléseknek is magas a bizonytalansági tényezője. Az egyes régiókban a gazdálkodó egységek általában nem jelzik előre a leépülés, átstrukturálódás folyamán fellépő munkaerőfelesleget és az elbocsátásokra többnyire váratlanul, hirtelen kerül sor.

A Munkaügyi Minisztérium véleménye szerint azonban az bizonyosra vehető, hogy az 1992. év folyamán az elkövetkező hónapokban is fel kell készülni a ráták emelkedésére. A regionálisan is jelentkező új vállalkozások, továbbá a több régióban már folyó privatizáció általában nem járnak együtt munkahelyteremtéssel; a régiókon belüli intézményi, szervezeti és gazdasági átstrukturálódás hasonlóan negatív jellegű a munkahelyteremtés oldaláról. (Ez legjobban az iparban folyó technológiai átstrukturálás hatásaival jellemezhető: a korábbinál magasabb technológiai színvonal szinte kivétel nélkül alacsonyabb, de szakképzettebb létszámot követel).

- További minisztériumi jelzés (egyben "összefoglaló" jelzés), hogy miközben az egyes régiókban ha lassan is, de folyik a gazdasági-társadalmi átalakulás, ezzel korrelatív a munkanélküliségi ráta növekedése.
- A megyei szituációkat tekintve nyilvánvaló az is, hogy a gazdasági-társadalmi egyensúly vonatkozásában egyre mélyül a szakadék a keleti és a nyugati országrész között. Ez nem jelenti azt, hogy a nyugati országrészben nincsenek válságveszélyes vagy már válságba került kistérségek; a megállapítás azon alapul, hogy a munkanélküliségi ráta emelkedésének dinamikája a keleti országrészben nagyobb.

Ma már általánosíthatóan (jóformán minden kistérségben) növekszik a fiatal pályakezdők (szakmunkások, értelmiségiek) munkanélküliségi aránya is. Ehhez kapcsolódó tény, hogy egyrészt egy-egy kérdéses régióban csak alakulóban van (vagy még alakulóban sincs) az új, piacorientált gazdasági

struktúra, amely a fiatal pályakezdők legalább egy részének munkahelyét biztosítana. Másrészt ahol megindult az átképzés vagy továbbképzés, ott is jellemző a "vakrepülés". Más fogalmazásban: egy bizonyos szakmai tartalmú átképzés vagy továbbképzés még nem jelent biztonságot (a kereslet tisztázatlansága miatt) az elhelyezkedéshez. E vonatkozású biztonság csak akkor jelentkezik, ha az átképzés vagy továbbképzés szakmai iránya, tartalma szerves tartozéka valamely kiépülő vagy már kiépült gazdasági strukturának, pl. egy ipari alágazatnak.

Az átképzésről, továbbképzésről elmondott labilitás természetesen nem csupán a fiatal pályakezdőkre érvényes; érintettek mindazok, akik egy kérdéses kistérségben (munkanélkülivé válva, új szakmát keresve) átképzésben, továbbképzésben vesznek részt. Mindenesetre a kistérségek többségében a fiatal pályakezdők (és a 35 év alattiak) aránya a "teljes" munkanélküliségben 40-50% körül mozog.

- Mértékadó minisztériumi és szakmai körök véleménye szerint az ország teherbíróképessége egy 14-15%-os munkanélküliséget 1-2 évig elviselhet. Ennél magasabb országos arány kialakulása esetén azonban - tartós munkanélküliség kezelésére - előreláthatóan nem lesz elég állami forrás. Ha az utóbbi helyzet bekövetkezne, a kormánynak a költségvetésben kell a jelenleginél nagyobb (mintegy kétszeres) összeget biztosítania a munkanélküliek ellátására, különben vállalnia kellene a kockázatot a társadalmi elégedetlenség további növekedésének tekintetében.

Jelzésül néhány adat: 1992. januárban az aktív keresők létszámához viszonyított ráta Békés megyében 15,4%, Nógrádban 17,2%, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 17,9% volt. Az ily módon számított rátaérték kilenc megyében haladta meg a 10 százalékpontot. Ha a rátát a gazdaságilag aktív népességhez viszonyítjuk, akkor is nyolc megyében jelentkezik magasan 10% feletti érték.

A folyó év januárjában országos szinten már 343.713 fő részesült munkanélküli ellátásban, 442.532 fő regisztrált munkanélküli mellett. Abszolút számot kiemelve Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 50.757, Szabolcsban 41.295, Békés megyében 28.109, Bács-Kiskun megyében 31.680 fő munkanélkülit regisztráltak.

A fenti adatokhoz kapcsolódik továbbá az a tény, hogy ugyancsak januárban a 442.532 fő regisztrált munkanélküli mellett csupán 10.258 betöltetlen álláshelyet jeleztek a megyei munkaügyi központok. Ez a kínálat a 3%-ot sem éri el. A kifizetett bruttó segély, illetve járadék összege 1991. XII.20. - 1992.I.20. között csaknem 2,5 milliárd Ft volt (átlagosan havi 8.047 Ft).

- Szinte általános az olyan jelzés (nem prognózis), hogy az 1992. év első negyedév végére országosan a munkanélküliek száma majdnem eléri, esetleg valamivel meg is haladhatja a félmillió főt. Az emelkedés tendenciája egyelőre nem is vitatható; 1991. decemberében csupán 7850 fő tudott szakképzettsége talaján elhelyezkedni, munkahelyet találni. (Ez az adat a munkanélküli ellátásban részesülők 2,2%-a)

Az elhelyezkedés lehetőségeit borsodi, szabolcsi tapasztalatok szerint nem csupán a szakképzettség, hanem a nyelvismeret is jelentősen javítja. A Miskolcon működő képző-átképző központban pl. 16-60 éves életkor között lehet résztvenni a képzésben, amely több szakma elsajátítását biztosíthatja egyidejű nyelvtanfolyamok mellett. Az utóbbi képzési rendszer tehát lehetővé teszi (potenciálisan) többirányú szakmai tudás megajánlását az egyén részéről a munkaerőpac számára, továbbá egyértelmű tapasztalat az is, hogy a nyelvtudással rendelkező szakmunkás, technikus, sőt titkárnő elhelyezkedési lehetőségei egyre javulnak.

- Szintén általános jelzés a megyék, a megyei munkaügyi központok részéről az, hogy várhatóan - 1992 végéig mintegy 100.000 fővel növekedhet a mezőgazdaságból felszabaduló munkanélküliek száma. Hogy ebben a negatívumban milyen szerepet játszik a szövetkezeti törvény (esetlegesen ennek a törvénynek "rossz" hatásai), annak megítélése nem tartozik jelen témakör kereteihez. Az viszont tény, hogy 1991-ben országosan a termelőszövetkezetek 5 milliárd Ft-os veszteséggel zártak (a nyereségek és veszteségek egyenlegeként).

Azokban a régiókban, amelyekben a mezőgazdasági ágazatnak a regionális jövedelemtermelésben nagy vagy éppen meghatározó szerepe van, a gazdasági-társadalmi egyensúly megbomlása különösképpen veszélyezteti a kibontakozást. Ha a mezőgazdasági termelés mellett az ipari és szolgáltató ágazat

produktivitása is visszaesik, a területi munkanélküliség kumuláltan növekszik és a regionális jövedelemtermelő képesség szintén kumuláltan csökken.

Visszatérve a mezőgazdaság helyzetéhez több jelenség, következőleg több sürgős feladat mérlegelése indokolt. Nevezetesen: piacorientált mezőgazdaság a korábbi gazdasági-társadalmi formációval szemben teljesen új társadalmi szerkezetet, sőt új települést is jelent. Az új társadalmi szerkezet a földprivatizáció és az új szövetkezeti formák talaján folyamatosan kialakulhat, bár kérdéses, mi történik a komoly létszámot jelentő agrárértelmiséggel és miképp alakul a mezőgazdasági temelés mint mellékfoglalkozás perspektívája. Ez utóbbival a nyugati struktúrák hasonlóságai alapján is számolni kell.

Keményebb diót jelent viszont a piacorientált mezőgazdasági átalakuláshoz kapcsolódó új településszerkezet abból a szempontból, hogy mezőgazdasági főfoglalkozás esetében a nyugati típusú farmergazdaság kialakulása is alternatíva lehet. E gondolat azonban részben rámutat a megszüntetett "tanyarendszer" korszerű formában esedékes reaktíválásának eshetőségére is.

Tapasztalat, hogy a kistermelők egy része már keresi a számukra hasznos új szövetkezeti formációkat. Sikertelenség esetében gyakori a szövetkezeti törvény hézagosságára való hivatkozás. Mindenesetre az biztos, hogy a várható új szövetkezeti formák intézményileg "munkaerőtakarékos" működési jellegűek lesznek (dán és holland példák), következőleg korántsem igényelnek a jelenlegi szövetkezeti formákhoz kötődő létszámot (pl. az adminisztrációban, az értékesítésben vagy az irányításban).

- A válságveszélyes vagy már válságba került kistérségekben érzékelhető pesszimizmussal ítélik meg a válságmenedzselési programok eredményességét. E programok kidolgozására vannak ugyan ötletek, de nincsenek világos stratégiák. A mezőgazdasági jellegű kistérségekben csak csírái jelentkeznek a valóban korszerű mezőgazdasági vállalkozásoknak; a legnagyobb probléma a speciális "mezőgazdasági láncok" kialakítása (pl. takarmánytermelés-sertésenyésztés-feldolgozás-értékesítés). Nehézségekbe ütközik a kistérség belüli potenciális gazdasági szerepkörök tisztázása is. Miután az egyes társadalmi csoportok közötti együttműködés a kistérségek többségében még eléggé gyenge

lábön áll, ez fékezőleg hat a komplex stratégiák (mezőgazdaság, ipar, szolgáltató szektor) kialakulására.

A labilis szervezeti-intézményi helyzet és a stratégiahiány miatt a mezőgazdaságilag érintett kistérségekben bizonytalanok a legkisebb társadalmi egységek, a családi háztartások is. Egy teljes önellátásra irányuló családi berendezkedés több szempontból veszélyes lenne egy európai szintű továbbfejlődés oldaláról; az ilyen önellátás lényegében konzervatív színezettel az 50-60 évvel ezelőtti gazdasági-társadalmi szituációt restaurálná.

Erősen elnagyolt megközelítés talaján alapjaiban két kistérségi-típussal lehet a mai vizsgálatok során számolni. A válságveszélyes vagy már válságba került kistérségek mintegy fele olyan jellegű, amely korábbi gazdasági alapját a piacgazdaságba való átmenet kétéves időszakában veszítette el (leépülés, csőd, az új struktúra kialakulatlansága), vagy a gazdasági alapot jelenleg veszélyezteti a leépülési folyamat. A kistérségek további 50%-ban (ezek a gazdaságilag hátrányos helyzetű, elmaradott térségek) a korábbi évtizedekben sem rendelkeztek a szükséges kiindulópontként megkövetelt továbbfejlődési bázissal az infrastruktúra hiánya, a gazdasági szerkezet gyengesége, kialakulatlansága, a rendelkezésre álló "térségi humán tőke" alacsony színvonalá miatt.

Mindkét kistérségi típus "kimozdítása" párhuzamos feladatot jelent a kormányzati stratégia, mellérendelten a fejlődést biztosító eszközrendszer szempontjából, különös tekintettel a közös válságjellemzőként kezelendő munkanélküliségre. Ez utóbbin elvileg és gyakorlatilag csak új munkahelyek megteremtésével lehet segíteni, a munkahelyteremtés viszont a jelenleginél sokkal bővebb és nagyobb pénzügyi forrást követel. Más fogalmazásban és vulgárisan: a munkahelyteremtéshez pénz kell, részben állami, részben önkormányzati, részben magán, részben banki és nem utolsósorban külföldi forrásokból.

Néhány milliárdos kormányzati támogatás - elsősorban a gazdaságilag hátrányos helyzetű kistérségek önkormányzatai számára - nem teszi lehetővé közép- és hosszú távon az új munkahelyek számának növelését olyan mértékben, amely valóban szűkíti a jelenlegi nagy részt a területi munkanélküliség növekedése és a betölthető (regisztrált) területi munkahelyek között. Ide

tartozóan kiemelendő, hogy a betölthető új munkahelyek számának növeléséhez szükséges forrásrendszerrel szemben áll az a növekvő (éves szinten már a 80 milliárd Ft-ot is megközelítő) kiadás, amely kifizetendő munkanélküli járadék címén terheli az állami költségvetést.

Jelen sorok írásakor hangzottak el olyan parlamenti szintű vélemények, amelyek szerint - ha a területi munkanélküliség az eddigi, vagy a mostanit meghaladó ütemben növekedik és az április 8-tól hatályos csódtörvényt követően a munkanélküliek száma 1992. végéig akár 700.000 fő is lehet - a kormányzat nem lesz képes a járadék további növelésére a költségvetésből. E véleményekkel szemben a pénzügyminiszter további kormányzati garanciát vállalt.

- A területi munkanélküliség növekedését elvileg és gyakorlatilag mérsékelhetné a kisvállalkozások, középvállalkozások számának (kiemelten az anyagi termelésben érdekelt vállalkozások számának) a növekedése. A területi kis- és középvállalkozások számára erős fogódzót jelenthetnének a különféle jellegű és típusú hitelkonstrukciók.

A vállalkozások (elsősorban a kisvállalkozások) körének bővítésében érdekelt IPOSZ (Magyar Kézműves Kamara) nézőpontja szerint az "erős fogódzó" minősítés árnyalást követel. Az IPOSZ pl. nem vonja kétségbe az állami vagyon megvásárlását segítő Egzisztencia-hitel fontosságát, azonban ezt a hitellehetőséget csupán "rásegítő" eszközként tekinti. Az "E" hitel rásegítő eszközként is csak akkor funkcionál megfelelően, ha az állami gazdasági feltételrendszer mechanizmusában már jelen van az ösztönzés egyrészt a fejlesztésre, vállalkozásbővítésre, másrészt a privatizációra. Azonban az állami feltételrendszer jelenleg nem ilyen katalizáló hatású.

Az "E" hitel súlyos konstrukcionális hibája, hogy bár egyrészt a saját részarány és a futamidő elfogadható, nem fedezi a privatizációs költségeket (amelyek a saját rész kétszeresei is lehetnek), tehát nem finanszírozza a kérdéses vállalkozás "teljes projektjét". Továbbá - másrészt - ehhez a hitel-fajtához csak az juthat hozzá, aki már rendelkezik saját forrással. Ha e két tényező mérlegre kerül, az "E" hitel "igazában" nem használható fel egzisztencia teremtésre.

Az "E" hitelkonstrukció csak akkor működhet célszerűen, ha kellőképp strukturált. A pályázati forma azonban ezt a követelményt figyelmen kívül

hagyja; nem érzékeny abban az irányban, hogy a pályázók induló pozíciója nagyon eltérő, tehát a "nyerés" versenyeselei erősen szórnak. Közelebről: egészen mások az esélyei a társaságoknak, a már működő kisiparosoknak és az induló vállalkozásoknak. Az "E" hitel strukturálása, a feltételrendszer differenciálása - IPOSZ nézőpont szerint - egyáltalán nem sértené a konstrukció normativitását.

A "Start" hitel feltételeiben kedvezőbb konstrukció mint az "E" hitel, de hasonlóképp csupán rásegítő jellegű. Ez évre szánt kerete viszont már március végén "kimerülést" jelez, továbbá ebből a 4 milliárd Ft-os keretből csupán néhány ezer kisvállalkozó juthat hozzá kb. 1 millió Ft-os hitelhez. Kérdéses, hogy az idén sor kerül-e az 1993. évi keret megnyitására, amelyre nagyon is szükség lenne, kiegészítő jelleggel is, miután a vállalkozók érdeklődnek a jó konstrukciójú, addicionálható hitelek iránt (a saját forrásból esedékes akkumuláció a vállalkozók többségénél irreális, a kereskedelmi bankok által nyújtott hitelek kamatlábát pedig csupán néhány vállalkozó képes megfizetni).

A vállalkozók számára az egyik legnagyobb és legkényesebb probléma a hitelgarancia. E vonatkozásban az Országos Garancia Alap létrehozása jó kezdeményezés. Az IPOSZ kereteiben már egy éve elkezdődött - a saját tagok forrásaiból - a Bizalom Garancia Egyesület hálózati szervezése. Jelenleg 19 ilyen egyesület működik, hat kereskedelmi bank szerződéses háttérével. A BGE olasz minta szerint jött létre; tagjai árbevételük 7%-át fizetik be az egyesületi számlára. Az egyesület nem jelent versenytársat az Országos Garancia Alap számára; önszerveződéssel bővül s célirányos lenne, ha működéséhez az állam is hozzájárulna.

Összefoglalva az elmondottakkal kapcsolatos IPOSZ nézőpontot: csak egy stabil, hosszú távra szóló vállalkozásélénkítő gazdaságpolitika és ennek megfelelő feltétel- és eszközrendszer hozhatna megnyugtató megoldást a regionális válságkezelésben is pozitív szerepet játszó, munkahelyteremtő kis- és középvállalkozók számára. Ennek a gazdaságpolitikának rendszerbelileg egy- ségesnek kell lennie.

— Visszatérve a kistérségekben eddig fogantatott, kormányzati- önkormányzati szintűről indított válságkezelési módszerekre, eszközökre, ezekkel szemben eléggé szkeptikus helyi vélemények jelentkeznek.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei válságveszélyes vagy már válságba került kistérségek esetében pl. az illetékesek véleménye szerint a foglalkoztatás aktív-helyi eszközei (bár egyedileg "dícséretesek") komoly eredményt eddig nem hoztak. Szabolcsban 1991-ben 1,4 milliárd Ft-ot folyósítottak segélyek és munkanélküli járadék címén; egyidejűleg ún. aktív foglalkoztatáspolitikára 280 millió Ft-ot fordítottak (ennek 63%-a munkahelyteremtő beruházásokra irányult). A ráfordításokkal szemben jelentkező eredmény eléggé szegényes: 1991-ben a megyében 240, 1992-ben 467 új munkahely létesült. Várhatóan 1993-ban 280 új munkahely fog rendelkezésre állni, viszont Szabolcsban jelenleg havonta 1000 fővel nő a regisztrált munkanélküliek száma. (Ez a szám 1992. április közepén már 40.000 fő körül mozog).

Közhasznú munkát (utcaseprés, csatornázás stb.) csupán 680 fő számára tudtak a megyében biztosítani. Statisztikai felmérés alapján a "vállalkozói" pályán minden ezredik munkanélkülit tudták elindítani. Mintegy 30 millió Ft-ot költöttek Szabolcsban a múlt esztendőben képzésre, átképzésre, de a betöltetlen munkahelyek száma összesen csak 1200 volt. Az átképzés "vakrepülésével" szemben is kialakult megyei vélemény mind Szabolcs, mind Borsod és Nógrád megyében. Egyes szakmák esetében különösen nehéz az átképzés irányának, jellegének meghatározása (pl. bányászok viszonylatában).

Borsod-Abaúj-Zemplén megye encsi kistérségében a munkaügyi kirendeltség még elképzeléssel sem rendelkezik arról, milyen szakmákra kellene átképezni a munkanélkülieket. Nem alakult ki olyan átstrukturálódási folyamat, amely egyértelmű keresletet determinálna meghatározott szakmák irányában. Gyakori jelenség, hogy bizonyos számú munkanélküli elvégz egy költséges szakmai átképzési tanfolyamot, ezután egy szakmát nyerve (de elhelyezkedést az új szakmában sem találva) ismét gyarapítja a munkanélküliek számát.

Nógrád megyében az átképzetteken túlmenően többszáz kiképzett fiatal szakmunkásnak sem tudnak munkahelyet biztosítani. E megyében halmo-

zottan hátrányos átképzési kiindulópont, hogy a "hagyományos" iparstruktúrára (főképp nehézipar, bányászat, építőanyagipar, konfekcióipar) alapozott szakmunkásképzés irányai nem változtak, s a még "lábön álló", piacorientációt kereső iparvállalatok nem is képesek rögzíteni a szakmák iránti igényeket. Ebben a vonatkozásban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében sem jobb a helyzet: itt próbálják ugyan a képzést a változó igényekkel konformitásban megoldani, ennek ellenére 1991-ben végzett 7.000 szakmunkás 50%-a jelenleg is munkanélküli.

Kétségtelen, hogy Szabolcsban, Nógrádban és Borsodban (de most már az ország alföldi területein is) aktívan próbálkoznak mind az önkormányzatok, mind a munkaügyi szervek ipari és egyéb szektorokhoz tartozó beruházók "telepítésével", a beruházási hajlam, a munkahelyteremtés szándékának felkeltésével és realizálásával. Az akciók azonban nem jártak sikerrel, illetve csupán néhány kisebb jelentőségű "pontszerű" eredményt hoztak. Néhány példát említve: a kisvárdai körzetben olyan alacsony színvonalú a távbeszélő szolgáltatás, hogy a megyeközpont (Nyiregyháza) meghívása is több órába telik. Encsen (Borsod megye) a közúti főútvonalhoz való csatlakozás rossz és időigényes. Ugyanitt nincs gázvezeték.

Ilyen és több válságba került kistérségi általában érvényes- infrastruktúráis negatívum esetenként szinte áthidalhatatlan nehézségekbe ütközik a hazai (de főleg a külföldi) tőke átstrukturáló és egyben munkahelyteremtő betelepítése a válságveszélyes vagy már válságba került kistérségiókba. Ezen túlmenően a borsod megyei Edelény kistérségi önkormányzata szerint a beruházóknak többéves adómentességet kellene kapniuk ahhoz, hogy befektetési hajlamuk megerősödjék.

A borsodi, nógrádi és szabolcsi munkaügyi vezetők (fenntartva az ez irányú prognózisok labilitását) véleménye szerint az érintett kistérségiók munkanélküliségi rátája, következésképp a területi válság 1992-ben tetőzik, viszont a helyi közigazgatásoknak elképzelése sincs arról, hogyan és milyen irányban hordozhatná az átstrukturálási folyamat a kialakult válságok tompítását, csökkentését. Általános vélemény, hogy a kialakult regionális válságok során fellépő munkanélküliség nem strukturális, hanem masszívan recessziós jellegű.

Mindhárom megyében tovább tart az ipar leépülése. A nem megyei központú "perifériális" telepek, üzemek önállósodnak, de ezzel párhuzamosan jelentős hányaduk csődbe kerül. (Szécsény körzetében pl. teljesen felszámolásra kerültek a BRG kihelyezett gyáregységei).

A privatizálás (mindhárom megye közigazgatási és munkaügyi vezetői szerint) általában nem eredményez új munkahelyeket. Akár nagyvállalatról, akár közép- vagy kisvállalatról van szó, az érvényesített privatizáció egyidejű racionalizálást jelent, amely zömében munkahely-csökkentéssel jár.

A kereskedelem privatizációja a megyei tapasztalatok szerint szintén nem jelent új munkahelyeket. A szabolcs megyei Kisvárdra esetében pl. a kereskedelmi privatizáció kifejezetten és kimutathatóan növelte a munkanélküliséget: számos kereskedelmi alkalmazott vált munkanélkülivé, miután a tulajdonosok családi alapon vitték tovább az üzletet. Végül mindhárom megyében számítanak arra, hogy az új munkanélküliségi hullám indítója (a már bekövetkezett vagy bekövetkező ipari csődökön túlmenően) az új szövetkezeti törvény velejárójaként a mezőgazdaság lesz.

Nem lehet eléggé ismételni, hogy a válságszituációk főismérvei közé elsősorban a regionális gazdasági átalakulás folyamatának lassúsága, a korábbi gazdasági (hatékonytalan) struktúra gyors leépülése, következőleg a rohamosan növekvő területi munkanélküliség tartozik. A válságfokozódás "kivédése" tekintetében elvileg lehetne a segélyezettek számát csökkenteni, erre a célra munkaügyi ellenőrző csoportok is alakultak. Viszont legfeljebb minden tizedik járadékban részesülőről lehet kimutatni, hogy többé-kevésbé visszaél a segélyezési lehetőségekkel. Sokkal nagyobb azoknak a száma, akik nem is jelentkeznek munkanélküli járadékért (ilyenek pl. a Szabolcs megyei alacsony képzettségű vagy teljesen képzetlen cigányok, mert ebben a népcsoportban a ráta értéke vélelmezhetően több, mint 50%).

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, de Borsodban és Nógrádban is jóslatok sincsenek arra, hányan veszítik el (törvényesen rögzített segélyezési időszakot meghaladva) jogosultságukat a további munkanélküli járadéokra. Egy biztos: aki a segélyezési időszak alatt nem talált új munkahelyet, azt a munkanélkülit az időszak lejártát követően a helyi önkormányzatnak kell eltartania a szociális keret terhére akár Kisvárdáról, akár Szécsényről, Encs-

ről vagy Edelényről van szó. Ha az ilyen kötelezettségek viszont - a kormányzati támogatás hiányában - teljesen az önkormányzatokat terhelik, ez főképp a kisebb önkormányzatok számára finansiális csődöt eredményezhet. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Ömböly településen pl. az 530 helybeli lakos közül csupán három főnek van munkahelye, gyakorlatilag mindenki állástalan).

Szinte bizonyosra vehető, hogy Borsod-Szabolcs- és Nógrád megyében 1992. közepéig minden ötödik keresőképes állampolgár munkanélkülivé lesz. Az is tény, hogy a munkanélküliség ma már ebben a három megyében (és fokozatosan országos viszonylatban is) minden állománycsoportra kiterjed, sokszor a képzettségi foktól függetlenül is.

- Megfigyelhető egy olyan (szintén árnyaló elemként felfogható) jelenség is, hogy számos munkanélküli kényelmes életformaként kezeli a segélyezési időszakot, annak ellenére, hogy többségük (ha lenne is szándékukban) ez alatt az időszak alatt amúgy sem találna megfelelő munkahelyet. Ilyen felfogás mellett gyakori a "nem adózott", fekete munkák elvállalása, amelyek jövedelme (a segélyekkel együtt) esetenként magasabb, mint a korábbi rendszeres munkabér volt. A nógrádi munkaközvetítők szerint csökken a munkanélküliség "szégyenérzete", miután a munkanélküli személy környezete is mindinkább munkanélküli jellegű lesz. Ugyanakkor mind gyakoribbak azok a személyi és családi tragédiák, amelyeknek egyértelmű eredője a munkanélküliség és a perspektíva hiány.
- A válságmenedzselés egyik alappillére kétségkívül az aktív foglalkoztatáspolitikának lennie. Ennek fő célja a magyar (regionális) gazdaság mai helyzetében, két-három év távlatában a munkanélküliség korlátozása, a kínálat visszafogása és a munkaerőkereslet élénkítése. Mindez több különböző irányú és jellegű feladatot jelentene. Ide tartozik többek között - természetesen átmenetileg - a fiatal generációk gazdasági aktivitásának tompítása az iskolázás, szakképzés racionális meghosszabbításával, kiterjesztésével. Ezen az úton - becslések szerint - három év alatt mintegy 25-35 ezer fővel lehetne mérsékelni az országos munkaerő kínálatot, javítva egyidejűleg a műveltségi-

szakmai színvonalat. Továbbá (szintén az aktív foglalkoztatáspolitikához tartozóan) változást kellene elérni a nők gazdasági aktivitásának rendkívül magas arányában a részmunkaidős foglalkoztatási mód elterjesztése révén (megjegyezve, hogy a nők összetársadalmi munkaterhelése ma Magyarországon magasabb, mint pl. Svédországban).

A részmunkaidős foglalkoztatás kiterjesztése lényegesen a munkanélküliség növelése nélkül csökkenti a munkaerő-felhasználást, sőt pótlólagosan munkaerő-keresletet is támaszthat. Viszont ennek a módszernek az elterjedését akkor lehetne garantálni, ha a részmunkaidő miatt kieső kereset egy része pótolható lenne a Foglalkoztatási Alap terhére.

Mindenesetre (megfelelő előkészítéssel és felvilágosítással) becslés szerint két év alatt legalább 150-200 ezer női dolgozót lehetne átirányítani a részmunkaidős foglalkoztatási szférába. Ez az arány számottevő pótlólagos munkaerő-keresletet is indukálhatna s bár növelné a költségvetés terheit, javítaná (a válságkörzetekben is) a családok megélhetési stabilitását.

Az aktív foglalkoztatáspolitikai további eleme a munkaerő-kereslet élénkítése. Ehhez - a már említett elemeket is beleértve - olyan dinamizáló, stabilizáló hatású gazdaságpolitika szükséges, amelynek integrált része a munkanélküliség mérséklésére irányuló törekvés. Jelen tanulmány álláspontja, hogy a látszólag gyorsan eredményes és gazdaságilag "magyarázott" sokkterápiával szemben célszerűbb egy fokozatos átmenetet érvényesíteni. Szakmai körökben bőven jelentkeznek olyan vélemények, hogy az adó-, hitel- és kamatpolitikában, továbbá a privatizációban a regionális válsághelyzetek tompítását célzó munkanélküliség-mérséklés nem élvez különösebb preferenciákat. Annak ellenére nem, hogy a kistérségi-szintig részletezett válságszituáció vizsgálatok a területi gazdasági-társadalmi egyensúly megbomlásának legsúlyosabb következményét a munkanélküliség egyre gyorsabb növekedésében jelölik meg.

Az utóbbi álláspont igazolására jó példa lehet a Videoton privatizációja. A folyamat során azt az ajánlatot részesítették előnyben, amely háromezer fővel kevesebb dolgozó foglalkoztatását "ígérte". Más egyéb - foglalkoztatási szempontból kedvezőbb - ajánlatok háttérbe szorultak. Ez a privatizációs magatartás olyan ipari agglomerációban jelentkezett, ahol a nagyvállalati

leépülések következtében a munkanélküliségi ráta nagyobb, mint az országos átlag.

Feltétlenül számolni kellett volna (az Állami Vagyonügynökség részéről is) azzal, hogy a székesfehérvári körzetben az újabb 3000 fő munkanélküli jövőbeli (elhelyezkedéséig tartó) ellátásának költségei évi egymilliárd Ft-ot követelnek. Továbbá: ha számukra új munkahelyeket létesítenének ez további kétmilliárd Ft-ba kerülne.

Komoly gond (s jelenleg szintén élő szakmai vitatéma), hogy az import feltétel nélküli liberalizálása az amúgyis folyamatosan csökkenő vásárlóerő mellett hátrányosan sújtja azokat a még viszonylag korszerű termékstruktúrával rendelkező vállalatokat is, amelyek képesek lennének (kisebb leépüléssel) termelni a hazai piacra. A keresletcsökkenés viszont ezeket a vállalatokat is termelésük csökkentésére kényszeríti.

A Foglalkoztatási Alap felhasználásának adatai igazolják, hogy az új munkahelyek létesítésében egyelőre még nagyfokú formalitás tapasztalható. Az ebből leszármaztatható pénzügyi fedezet egyrészt megközelítőleg sem elégséges a növekvő munkanélküliség érzékelhető mérsékléséhez, másrészt nem is lehet cél az Alap mértéktelen felduzzasztása (erre nincs is mód). Elvileg és gyakorlatilag csak a gazdaság dinamizálásának stratégiájába tartozó más jellegű kormányzati támogatás teszi lehetővé a regionális gazdasági-társadalmi (kiszéleleteknek jelentkező) egyensúlyának közelítését.

Svájc tudvalévően egyik legkonzervatívabb, de furcsa ellentmondásként egyik legliberálisabb gazdasággal rendelkezik.

A hetvenes évek során (a magyar rátáknál alacsonyabb szinten) a munkanélküliség Svájcban is problematikusá vált. A svájci kormány ekkor a különféle formációk egységes érvényesítésével segítette elő az új munkahelyek létesítését (hosszú lejáratú hitelek, kamatmentes és alacsony kamatlábú hitelek, hitelgaranciák, infrastrukturális fejlesztések, vissza nem térítendő pénzügyi támogatások). A hetvenes évek közepén pl. - 1976-ban - három infrastrukturális ágazat (építőipar, vasút, posta) 14,7 milliárd svájci frank támogatást kapott.

Nyilvánvaló, hogy a magyar költségvetés jelenlegi helyzete mellett a hazai támogatási lehetőségek a fenténél összehasonlíthatatlanul korlátozottabbak, de ez nem zárja ki azt a kötelezettséget, hogy az államnak - gazdaságélénkítő stratégiára alapozva - a jelenleginél jóval nagyobb, főképp átgondoltabb mértékben kell hozzájárulnia a regionálisan is jelentkező munkanélküliség leküzdéséhez. A jelenlegi e vonatkozású tendencia elégtelen és tartani lehet attól, hogy a munkanélküliséggel kapcsolatos negatív folyamatok spontán "elszabadulhatnak" és ellenőrizhetetlenné válnak.

Ez utóbbi megállapítást a Foglalkoztatási Alap ráfordítási arányainak negatívumai is bizonyítják. Néhány jellemző ez irányú adatot tekintve (a Foglalkoztatási Alap teljes összegének százalékában): új munkahelyekre és a foglalkoztatás bővítésére 1989-ben az Alap 55,2%-át fordították; ugyanez az arány 1990-ben 26,5%, 1991-ben pedig csupán 12% volt. Kritikus körzetekre 1989-ben nem jelentkezett ráfordítás, az 1990. évi 8,1%-os arány azonban 1991-ben 5,4%-ra csökkent. Viszonylag stabil arányt képviseltek az Alap felhasználásában az átképzésre fordított összegek: 1989-ben és 1991-ben egyaránt 22,1%-ot. Ingadozó arányokat jelzett a közhasznú foglalkoztatás 1989 és 1991 között (15,8%, 7,9%, 10,5%). Csupán az újrakezdési kölcsönök aránya mutatott növekvő tendenciát (6,9%, 38,9%, 37,6%). Nagyon kérdéses, hogy az 1992. évre az önkormányzatok számára juttatandó 35 milliárd Ft támogatás milyen mértékben szolgáltatja majd a regionális munkanélküliség tompítását, új munkahelyek létesítését akár közvetett, akár közvetlen formában.

- A regionálisan szórtan üzemelő iparvállalatok egy része - érzékelve a területi munkanélküliség növekedéséből származó feszültségeket és az önkormányzatok ez irányú aggályait - a rendelésállományok csökkenése és az értékesítési nehézségek fokozódása miatt rátért a rövidített munkaidőben történő foglalkoztatásra. A Központi Statisztikai Hivatal szondázó jellegű felmérései szerint 1992. első hónapjaiban az 50 főnél több dolgozót foglalkoztató vállalat hat százaléka (158 vállalat) tartozott ebbe a kategóriába.

A legnagyobb termelési visszaesések - regionális viszonylatban is - a gépiparban és a könnyűiparban regisztrálhatók. Az átmeneti munkaidő csök-

kentést bevezető vállalatok 40%-a ebből a két szakágazatból került ki. Hozzáteve, hogy az érintett vállalatok többsége fővárosi és válságrégióban üzemelő ipari gazdálkodó.

Az átmeneti munkaidő-csökkentésben érintett iparvállalatok első negyedévi fontosabb adatai viszonylag jó pontossággal táblázatba foglalhatók:

Ágazat	Teljes munkaidőben foglalkoztatott		Ebből	
	fizikai	szellemi	átmeneti munkaidőcsökkentés által érintett	
			fizikai	szellemi
	foglalkoztatások létszáma (fő)			
Villamosenergia-ipar	180	260	40	63
Kohászat	6.840	1.611	4.754	705
Gépipar	28.816	9.779	12.368	2.142
Építőanyag-ipar	2.411	667	414	59
Vegyipar	3.339	1.599	506	153
Könnyűipar	13.052	3.235	4.755	676
Egyéb ipar	540	197	353	57
Élelmiszeripar	7.398	1.918	3752	285
<b>Ipar összesen:</b>	<b>62.576</b>	<b>19.266</b>	<b>26.762</b>	<b>4,140</b>

Mindenesetre (megjegyezve, hogy az iparvállalatok a részmunkaidős foglalkoztatással is törekednek a regionális munkanélküliség növekedésének fékezésére) a már többször utalt növekedési tendencia permanens.

Jelen tanulmány készítésének időszakában is folyamatosan érkeznek újabb friss adatok: az áprilisi országos ráta már 9% körül mozog és 478 ezer munkanélküli közül 375 ezer fő részesül járadékban. A munkaközvetítő irodák, központok jelzése szerint a következő hónapokban is várhatók jelentős mérvű leépítések az iparvállalatoknál. Erre jellemző, hogy 1992-ben a múlt év azonos időszakaival összehasolítva 5-6.000 fővel növekszik az

elbocsátások száma. A legközelebbi "leépítési csúcs" a nyári hónapokban várható.

Az elbocsátások fő okaként a kül- és belföldi kereslet csökkenése jelölhető meg. Más megvilágításban: az indokok között a szervezeti átalakulás súlyozottan 20%-ot, a finanszírozási nehézség 13%-ot, a jogutód nélküli megszűnés 10%-ot és a privatizáció 7%-ot képvisel. Regionális szempontból 1992. tavaszán és nyarán a legnagyobb méretű leépítés Fejér, Hajdú-Bihar, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében várható.

Áprilisi információkat tekintve országos szinten 100 munkanélkültre három üres álláshely jut, természetesen valamely adott specifikációban. Ez a szám természetesen nem "stabil" jelzőszám: a szezonális szakágazatok beindulásához kapcsolódva (élelmiszeripar, idegenforgalom) egyes régiókban növekedhet az állás kínálat, persze nem a kereslet nagyságának megfelelően, hanem annál jóval kisebb arányban.

- A keletkező és egy bizonyos elviselhető arányt mindenkor képviselő regionális munkanélküliség a fejlődő piacgazdaság természetes velejárója. Itt elég csupán arra gondolni, hogy a nyugati piacgazdaságokban egy-egy munkavállaló életpályája során sokszor 4-5 alkalommal is változtat szakmát, mindenkor a munkaerő keresleti specifikáció függvényében. A szakmaváltoztatás nélkülözhetelen szervezeti alapja a folyamatosan funkcionáló (területileg is decentralizált) átképzési-továbbképzési rendszer.

Ez utóbbi vonatkozásban több térségben (a pénzügyi és szervezeti nehézségek ellenére) ha lassan is, de jelentkeznek eredmények. Átképző-továbbképző tanfolyamok az ország számos régiójában funkcionálnak vagy szervezés alatt állanak. A hiba ott van - amint már volt róla említés -, hogy a tanfolyamokon egyrészt nagymértékű lemorzsolódás, másrészt bizonyos szakmák nem mutatnak hajlandóságot, készséget egy teljesen új, más jellegű szakma elsajátítására. Ide tartozik, hogy a fiatal pályakezdőknek (akik szakmája iránt nincs munkaerőpiaci kereslet) csupán egyharmada mutat érdeklődést az átképzés iránt.

Új "szervezeti színpolt"-ként jelentkezik az Országos Munkaügyi Központ módszertani osztályának kezdeményezése. Ennek keretében a munkaügyi

tanácsadással, állásközvetítéssel foglalkozó irodák (a Munkaügyi Minisztérium világbanki programjának megfelelően) olyan háromhetes tanfolyamokat szerveznek, amelyek a munkanélküliek számára segítséget adnak a reális munkahely megtalálásához (tehát az álláskereséshez), személyes kapcsolatok kialakításához, állásinformációk felkutatásához. Ezek az irodák (esetenként klubszerű szervezetek) különféle tréningekkel készítik fel a jelentkezőket egy-egy konkrét helyzet megítélésére és hasznosítására.

Elsősorban azoknak a jelentkezőknek fogadják el, akik már tartósan, fél-évnél régebben munkanélküliek. A leszűrt tapasztalatok azt igazolják, hogy a tanfolyamot elvégzettek 50-70%-a kedvező munkahelyet talál. Maga a módszer nem "teljes" megoldás, de mindenesetre egyik eszköze a válság tompításának. A tanfolyamokra - igen szórványosan - pályakezdők is jelentkeznek. Számukra az lenne jobb módszer, ha a középiskola, egyetem elvégzését követően speciális programra és speciális tanerőre lenne szükség.

Mindenesetre pozitívumként kezelendő, hogy azok a gazdasági szervezetek, iparvállalatok, amelyek pályakezdőket és munkanélkülieket vonnak be a foglalkoztatásba, munkabérükhöz pénzügyi támogatást kaphatnak. A termelésbővítés keretében mód nyílik beruházási támogatásra és kedvezményes hitelek felvételére is.

- A válságmenedzselés és a gazdasági átstrukturálódás során fókuszba kerül a regionális differenciálódás lényege és fogalma. Arról van szó, hogy a gazdaságpolitika részéről kiemelten azokat a régiókat kell felkarolni, amelyek igazolhatóan önerőből is előre haladnak és nem "felülről" várják mindenben a támogatást. Ennek az elvnek persze ellene szól a gazdaságilag eleve hátrányos helyzetű, elmaradott területek követelése az "alsóbb" szintű csoportérdek. A támogató jellegű gazdaságpolitikának meg kell találnia a helyes egyensúlyi nézőpontot a két regionális szint preferálási módszerének tekintetében.
- Szintén regionális értelemben (a válságzónák viszonyait is figyelembe véve) indokolt mérlegelni különféle értelmiségi szakmák vállalkozói átképzésének realitását. A tapasztalatok ugyanis arra mutatnak, hogy a kereskedelembe, szolgáltatási szférába, tanácsadó szervezetekbe bekerülő értelmiségi vállalkozók jelentős részét a kény-

szercselekvés befolyásolja. Egyáltalán nem biztos, hogy egy kétdiplomás értelmiségi vállalkozóként is megállja a helyét. A vállalkozás eredményességének (s ezt az értelmiségi vállalkozók gyakori bukása igazolja) komoly szakmai felkészültségi feltételei vannak. A vállalkozásokat általában nem az állásvesztett, tökeszegény értelmiségiek számára kínálja a piacgazdaság. Regionális értelemben is meg kell találni azt a lehetőségrendszert, amelyben az értelmiségi nem kényszerül pályaelhagyásra és nem bocsátkozik olyan vállalkozásokba, amelyekre megfelelő háttér, elegendő tőke, piaci-banki és üzleti ismeret, továbbá kockázattűrő képesség hiányában nincs felkészülve. A probléma kezelése a regionális gazdasági-társadalmi egyensúly alakításának körébe tartozik.

- Keveset hallani arról, hogy a munkanélküliség (decentralizáltan a területi munkanélküliség) drasztikusan negatív formában hat a társadalombiztosítás oldaláról elvárható finansziális fedezetek biztosítását mind a nyugdíjellátás, mind az egészségügy vonatkozásában. Szakmai számítások szerint minden százezer munkanélküliből a társadalombiztosításnak 4-5 milliárd Ft kára származik, de közvetve valószínűsíthetően még ennél is nagyobb a veszteség. Szintén rontja a TB pozíciókat a végkielégítés intézménye; ha pedig a munkavállalók rokkantnyugdíjazással vagy más jogcímen védekeznek a munkanélkülivé válás ellen, ezzel szintén csökken a TB járulékbefizetés és nő (egyidejűleg) a kifizetés.

Végző konklúzió tehát, hogy a Társadalombiztosítási Alap több mint tízmilliárd Ft-os hiányában a munkanélküliség növekedése alaposan "benne van". A negatív hatások között ezt a tényezőt sem szabad figyelmen kívül hagyni.

- Pozitívumként tekinthető, hogy előrelépések történtek a regionális együttműködés vonatkozásában. Annak ellenére pozitív jelenségről van szó, hogy egyelőre csak a szervezeti-együttműködési módszerek, formációk kialakítása van napirenden. Örvendetes, hogy ez a folyamat többek között a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei kistérségeket is érinti.

Az utóbbi vonatkozásban pl. befejeződött a Kárpátok-Tisza gazdasági munkaközösség szakértői egyeztető tárgyalása Nyiregyházán. Az alapító okirat készül. A dokumentumtervezet részletesen kitér a Magyarország, Románia, Lengyelország, Szlovákia és Ukrajna egymással szomszédos régióinak együttműködési elveire.

A felsorolt országok egymással határos régiói gazdasági, idegenforgalmi, kereskedelmi, kulturális, tudományos, informatikai és környezetvédelmi kapcsolatokat alakítanak ki az Alpok-Adria gazdaság közösség együttműködési formációihoz hasonlóan.

- Előrevivó kezdeményezés regionális viszonylatban a vállalkozásélénkítő alapítványok létrehozása is. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében pl. a "PRIMON" alapítvány tölti be ezt a szerepkört, amelynek központja Nyiregyházán van. A kapcsolódó (volt szovjet laktanyából átalakított) inkubátorház alapvető szolgáltatásokat nyújt a vállalkozók számára, olyanokat, amelyek szinte nélkülözhetetlenek ebben az elmaradott infrastruktúrával sújtott megyei régióban. A vállalkozói központ létrehozását főképp az EK által Magyarországnak nyújtott PHARE programból származó támogatás tette lehetővé. Utóbbi azonban kevésnek bizonyult a vállalkozás-menedzselési rendszer működtetéséhez. Éppen ezért az alapítványt támogatják a gazdálkodó szervezetek, iparvállalatok, az önkormányzatok, a bankok és a LAN-CASHIRE ENTERPRISES angol szaktanácsadó cég is. Az alapítvány az épületet a nyiregyházi önkormányzattól térítésmentesen kapta meg, bérleti díj csak hat év után esedékes. Továbbá: az inkubátorház működésére alapozva új mikrohitel konstrukciók, garanciaalap és befektetési alap is segíteni fogják a vállalkozókat. Ez azért is szükséges, mert a megyében a vállalkozók többsége "kényszervállalkozó", a növekvő munkanélküliség indítja el ezt a társadalmi réteget az újfajta megélhetés irányába. Az tény, hogy az ilyen működő rendszer is fontos eleme a regionális válságok tompításának, menedzselésének.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az alapítvány és az alakuló vállalkozások tevékenységét a LANCSHIRE ENTERPRISES mellett 30 tanácsadó részleg fogja segíteni. A megyei önkormányzati és gazdasági vezetők ugyanis

tisztán látják, hogy egy egyensúlyát veszített, növekvő munkanélküliséggel küzdő régióban csak intézményes segítséggel lehet a gazdasági-társadalmi átstrukturálódást (megelőzően a válságmenedzselést) megoldani. Az alapítvány működése regionálisan - nyiregyházi központtal - bővül s ma már 10 településen érdekelt a vállalkozások szélesítésében.

Tolna megyében a dán RAMBOLL AND HANNEMANN cég készítette üzleti tervet a Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány útján, szintén a PHARE program támogatással. A megyei vállalkozók így módon 3 év alatt 0.5 milliárd Ft támogatáshoz jutnak.

A létesülő hat magyar vállalkozói központ egyike tehát Tolna megyei érdekeltségű (Szekszárd). A megyében önkormányzati támogatással hat alközpont is létesül (Bonyhád, Dombóvár, Dunaföldvár, Paks, Simontornya, Tamási). Az alközpontok technikai felszerelése folyamatosan történik, hogy szolgáltatásaik korszerűsége megfeleljen az európai követelményeknek (a fejlett országokban szinte általános az ilyen típusú vállalkozói központok működése).

A finanszírozás egyelőre alapítványi forrásból történik, a későbbiekben azonban az önfenntartás direktívájának kell érvényesülnie. A szolgáltató-tanácsadó funkció mellett a vállalkozás-koordináló szerepkör is előtérbe kerül. A Tolna megyei központ működésében - mint alaptevékenység - súllyal szerepel az oktatás és az átképzés. A folyó évben eddig már 300 fő vett részt a vállalkozói képzésben, tréningben. A képzés témakörei kiterjednek a mezőgazdasági és ipari vállalkozásokra, az általános (vállalkozói) ismeretekre, a számítógép használatára, sőt nyelvoktatásra is.

A tolna megyei központ már több mint húsz szakértővel, szaktanácsadó szervezettel létesített kapcsolatot. Létrejött a központ ügyfélszolgálati irodája is. Tervezik egy nemzetközi vállalkozói találkozó megszervezését, amelytől a külső kapcsolatrendszer további szélesedését várják.

Fejlesztési támogatásokra 1991. negyedik év negyedében 12 millió Ft-ot fordítottak pályázati úton. Erre több mint 30 vállalkozó jelentkezett, akik közül 16-an kaptak 500.000 Ft és 1,5 millió Ft közötti fejlesztési támogatást. A központ üzleti terve szerint négy vállalkozói szakterület preferált, nevezetesen a mezőgazdaság és élelmiszerfeldolgozás, a turisztika és idegenfor-

galom, az ipari jellegű termelés és végül a magas szaktudáson alapuló szolgáltatás (mérnöki, egészségügyi szolgáltatás). Érdekes a pályázatok tartalmi megoszlása, amely egyben területi gazdasági átstrukturálási irányokat is jelez. Az első "pályázati menet" során a legtöbb pályázat a turisztikát és az idegenforgalmat érintette. A második pályázati lépcsőben előtérbe kerültek a mezőgazdasági-élelmiszeripari vállalkozások, ezeken belül a biotermelés, a fajtaváltás, a telepítéstechnológiák, új élelmiszeripari termékcsaládok és korszerű csomagolás.

A fejlesztési támogatás a működési rendszer szabályzata szerint természetesen nem ingyenes. A kapott összeget három év múlva vissza kell fizetni, ha a fejlesztés realizálása nem volt nyereséges, vagy a pénz felhasználása nem a pályázati célra történt.

A központ - mai működési szituációk szerint - oktatásra és képzésre, tanácsadásra és fejlesztési támogatásokra 20-30 millió Ft-ot fordít évente. Ezen túlmenően egy 15 millió Ft-os mikrokredit lehetőség is fennáll. Egy-egy vállalkozó 300.000 Ft mikrokredithoz juthat hozzá maximum három év lejáratú idővel, 22%-os kamattal.

A Tolna megyei vállalkozói központ pénzügyi háttere a Kereskedelmi Bank Rt. kisvállalkozási fiókja, itt áll rendelkezésre a PHARE program hitelhányada is. (A program erre a célra 100 millió Ft-ot biztosít).

A szekszárdi bankfiók 1989 nyara óta folyamatosan növekvő mértékben szolgálja ki a kisvállalkozókat. (Eddig több mint 2000 ügyfél kereste ezt a banki szolgáltatást).

- Továbbfűzve a vállalkozók számára nyújtható hitellehetőségekkel kapcsolatos gondolatot: annak rögzítése mellett, hogy a regionális válságkezelésben igen nagy szerepe van a vállalkozási szféra bővítésének és fejlődésének (munkahelyteremtés, területi jövedelemtermelő képesség szempontjából is), a vállalkozók részéről igénybe vehető "országos" hitelkínálat eléggé szűkös. Ez negatívan elsősorban a kezdő és a kisebb vállalkozókat érinti kedvezőtlenül.

Általános regionális tapasztalat, hogy a kezdő vállalkozók közül számosan a banki tájékozódásoknál, hitelfelvételeknél találkoznak először az üzleti

terv fogalmával, a gazdálkodási perspektívák részleteinek lényegével. A bankok (bár szerintük ez nem feladatuk) éppen ezért programcsomagokkal, tájékoztató anyagokkal informálják vállalkozó-ügyfeleiket az egyes hitelfajtákhoz fűződő ismeretekről. Fejlett piacgazdaságokban ezek az ismeretek már középiskolában megszerezhetők; hazai viszonylatban az előzőekben utalt vállalkozói központok vállalják át (fokozatosan) ezeket a feladatokat.

Országosan jelentkező kisvállalkozói panasz, hogy a jelenlegi gazdaságpolitika magántőke- és vállalkozásellenes. A vonatkozó panaszokat az IPOSZ integrálja és hozza nyilvánosságra.

A vállalkozókra nézve hátrányos állami szabályozás az IPOSZ vélemény szerint 180.000 kisiparost, 90.000-nél több alkalmazottat, több ezer szakmunkástanulót érint. Amennyiben nem történik változás a gazdaságpolitikában, ebből a szférából is számítani kell a munkanélküliek számának emelkedésére.

Az IPOSZ kifogásolja, hogy az egyéni vállalkozók nem kapnak már 50%-os adókedvezményt, megszűnt az elmaradott térségekben indított vállalkozások degresszív adókedvezménye s a KFT-k minimális alaptőke-kötelezettsége a háromszorosára emelkedett. Lényegében azok az adótechnikai elemek, amelyek a műszaki fejlesztést és a technológiai korszerűsítést ösztönözték megszűntek. Nem jelent többé előnyt a saját találmány hasznosításával járó adókedvezmény s a gyorsított leírás lehetősége is "eltűnt" az amortizációs rendszerből. Nincs adómentes tartalékképzés, viszont van megemelt kommunális és iparüzési adó, TB járulék. A következmény: indulásra képtelenek a kezdő vállalkozók, a már működők pedig alkalmatlanná válnak a fejlesztésre, piacorientált átalakulásra.

Az IPOSZ-panaszokra adható válasz is, amely egy jól működő fejlett piacgazdaság vállalkozástámogató gazdaságpolitikáját veszi alapul és perspektívaként kezelve ehhez hasonlítja a jelenlegi magyar gyakorlatot. Hollandiában pl. 1989 óta funkcionál a kis- és középvállalatok hitelgarancia rendszere. Ennek keretében a száz főnél kisebb létszámot foglalkoztató ipari, kereskedelmi és szolgáltató vállalatok a pénzügyintézetektől államilag garantált hiteleket kezdő vállalkozóknak nyújthatja és a gazdasági szervezetek kb. 4%-a részesül ilyen fajtájú támogatásban.

Egyidejűleg Hollandiában számos olyan kockázati, tőkebefektetési társaság működik, amelyek üzletszerűen foglalkoznak azoknak a vállalkozásoknak a finanszírozásával, amelyek bármely okból nem juthatnak kölcsönhöz. A holland kormányzat már a nyolcvanas évek elején bevezette a befektetési társaságok hitelgarancia rendszerét, hogy ezeknek a szervezeteknek a száz főnél kisebb vállalkozások számára nyújtandó tőkebefektetéseit ösztönözze. Ebben a támogatási rendszerben egyaránt kedvezményezettek az életképes (alkalmazott nélküli) önálló vállalkozók és a vállalkozásokat indító személyek.

Széleskörű az a holland támogatási pénzügyi rendszer is, amely a külkereskedelmi tevékenységet patronálja. A vállalkozók és a kis- és középvállalatok számára a gazdasági minisztérium kezelésében exportfejlesztési és tanácsadó szolgálat áll rendelkezésre.

Végül Hollandiában komoly gazdasági súlyt képvisel a gazdasági együttműködési projektek programja. Ez a program több olyan tevékenységet támogat, amelyek a nem OECD tagországokkal létesítendő gazdasági kapcsolatokat erősítik. A projekteket magánvállalatok készítik.

A magyar támogatási és a holland támogatási gyakorlat összehasonlításakor elsősorban a pénzügyi eszközrendszerben lévő különbségeket kell kiemelni és ennek tükrében indokolt vizsgálni a két gyakorlat közötti közelítés lehetőségeit. A magyar bankok a normál kisvállalati hiteleknél 35-40%-os kamatot számítanak fel és általában 150%-os fedezetet követelnek meg. Mindkét pénzügyi jellemző túl magas, az ösztönzés erősítése alacsonyabb kamatlábakkal és garanciákkal oldható meg. Mint ismeretes, bizonyos méretű kedvezményeket nyújt a Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány (az IPOSZ és a VOSZ bankokkal társulva), a kedvezményes privatizációs hitelkonstrukció, a Start-hitel, a Világbank és a külföldi kormányok vonatkozó felajánlásai s végső soron ide kapcsolhatók az export, a műszaki fejlesztés és a területfejlesztés preferenciái is. Az export-fejlesztést szolgáló pályázati rendszer és a Kereskedelemfejlesztési Alap minden kis- és középvállalat, vállalkozó számára nyitott, ebben a rendszerben azonban sajátos kedvezmények, források a kisvállalkozók, kis- és középvállalatok preferálására nincsenek elkülönítve.

- Az ún. Foglalkoztatási Társaság szisztéma kétségkívül egy eszköz (a sok közül) a válságba került kistérségek gazdasági és társadalmi feszültségeinek enyhítésére. Ebben a vonatkozásban az ózdi próbálkozás az első kísérleti területe.

Ez a válságtompító módszer, helyesebben rendszerbeliség (külföldi, közelebbről spanyol példa alapján) addig kedvező, amíg a társaságba tömörült munkanélküliek képesek megtermelni (valamely elérendő vállalkozási cél tükrében) munkabérüket. Eddig tart az állami szubvenció is. A társaságok tagjai a munkanélküli járadéknak megfelelő összegben mindenképp részesülnek, de egy esetleges többletteljesítmény (tehát elvégzett, a vállalkozási célnak megfelelő) munka nagyobb jövedelmet biztosíthat. Egy személy akár két évig is tagja lehet a társaságnak.

Úgy ítéltető, hogy a módszer szükségmegoldás és egyáltalán nem "olcsó" szükségmegoldás. Ózd pl. ezen a címen 640 millió Ft-ot igényelt.

- A kisvállalkozói körben eléggé nagymértékű rotáció tapasztalható. Sok új vállalkozás alakul, de egyidejűleg egyes vállalkozások (nem is kis számban) felszámolnak, tönkremennek. Ez a tendencia széles regionális körben regisztrálható.

A jogi személyiségű gazdasági szervezetek számának alakulását tekintve 1992. I. negyedévében viszonylag pontos adatok állnak rendelkezésre. A folyó év első negyedévének végére összesen csaknem 60.000-re nőtt a gazdasági szervezetek száma s közöttük több mint 47.000 a kft. jellegű szervezet. Jellemző, hogy a márciusban bejegyzett 951 újabb gazdasági társaság 90%-a 20 fős létszám alatti kisservezet volt. A márciusban alapított 72 részvénytársaságból 61 a már korábban is működő nagyvállalatok alakításával jött létre. Az új vállalkozások zöme a szolgáltató szférába tartozik, de ipari tevékenységre is kb. 200 kisvállalkozás specializálódott.

A márciusban megszűnt 146 vállalkozás közül 109 más működési formát választott; 37 cég - közöttük 26 kft. - azonban véglegesen felszámolt. Az első negyedév végéig 200 szervezet ellen indult meg csődeljárás, a cégeknek több mint harmadrésze a feldolgozóiparba tartozik további harmadrészüik mezőgazdasági jellegű.

Lényeges adat, hogy az új gazdálkodó szervezetek fele a fővárosban és a fővárosi agglomerációban alakult meg. A teljes "vidékre" tehát csupán az "átrendeződés" 50%-a jutott.

A jogi személyiségű gazdasági szervezetek számának februári és március alakulásáról az alábbi táblázat tájékoztat:

Létszám kategóriák	Gazdasági szervezetek száma (db)		Megoszlás (%)	
	1992. február	1992. március	1992. február	1992. március
300 fő felett	1934	1934	3,4	3,4
51-300 fő	5457	5489	9,6	9,6
21-50 fő	6247	6303	11,1	11,0
20 fő alatt	42876	43590	75,9	76,0
<b>Összesen:</b>	<b>56514</b>	<b>57316</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>

- Áprilisban parlamenti döntés született arról, hogy az önhibájukon kívül hátrányos helyzetbe került önkormányzatok kiegészítő állami támogatás formájában 1992-ben 2,6 millió Ft juttatásban részesülhetnek. A specifikált elosztásról a kormány dönt.
- Különbféle külföldi szakmai szervezetek, szakértői csoportok egybehangzóan javasolják regionális K+F irodák, regionális fejlesztési társaságok, fejlesztési ügynökségek felállítását. Legutóbb az OECD szakértői csoportja rögzített ilyen irányú javaslatot. Ezeknek a szervezeteknek a kiépítése - a helyi specialitások talaján - számos régióban folyamatban van, vagy döntés történt arról, hogy milyen formációjú szervezet jöjjön létre. Amint erre jelen tanulmányban már több utalás történt, ezek a szervezetek szükségesek, de természetesen (transzfer és informatív szerepüket elismerve) nem pótolják a belső piacot, amely lényegében - fejlődésében - az új munkahelyek megteremtésének egyik biztosítója is.

- A válságveszélyes vagy válsághelyzetbe került kistérségek gazdasági-társadalmi egyensúlyának fokozatos közelítésére, a válsághelyzet tompítására, a fejlődéshez szükséges pénzügyi eszközök megszerzésére a pályázati rendszerrel nincs jobb módszer. Ennek a pályázati rendszernek a finomítása, tökéletesítése folyamatos napirendi probléma.

A pályázatok sikere (amely realizált fejlődésben mérhető) két oldalról közelíthető. A siker függ a benyújtott pályázatok céljaitól, megalapozott tartalmától (az érintett kistérség komplex fejlődésére ható jellemzőitől), másrészt a gazdaságpolitika szintjén megjelölt, támogatott fejlesztési céloktól.

Mindenestre az első oldal (tehát a cél, tartalom) 1991-ben nem volt egyértelműen sikeres. A pályázatok jelentős részét fémjelzte a megalapozatlanság, esetenként bizonyos komolytalanság. Emiatt az 1991. évi pénzügyi keretet nem is lehetett teljesen kitölteni. Ebben közrejátszott, hogy komplex regionális "kitörési" programok alig-alig készültek, az önkormányzati magatartást az esetek többségében nem a helyi kezdeményezés, hanem a felső támogatás elvárása jellemezte. Ez a piacgazdasági szempontból (az állam a feltételrendszert nyújtja és garantálja) elfogadhatatlan.

Az 1992. évi pályázati rendszer keretében a támogatott fejlesztési célok (a gazdaságpolitika szintjén) bővülnek. A kiemelt célok közé kerül a regionális mezőgazdasági szerkezet átalakítása, az agrár- infrastruktúra kiépítése és a falusi turizmus (üdülőfalu-rendszer) fejlesztése. A gazdaságpolitikai szemlélet kedvező változásaként tekinthető, hogy a pályázati szisztéma a jövőben nem az egyes településeket jelöli meg kedvezményezettként, hanem konkrét térségek átfogó válságkezelési programjaihoz nyújt támogatást.

### **3.) A válságmenedzselés általános és speciális tartalmi, szervezeti és pénzügyi elemei**

A gazdasági (kapcsolatlan társadalmi) átstrukturálás kétségkívül negatív válságelemei legfeljebb tompíthatók. Reális felfogásban nem lehet arról szó, hogy egy-egy gazdasági-társadalmi egyensúly szempontjából hátrányos helyzetbe került kistérségben az egyensúly közelítése 1-2 éven belül megtörténjék.

Lényegében minden kistérségben (inkluzíve a válsághelyzetbe került kistérségben is) egyidejűleg két folyamatnak szükséges párhuzamosan érvényesülnie. Az egyik folyamat a kérdéses kistérség piacgazdasági követelményeknek megfelelő megalapozott komplex fejlesztése, amelyre a kidolgozott közép- és hosszútávú regionális projektek szolgálnak. Úgy ítéltető, hogy ezeknek a projekteknek a beépült feladatrendszerét és a megvalósításra szolgáló eszközt rendszert helyesen, konformitásban határozzák meg (és a gazdaságpolitika, regionális politika a megvalósításhoz szükséges feltétel és lehetőségrendszerrel biztosítja), akkor egy-egy kistérségben középtávon - öt-hat éven belül - érezhetően javulhat, sőt a specialitások talaján ki is alakulhat a gazdasági-társadalmi egyensúly. Lényeges viszont, hogy a megvalósulás érdekében a mozgató erő (a regionális humán tőke) a piacgazdasági szisztémák színvonalán tevékenykedjék.

A másik folyamat a regionális válságmenedzselés, amely egyrészt a gazdasági-társadalmi feszültség tompítását (tehát nem teljes megszűnését), illetve a feszültség további növekedésének megakadályozását célozza. Hozzátevé, hogy a válságmenedzselés egyes elemei részei lehetnek a fejlesztési közép- és hosszútávú projekteknek is (pl. működőképes - a fejlődést katalizáló - regionális kistérségek létrehozása, hazai vagy külföldi tőkére támaszkodó ipari munkahelyteremtés, átképzési-továbbképzési folyamatok rendszeressége, különféle - munkaerőt lekötő - infrastrukturális fejlesztések, a falusi turizmus meghonosításával járó helyi foglalkoztatás).

Azzal azonban - s ez ismételtelen hangsúlyozandó - tisztában kell lenni, hogy még egy eredményes vagy részben eredményes válságmenedzselés sem helyettesíti a megalapozottan készülő közép- és hosszútávú fejlesztési projekteket. A válságmenedzselés számos eleme csupán átmeneti szükségmegoldás. A kérdés az, hogy a több válságmenedzselő elem együttes hatása milyen mértékben biztosítja egy-egy kistérségben az egyértelműen kritikus szituáció elkerülését, tehát azt, hogy a válság összetevői ne "hozzák össze" ezt az említett kritikus szituációt.

A válságmenedzselési elemek, módszerek lényegében két oldalról mérlegelhetők; vannak olyan válságtompító lehetőségek, amelyek minden kistérségre általánosan alkalmazhatók. Ugyanakkor - a regionális specialitásoknak

megfelelően - alkalmazni kell egyedi módszereket és eszközöket is. Utóbbi vonatkozásában egy tipikusan ipari, mezőgazdasági, esetleg idegenforgalmi jellegű kistérségi szembeállítás adja a jó példát.

A regionális (ezen belül kistérségiokra vonatkozó) válságok egyértelmű oka a gazdaságilag több szektorra kiterjedő recesszió, amely viszont az érintett gazdasági szektorok nem hatékony működésére, a bel- és külföldi kereslet csökkenésére, az átsztrukturálás, a piacorientációnak megfelelő regionális gazdasági szerkezet kialakulásának lassú ütemére, a regionális felemelkedéshez szükséges pénzforrások integrálásának hiányára, a regionális munkaerőstruktúra átalakulásának labilitásaira és a munkahelyeket biztosító középmezőretű vállalkozások kis számára vezethető vissza. A recesszió (összes tényezőivel és kísérelő jelenségeivel) nyíltá tette a korábban "kapun belüli", túlfoglalkoztatásból eredő munkanélküliséget.

Az elmondottak következtében (figyelemmel a szaporodó csődeljárásokra, a lakossági fogyasztás - következésképpen az ipari termelés - csökkenésére) a recessziós területi munkanélküliség alig vagy csak igen nehezen kezelhető gazdasági és társadalmi szituációkhoz vezet. A hazai munkanélküliség - mint a válságok fő jellemzője - elsősorban regionálisan jeletkezik és enyhítésére, tompítására csak a rendelkezésre álló módszerek és eszközök együttes alkalmazása nyújt lehetőséget. Úgynevezett egyedül üdvözítő eszköz és módszer nem létezik.

A regionális válságok kezelésében első lépcsőben a struktúrapolitika alapelvein, mechanizmusain indokolt változtatni, kiemelve azt a tényt, hogy ez a változás az egyes kistérségek speciális adottságainak megfelelően kell történjen. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha egy válságba került kistérségben a domináns ipar leépülése a válság fő oka (és a kistérségi társadalma is a korábbi ipari struktúrához igazodva alakult), akkor a struktúrapolitikának ezt a helyi (hagyományos) jellemzőt kell figyelembe vennie. Mezőgazdasági szektor oldaláról domináns kistérségekben viszont felesleges lenne iparosítást erőltetni akkor, ha a struktúrapolitika lehetővé teszi az ottani mezőgazdasági szektor működtetésének magas (a piaci követelményeknek megfelelő) biztosítását és ezáltal a kistérségi jövedelemtermelő képességének növekedését. Ugyanez a nézőpont érvényesítendő az idegenforgalomban, turisztikában érdekelt kistérségek tekintetében is.

- A válságkezelés, regionális válságtompítás lényeges követelménye, illetve első lépcsője a piacorientált struktúrapolitika (iparpolitika, agrárpolitika) kialakítása. Ennek a struktúrapolitikának konformitásban kell lennie a megalapozott regionális politikával.

A kialakított struktúrapolitika zömmel csak közép- és hosszú távon befolyásolhatja a regionális fejlődést, a regionális gazdasági-társadalmi egyensúly közelítését viszont egyes elemei (a strukturális preferenciákkal) rövid távon is hozzájárulhatnak a regionális (kiszéregióra vonatkozó) válság enyhítéséhez, elsősorban akkor, ha a struktúrapolitika közvetve vagy közvetlen új munkahelyeket teremt és hat a regionális jövedelemtermelő képesség alakulására.

Struktúrapolitikán általában a kormányzati szint kezdeményezései értendők a szükséges állami feltételrendszer, eszközrendszer egyidejű biztosítása mellett. E tény nem zárja ki az egyes kiszéregiók önálló kezdeményezéseit; a területi marketing erőfeszítéseknek a kormányzati struktúrapolitikával általában vannak találkozási pontjai, annál is inkább, mert a struktúrapolitika megalapozott kidolgozása csak a reális regionális erőforrások figyelembevételével történhet.

- A struktúrapolitika megalkotása együttjár a mellérendelt stabil eszközrendszer biztosításával. Ugyanakkor - figyelemmel a már bekövetkezett válságjelenségek tompításának indokoltságára - a recesszió fékezése alkalmi (időszakos) eszközök "bevetését" is igényli. Ez utóbbi vonatkozásban jelen tanulmány kénytelen ismételni egy már korábban is több esetben közölt, mérlegelendő alapelvet: a válság tompítására, a recesszió fékezésére rendelkezésre álló pénzeszközök áttekinthető, tömörített kezelésére és elosztására van szükség. A meglévő és redisztribúciós alapon visszaosztott pénzeszközök felhasználásában rövid időn belül egy új rendszerbeliséget indokolt érvényesíteni. Ebben az új rendszerben a jelenlegi gyakorlatnál jobban kell célorientáltan felhasználni a pénzalapokat, hiteleket, támogatásokat, sőt a külföldi programokból származó és igénybe vehető pénzeszközöket is.

Az új rendszer követelményét alátámasztja, hogy a jelenlegi állami redistribúciós gyakorlat mellett nagy a veszélye a pazarlásnak, a megalapozatlan felhasználásoknak. Közelebbről: egy áttekinthetőbb és működésében egyszerűbb pénzügyi rendszer minden bizonnyal aktívabb hatásokat eredményezne a regionális válságok fékezésében, esetleg a recesszió növekedésének megállításában is.

Az utalt új pénzügyi rendszer a jelen "átmeneti" időszakra kétségkívül egy bizonyos fokú központosítást eredményezne. Addig azonban, míg a piacgazdaság csak "alakul", de nem funkcionál, erre a központosításra a regionális érdekegyeztetés talaján feltétlenül szükség lenne. A központosítás egyben a jobb ellenőrzés lehetőségét is garantálná.

A komplett területfejlesztés közt indokolt válságmenedzselés, válságkezelés a fokozódó regionális feszültségek mellett tehát feltétlenül központi gazdát igényel. A gazda szerepét ebben az átmeneti lépcsőben a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium töltheti be célszerűen, annál is inkább, mert ez a tárca lesz felelős a készülő területfejlesztési törvény realizálásáért. A minisztérium által patronált javasolható egy vegyesbizottság létrehozása, amelynek feladata a válságkezelésre rendelkezésre álló összes pénzeszköz feletti rendelkezés, illetve a pénzeszközök szétosztása az egyes régiókból benyújtott célorientált pályázatok elbírálását követően.

A vegyesbizottság a szakminisztériumok, a Munkaügyi Minisztérium, a Pénzügyminisztérium és a bankszféra képviselőiből áll és (tekintettel a pályázatok elbírálásának kötelezettségére és a velejáró ügyvitelre) szakmai irodával kell rendelkeznie. Nagy létszámigényről utóbbi vonatkozásban azonban nem lehet szó.

- A vegyesbizottság és a kapcsolódó iroda tevékenysége tehát olyan pályázatok elbírálásán alapszik, amelynek preferálása a válságtompítás és a komplex regionális fejlődés egyértelmű szempontjai szerint történik. A pályázatok elbírálásában érvényesülnie kell a speciális regionális adottságoknak, fejlődési követelményeknek, tehát a juttatott pénzeszközöket az egyes kisrégiók komplex fejlődési perspektívájának, fejlesztési programjainak megfelelően a pályázati célok függvényében kell szétosztani.

A fejlesztési célok a speciális regionális súlyozás figyelembevételével általában meghatározhatók, preferálva a pályázatban is rögzített új munkahelyek létesítését.

*A kiemelt pályázati célok értelmében:*

- a) infrastrukturális fejlesztés,
- b) területi iparok fejlesztése,
- c) a területi mezőgazdaság fejlesztése,
- d) a szolgáltatási szféra, az idegenforgalom és a falusi turizmus fejlesztése,
- e) a regionális fejlődést elősegítő kisservezetek létrehozása.

Az említett pénzeszközök összevont és pályázati úton disztribuíált fejlesztésorientált elosztása egyaránt érinti a különféle célú, rendeltetésű állami alapokat, a speciális hiteleket és a preferálható bankhiteleket, a külföldi programokból leszármaztatható fejlesztési támogatásokat, nem utolsósorban azokat a parlament által év közben megszavazott támogatásokat, amelyeket különféle címeken a helyi önkormányzatok kapnak.

A pályázatok elbírálásakor figyelembe kell venni az ország gazdasági-társadalmi megosztásának erősödéséből származó körülményeket: jelenleg mind élesebbé válik az a területi jövedelemtermelő képesség mértékében jelentkező különbség, amely a Duna-vonaltól keletre és nyugatra fekvő területek között mutatkozik. Ide tartozóan megjegyzendő, hogy a külföldi tőkebefektetések is egyoldalú regionális megoszlást tükröznek: a befektetések 60 %-a a fővárosra és közvetlen környékére, csaknem 40 %-a a Dunántúlra korlátozódik.

- A külföldi befektetések egyenletesebb megoszlását (szintén a területi válságkezelés módszereihez kapcsolódóan) befolyásolhatja (és befolyásolnia is kell!) a regionális kisservezetek tevékenysége, szakszerűsége és aktivitása. Ezek a kisservezetek többek között hivatottak arra is, hogy az egyes kiserégiókban elősegítsék a külföldi tőke munkahelyteremtő beruházásait, akár vegyesvállalati, akár önálló külföldi vállalati formában.

A Gazdasági Kabinet Regionális Munkabizottsága 1991. novemberi előterjesztésében szintén hangsúlyozottan utalt a regionális kisservezetek lé-

tesítésének indokaira. (Gazdaságfejlesztési szervezetek és társulások, területfejlesztési tanácsok stb.). Ugyanakkor egyes külföldi szakértők regionális K+F irodák, fejlesztési ügynökségek, vállalkozásfejlesztési irodák felállítását javasolják. Egyidejűleg több régióban már éreztetik hatásukat a szerveződő vállalkozói központok is, a munkaügyi központok pedig az ország minden régiójában működnek.

Kellene a regionális kisszervezetek, a többirányú túlszervezés azonban jelenlegi átmeneti időszakunkban előidézheti a szervezetlenséget is. Éppen ezért - figyelemmel arra, hogy országosan 243 területi IPOSZ- kirendeltség is működik - szükséges minden kistérségben annak eldöntése (s ez főképp önkormányzati feladat,) hogy a település-csoportban milyen formációjú és milyen feladatkörrel rendelkező kisszervezet foglalkozzék a regionális fejlesztés, vállalkozásélénkítés, közvetetten munkahelyteremtés feltételeinek, lehetőségeinek feltárásával és támogatásával. Ez a koncepció szintén a válságkezelő módszerek kategóriájába tartozóan nem sérti és nem teszi feleslegessé a munkaügyi központok, az átképzéssel, továbbképzéssel foglalkozó szervezetek, a magánvállalkozásban tevékenykedő engineering és tanácsadó irodák, vagy teljesen speciális célra létesült irodák (pl. idegenforgalom) működését. Mindenesetre ezek a kisszervezetek működésileg minden régióban megkövetelik a mögöttes bankhálózatot, kisbankokat, nagybanki kirendeltségeket a fejlesztési pályázatokon kívüli bankhitelek igénybevétele érdekében is.

A regionális kisszervezetek megalakulása és működése bővíti a munkanélkülivé vált szellemi humán tőke elhelyezkedési lehetőségeit. Példaként említhető, hogy a mezőgazdasági dominanciájú kistérségben a mezőgazdasági értékesítéssel, gépi lizingeléssel, termelésfejlesztéssel foglalkozó (magán vagy társasági) vállalkozási alapon működő kisszervezetek a munkanélkülivé vált vagy váló agrárértelmiség számára keresleti munkaerőpiacot jelentenek. Ehhez természetesen az is szükséges, hogy az ilyen jellegű kistérségben (válságtompító tényezőként) felgyorsuljon a korszerű mezőgazdaság kialakítása, a privatizáció és az életképes társasági formák egyidejű megerősödése mellett.

Ipari jellegű kistérségekben a magán- és társasvállalkozásban létrehozandó engineering szervezetek tölthetik be ugyanazt a szerepkört. Ismételni kell azonban, hogy ezek mellett feltétlenül indokolt a már említett regionális "központi" korszervezet (vállalkozási-fejlesztési-marketing jelleggel), amely hidat képez többek között az önkormányzatok, a bankok és a regionális gazdasági szereplők között.

- A válságmenedzselés lényeges és fontos eszköze - elvileg, de jelenleg csak részben gyakorlatilag - a regionális átképzési-továbbképzési rendszer. Ennek alap gondolata egy olyan megfontolás is, amelyről eddig az "illetékesek" édes-keveset beszéltek. Arról van szó, hogy a regionális humán tőkét - legyen az szellemi vagy fizikai humán tőke - a piacgazdaság esetenként sokszerű "bevezetése" felkészületlenül érte. Továbbá: az ipar és a mezőgazdaság átalakításának struktúrapolitikája, e politika realizálása állandó késésben van a regionális foglalkoztatási lehetőségekkel szemben, amely a munkanélküliség növekedésének spontán folyamatát erősíti. A regionális átképzés és továbbképzés realizálását mérlegelve kétségtelen, hogy több szempontból érzékelhető a "vakrepülés" szituációja. Az átképzés és továbbképzés ugyanis csak akkor nyugszik szilárd alapon, ha célorientált szakmailag is, tehát alkalmazkodik a regionális struktúraalakulás követelményei-hez. A válsághelyzetek tipikus velejárója, hogy az alakuló struktúra nem képes meghatározott szakmai orientációt nyújtani az átképzési-továbbképzési irányok számára. Ez eredményezi az ún. "vakrepülés" minősítést. Úgy ítéltető, hogy a struktúrapolitika kialakítása és fokozatos realizálása mellett egyelőre tovább kell folytatni ezt a regionálisan viszonylag széles körben folytatott gyakorlatot, annál is inkább, mert jelenleg más (jobb) módszer nincs. Az átképzés-továbbképzés mindenestre növeli a regionális humán tőke értékét még amellet a negatívum mellet is, hogy a tanfolyamokon (illetve a tanfolyamok többségében) eléggé magas a lemorzsolódási arány. Javasolható, hogy az egyes szakmai ágak tananyaga mellet szélesedjék ezeken a tanfolyamokon a nyelvtanítás, továbbá az általános (vállalkozói, piaci) ismeretek oktatása.

Lényeges, hogy a jelenlegi munkanélkülieket minél nagyobb számban ösztönözzék a tanfolyami részvételre. Ez a követelmény elsősorban a fiatal pályakezdőkre vonatkozik, mert ezek aránya a munkanélküliek között meghaladja a 40 %-ot. A folyó évben érettségizettek tovább növelik ezt az arányt, mert csupán 5-10 %-uk számára tudnak az egyes régiókban munkahelyet biztosítani. El kell érni (s ez a jövő érdekében foganatosított befektetésként is felfogható), hogy a tanfolyamokon résztvevők állami pénzeszközökből támogatást kapjanak akkor, ha egyébként munkanélküli segélyben nem részesülnek.

- A regionális szellemi és fizikai humán tőke felkészítése, képzése annál inkább lényeges, mert a fejlett piacgazdaságokból származó megítélések szerint azok az országok (országokon belüli régiók) számíthatnak gazdasági-társadalmi fellendülésre, ahol rendelkezésre állanak a "szellemi" alapok is a minőségi termelés beruházásaihoz és korszerűsödik az infrastruktúra. Az ilyen jellemzőkkel rendelkező régiók vonzzák a további tőkebefektetéseket.

Tény, hogy a képzésben-továbbképzésben résztvevők - ha gyakorlatilag nem is csökkentik a munkanélküliek számát - lekötöttségük révén tompítják a regionális társadalmi feszültségeket. A szintén említett infrastrukturális beruházások pedig munkaerőigényt jeleznek, tehát hasonlóképp mérséklik a válságszituációk negatívumait.

- A regionális szellemi és nagyrészt fizikai humán tőke számára új munkahelyeket jelentenek az innovációs parkok, kapcsolatosan a vállalkozói inkubátorházak. Ezek létesítését rendszerbelileg is egyeztetni kell a képzés-átképzés irányaival. A regionális válságok tompításával tehát szerepet játszik az ilyen létesítések felgyorsítása.

A fenti megfontolás szerint érthetetlen, hogy (a növekvő fővárosi munkanélküliség mellett) miért húzódik egy svájci vállalkozói kör ajánlatának realizálása. Az utóbbi ajánlat Csepel északi részén egy 70 hektáros földterületen létesítendő innovációs parkra vonatkozik, amely munkaerő szempontjából a csepeli gyárakból felszabaduló szellemi és fizikai humán tőkére támaszkodna. Az ajánlat elbírálását befolyásolja, hogy a kérdéses terület 1960 óta szennyvíztisztító-telep elhelyezésére van kijelölve. Kérdéses utóbbi célra nem lehetne-e más (a tágabb körzetben elhelyezkedő) területet találni.

- A területi válságok kezelésében időszakos szerepet játszanak a különbözőféle szükségmegoldások, amelyeknek együttes alkalmazása kétségkívül több százalékponttal csökkentheti egy kisrégió gazdasági és társadalmi feszültségeit. Ide tartoznak a közmunkák, az alakuló foglalkoztatási társaságok és a munkaerő kiejánlása más régiókba, elsősorban külföldi munkavállalásra. A jelen recessziós időszakban azonban korántsem kezelendő szükségmegoldásként a részmunkaidős foglalkoztatás (kiemelten a női munkaerők vonatkozásában), amely módszer lényegében egy adott vállalat számára (a munkaerő bizonyos lecsökkentett bérezéssel járó megtakarításával) kiindulási alapot jelent a termelés, struktúraváltás egy későbbi felfuttatásához.

A csökkentett munkaidőben való foglalkoztatás (nem elhanyagolható előnyként) mérsékli a társadalombiztosítás fokozódó pénzügyi hiányát is, amelyeket a munkanélküliség növekedése szinte hónapról-hónapra fokoz. Ezeket a hiányokat természetesen az állami költségvetés pótolja, e pótlólagos pénzeszközök viszont elvonást jelentenek a fejlesztések potenciális finansziális alapjaiból. Tekintettel arra, hogy a költségvetés hiánya április végén már 66,7 milliárd forint volt, nem szorul bővebb magyarázatra a TB fizetési lehetőségeinek beszűküléséből származó kedvezőtlen hatás. (Megjegyezve, hogy a TB támogatására 1992-ben négy hónap alatt máris 7,1 milliárd forintot folyósított az állami költségvetés; a Szolidaritási Alap költségvetési támogatása ugyanezen időpontig elérte a 12,6 milliárd forintot. Különböző pénzügyi manőverekkel elérhető ugyan ezeknek a deficit-tényezőknek a "kivédése", azonban nem változtat azon a lényegen, hogy a teljes munkanélküliség növekedésének spontán folyamata (a fejlesztésekre fordítható összegek csökkenésének árán) az államháztartás számára hónapról-hónapra költségesebb. Ráadásul inaktív hatások mellett kifejezetten hátrányos.

- A kormányzat 1992. május 10-i kihelyezett ülésén - helyes felfogásban - egységes rendszerbeliség talaján foglalkozott a gazdaság élénkítésével, új hitel- és preferencia konstrukciók kialakításával, a tőkebefektetések felgyorsításával és a válságba került régiókban a válságkezelés lehetőségeivel.

- A válság tompításának egy további fontos eszköze az országhatárok mellett fekvő régiók (kisirégiók) gazdasági együttműködésének kiépítése a szomszédos országok határmenti régióival. Ez az együttműködés különlegesen akkor pozitív, ha a hazai kisirégiók szempontjából ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi munkahelyek létesítésével jár.

Ezt az együttműködést - amelyre az ország északkeleti, különlegesen válságszituációba került kisirégióiban már megtörténtek a megfelelő lépések - feltétlenül tovább kell fejleszteni első lépcsőben a szlovák és az osztrák, második lépcsőben a szlovén és a román határ (alföldi körzetek) mentén. A horvát régiókkal esedékes együttműködés fejlesztése csak a jugoszláv politikai helyzet rendezését követően látszik reális célnak.

- A mezőgazdaság átstrukturálása, a mezőgazdasági tulajdonviszonyok gyökeres változásai, az új típusú szövetkezeti és értékesítési formációk kialakulása egybehangzó szakmai vélemények szerint recessziós jelenségeket okoz a mezőgazdasági termelésben, az új rendszer még korántsem alakult ki, a mezőgazdaságból (szövetkezetekből, állami gazdaságokból) felszabaduló munkaerő tovább növeli a területi munkanélküliséget. Ez a folyamat elsősorban az alföldi régiókban vezet kedvezőtlen hatásokhoz és jelentősen gyengíti a mezőgazdaság (mint húzóágazat) termelési potenciálját és jövedelemtermelő képességét.

A jelen tanulmány készítésének időszakában került sor kormányzati szinten arra, hogy a több kisirégióban válságtényezőként minősíthető mezőgazdaság talpraállásához a szükséges feltételrendszer nélkülözhetetlen eleme, a mezőgazdasági kisbank-hálózat kiépítése megkezdődjék. Úgy ítéltető, hogy ennek a szervezésnek a privatizációval, az átstrukturálással párhuzamosan kell megfelelő dinamikával megtörténnie, különben a mezőgazdasági recesszió (az új tulajdonosok pénzhiánya következtében) gyorsabb ütemben folytatódik. A mezőgazdasági kisbankok (mint fejlesztési-finanszírozó háttér-intézmények) szerepe elsősorban a mezőgazdasági dominanciájú kisirégiókban jelent speciális válságkezelési módszert.

- Azokban a kisirégiókban, ahol az ipari leépülés a válsághelyzet fő okozója (tehát az ipar biztosította elsősorban korábban a regionális gazdasági-társadalmi egyensúlyt és jövedelemtermelő képességet) az

ipari átstrukturálás dinamikus felgyorsítása jelenti a válságmenedzselés fő elemét. A Magyar Gazdasági Kamara tagszervezetei e vonatkozásban 1992. januárjában készítették el egy részletes koncepciót, amelynek fő megállapításai általánosak ugyan, de ezeknél jobbat ezidáig egyetlen illetékes szerv sem tudott javasolni. E koncepció lényeges és összefoglalt részletei:

- a.) Az ipari privatizációs folyamat túl lassú, még mindig nagy az állami vállalatok száma, ezek a vállalatok az állam közreműködése nélkül nem tudnak talpon maradni. Éppen ezért a privatizációt minden eszközzel fel kell gyorsítani, a nagyvállalatokat a realitások talaján le kell bontani és még fokozottabb mértékben kell bevonni a külföldi tőkét. A válságok kezelésében növelni kell a vállalati szintű kezdeményezéseket és az aktív részvételt.
- b.) A belföldi termelés piaci helyzetét az import beszűkítésével is szilárdítani szükséges.
- c.) Fel kell tári a volt Szovjetunió lehetséges csereáruait és elő kell készíteni az ellenszállítások termékstruktúráját.
- d.) Elő kell készíteni a volt szocialista országokkal a kölcsönös szállításokat (pl. járműipari alkatrészek és részegységek, vegyipari anyagok, faipari és ruházati ipari termékek stb.).
- e.) Meg kell kísérelni a nemzetközi hitelszerzést a kelet-európai szállítások finanszírozására.
- f.) Ismételten fel kell mérni és pénzügyileg is meg kell alapozni a fejlődő országokba irányuló export szállításokat.
- g.) A külföldi tőkebefektetőknél a jelenleginél nagyobb mértékben kell preferálni a piacbiztosítást és a munkahelyteremtést (adózási preferenciák, a tőkebevonás ügymenetének gyorsítása stb.).
- h.) Az állami tartalékok értékesítéséből meg kell valósítani a válsághelyzeteket oldó "visszaforgatást".

- i.) Az export fejlesztési pályázati rendszert feltétlenül élnékíteni kell.
- j.) Az állami megrendeléseket az ipar egész területén a lehetséges mértékig növelni szükséges.
- k.) Az állam, az Országgyűlés, illetve a Kormány hatáskörébe tartozó tervezett beruházások gyors elfogadásával és támogatásával, kedvezmények biztosításával több régióban enyhíteni lehetne a válságszituáción, új munkahelyeket lehetne teremteni (infrastruktúra, EXPO beruházások, stb.).

Összefoglaltan konzekvens megállapítások rögzíthetők. Az egyes válságba került kistérségekben a válság fő oka az ipar és a mezőgazdaság leépülése, recessziója, párhuzamosan a munkahelyek tömeges megszűnése és a létesülő új munkahelyek aránytalanul alacsony száma. A belső piac a recesszió mellett folyamatosan beszűkül, az egyes gazdálkodó egységek labilis prognózisokat tükröző létszámleépítési tervei hasonló tendenciát mutatnak, mint a rendelésállományok csökkenése. Az 1992. végére prognosztizált területi munkanélküliség az említett labilitás miatt "szórt" becsléseket tartalmaz: egyes szervek 600.000, mások 700.000, ismét mások (vélelmezhetően pesszimista alapon) 1 milliós munkanélküliséget jósolnak. A fővárosban (amely a ráta szempontjából a legkedvezőbb területek közé tartozik) június végére 50.000 fős munkanélküli tömeg várható.

Illetékes szakmai körök szerint jelenleg - az elmúlt években ki nem használt lehetőségek miatt - a válságok kezelésében patthelyzet alakult ki. Ameddig nem indul meg dinamikus a gazdaságban a növekedési folyamat, addig a regionális depressziók kezelésére az egyik legfontosabb eszköz a segélyezés, amely korántsem sorolható a kifizetődő módszerek közé. Mindenesetre arra szükség van, hogy a segélyezés ellenőrizhetetlenül magas emelkedését az ellenőrzés megszigorításával, az adózatlan "feketemunkák" kiszűrésével a Munkaügyi Központok elkerüljék.

Hangsúlyozandó: a felsorolt válságtompító javaslatok külön-külön csupán kis hatékonyságú eredményt hozhatnak. Együttes alkalmazásuk az, amely a válságba került kistérségek számára érzékelhetően pozitív hatású. Egy lépésben megvalósítható, univerzális válságmenedzselési módszer nem létezik.

Közép- és hosszú távon a célorientált, részletes, megvalósítási eszközrendszerrel alátámasztott kistérségi-projektek realizálása biztosíthatja fokozatosan a válságba került területek gazdasági- társadalmi egyensúlyának helyreállítását. E projektek kidolgozásához azonban (részben OMF-ből mecenatúrákra alapozva) a szakminisztérium számára pénzügyi keretet kell biztosítani.

Az Ipari és Kereskedelmi Minisztériumban folyamatosan dolgoznak az ipari válságkezelő stratégia kialakításán. A vonatkozó válságkezelési program ugyanis már korábban elkészült, a megvalósítás stratégiája azonban még nyitott kérdés és több kutatási intézmény közreműködésével az iparpolitika részeként 1992. őszére várható e téren realizálható koncepció.

Dr. Gibba Edit:

## Pártpolitika és közigazgatási viszonyok Vasvár megyében és Burgenlandban az 1920-as, 1930-as években<sup>1</sup>

### Politikai pártok és hatalmi egyensúly Magyarországon

"Normális időkben nálunk, a kormányzón kívül, csak a miniszterelnök és a belügyminiszter volt a nemzet egészére ható, erős politikai személyiség".<sup>1</sup>

A tárcák miniszterei a szakszerűséget biztosították. Általában a kormány-pártból, vagy a kormányt támogató pártokból jelölték személyüket.

Bethlen István gróf pártját Kállay Miklós visszaemlékezésében "két ma-lomkő között őrlődnek" jellemezte.<sup>2</sup>

Idézzünk a hódmezővásárhelyi beszédből.<sup>3</sup> Mint minden 1919 utáni idő-szakot elemző programadásban, ez alkalommal is abból indult ki Bethlen, hogy Magyarország kis országgá vált.

"Egyenlőtlen a verseny köztünk és szomszédaink között... Két nép van ma, győző és legyőzött. Az elsőnek minden joga megvan, a másíknak csak kötelességei vannak". Az elhangzottak kül- és belföldön élénk visszhangot váltottak ki.<sup>4</sup> Az osztrák lapok Renner kancellár reakcióját részletesen is-mertették. Renner külön sajtónyilatkozatot adott, kijelentette: Magyaror-szág államformáját belügynek tekinti Ausztria; amennyiben Nyugat-Ma-gyarország kérdésében az integritás elvéről lemond a magyar kormánypoli-tika.

1 Ez a tanulmány a szerző kandidátusi értekezésének egyik fejezete. (Szerk.)

Az 1920-22 közötti periódusban a nemzetgyűlésen belül éles ellentét bontakozott ki a kisgazdapárti többség és a keresztény nemzeti egyesülés pártja között

Pécsett 1921. október 21-én Bethlen István gróf, miniszterelnök hivatalosan bejelentette az egységes kormánypárt megalakításának társadalmi szükségességét.<sup>5</sup> Bethlen gróf szövege az 1922. évi választások előkészítéséről is. Hangsúlyozta, a nemzetgyűlés két nagy pártja együttesen kell hogy kidolgozza programját. Ki legyen az államfő? Erre a kérdésre egyértelmű válasz helyett a következőket mondta Bethlen: "... nem veszünk össze azon, hogy a trónt legitim király, vagy szabad választással töltik be, de Magyarországon királyság lesz". A miniszterelnök az arisztokrácia egységét nem kívánta ezzel a kérdéssel megosztani.

Vas vármegye az egyszerűen "királypuccs" néven említett eseménysornak két ízben is helyszínéül szolgált. 1921. október 20-án IV. Károly király és felesége Dénesfára, gróf Cziráky József birtokára érkezett, repülővel. Sopronban ellenkormányt szerveztek hívei. Innen fegyveres kísérettel továbbindult a fővárosba. Az 1921. évi márciusi visszatéréshez hasonlóan, eredményét tekintve az is kísérlet maradt.

A belpolitikai helyzet tehát összességében rendezetlen volt Magyarországon. Súlyosbító tényezőként említhetjük a magyar külkereskedelem 1921. évi mérlegét, amely 16 milliárd korona deficitet mutatott.

A menekültáradat fogadása már az 1920-as években is jelentős gondot eredményezett. Gróf Mikes János megyéspüspök Szombathelyen megalakította a "Székely Szövetséget". Érdekképviseleti tömörülések alakultak megyeszerte. 1922 januárjában a vasutasok, magántisztviselők külön szervezeteket alakítottak. A menekültkérdés szinte megoldhatatlan problémát jelentett.

Az Országos Menekültügyi Hivatal 1922 januárjában új szabályrendeletet adott közre. E szerint: Szombathelyen, Győrben és Sopronban (vagyis a nyugati határszélen) csak annak folyósíthatnak segílyt, aki a területi kormánybiztosságtól beköltözési engedéllyel rendelkezett.

1922 második felére súlyosbodott a helyzet, ínségakciót szerveztek "a téli nyomor csökkentésére". Vármegyénként a főispán irányította az "ínségbizottságok" munkáját.

Milyen kormányprogram fogalmazódott meg ebben az időszakban? A "Magyar Nyugat" című kormánylap 1921 októberében vezércikket közölt Mit akarunk? címen. Így írt: "szűnjék meg a politikai marakodás, kezdődjék az alkotómunka. Akik egyet akarnak, a nemzet érdekében, egyesüljenek a parlamentben is", egy cél érdekében fogjanak össze.

Ezt követően 1922 elején nyilvánosságra került a hivatalos kormányprogram. Elsődleges feladat, a gazdasági élet helyreállítása. Aktívabb külföldi tőkebeáramlást tartottak szükségesnek.

Az államforma a királyság marad. Fontosnak vélték leszögezni, a törvényességet és jobbiztonságot helyre kell hozni Magyarországon.

Nincs helye a szélsőséges, jobboldali mozgalmaknak és szervezeteknek.

A Vas vármegye idézte J.W. Gerard, az USA volt berlini követének nyilatkozatát, így hangzott: "Ausztria számba nem vehető helyzetben van, de Magyarország revanst akar. Magyarországot olyan területektől fosztották meg, hogy békétlen és bosszútól ég..."<sup>6</sup>

A szakírók által több ízben emlegetett "békerevízió" egyetlen út maradt a kormány számára. Ugyanakkor a békefeltételeknek megfelelően csupán 35 ezer fős haderő jelenthette a fegyveres erő létszámát.

Olasz közvetítéssel 1921 októberében Velencében osztrák-magyar megállapodás született. A feltétel nélküli elcsatolás helyett Sopron és környéke területére népszavazást írt elő. A trianoni almanach-ban írja a mű szerzője: a soproni népszavazás, Sopron egy kerülete (a ponzichterek)<sup>8</sup> és a 6 község zömében Ausztriára szavazott.<sup>9</sup> Ezideig a "civitas fidelissima" Fiume szabad királyi kikötő elnevezése volt. Az elszakított nyugat-magyarországi részek területe 3.974 km<sup>2</sup> volt, az elcsatoláskor 26.225 fő magyar lakossal.<sup>10</sup> Szintén a szerző említi, a Burgenland név egy soproni újság (Vierburgenland) nevéből ered, amely németül jelent meg.<sup>11</sup>

A magyar külpolitika részleges eredménye, Magyarország kormánya meghívást kapott 1922. április 10-ére, Genovába. A külföldi kiadványokban genuai csúcs néven ismert konferencián - mai fogalmaink szerint - a nemzetközi leszerelés kérdését tárgyalták meg.<sup>12</sup>

A választások előtt platform létrehozására törekedett Bethlen és köre. Ennek a taktikai lépésnek egyik állomása a "Bethlen-Peyer" paktum néven ismert megegyezés. Valójában a Szociáldemokrata Párt vezetősége kompromisszumot kötött a kormánnyal. Az osztrák viszonyokhoz hasonlóan a párt - bár korlátozásokkal - legálisan végezhetette munkáját.<sup>13</sup> Bethlen je taktikusként a nemzetgyűlés feloszlata után ún. alkotmányjogi értekezletre hívott össze. Megállapodás született, a Friedrich-féle választójogi rendelkezés megszűnt, mivel a nemzetgyűlés feloszlott.<sup>14</sup> Így az 1922. évi választás a 2200/1922. sz. ME rendelet szabályozta.<sup>15</sup> Az 1922. évi választásokra kedvezőtlenebb választási esélyeket mondott ki a rendelet. Magasabb választás-cenzust állapított meg, a nők választási korhatárát a 30. évre emelte fel a 24. életévről. Műveltségi cenzusként iskolai végzettséget határozott meg. Az 1918 előtti nyílt szavazásos rendszert visszaállította. Budapesten és a törvényhatósági jogú városokban titkos szavazást írt elő. Másutt a nyílt szavazás eleve lehetőséget biztosított a kormánynak, hogy ellenőrizze a választás kimenetelét.<sup>16</sup> Ahol a főispán személye nem garantálta a kormánypárt győzelmét, egyszerűen lecserélték a főispánt.

Vas vármegye új főispánja dr. Maróthy László, káldi földbirtokos.<sup>17</sup> A közigazgatásban, mint a kiscelli járás főszolgabírája dolgozott ezideig. Hasonló személycserékre már 1921 nyarán sor került. Ekkor ígérte meg Bethlen miniszterelnök, a legközelebbi cserénél az adott vármegye párterőviszonyait figyelembe fogják venni. Cziráky József nyilván nem maradhatott főispán, mivel a IV. Károllyal kapcsolatos események cselekvő részese volt.<sup>18</sup> Vas vármegyében a gyors személycsere ellenére sem tudott a kormánypárt érvényre jutni.<sup>19</sup>

Az Egységes Kormánypárt szervezeti kereteinek kialakítása 1922. február 2-án új lendületet vett. A kisgazdapárt tagjain kívül részt vett a keresztény pártból kivált "disszidens" csoport. Három hét múlva, február 23-án a kisgazdapárt hivatalosan elismerte: beléptek az új kormánypártba.<sup>20</sup> A párt elnevezése Keresztény Kisgazda Földműves és Polgári Párt; vagyis az Egységes Párt. Bethlen István miniszterelnök a pártvezér, nagyatádi Szabó Iván a pártelnök, Gömbös Gyula az ügyvezető elnök posztját töltötték be. Kormányzói leirat mondta ki: "1920. február 16-án összeült nemzetgyűlés két évben megállapított időtartama ma lejárván, a magyar királyi miniszterelnök

előterjesztésére a nemzetgyűlést ezzel berekesztettnek nyilvánítom". Horthy Miklós üzenetét a Ház elnöke ismertette, majd a nemzetgyűlés munkáját berekesztette.<sup>21</sup> A választási küzdelemben részt vevő pártok az 1920-as választáson - szinte kivétel nélkül - a keresztény eszme szükségességét hangsúlyozták.<sup>22</sup> 1922-ben első ízben jelent meg az "egység" gondolata, amely az 1930-as évekre végig jellemző maradt. A kormányzó (Horthy) tisztségét törvény szabályozta. A pártprogramok egyben az adott párt vezéregyéniségének programját tükrözték.<sup>23</sup>

1922. február elején az Egységpárt programja a legitim - leszármazáson alapuló - király személyét elvetette. Mivel Bethlen így közvetett formában deklarálta céljait, gróf Andrássy Gyula a Vigadóban új programot adott.<sup>24</sup>

"Szakembereknek kell átvenni a kormányt, hogy gazdasági boldogulás lehessen." Továbbá "a párt közjogi szempontból a legitimizmus talaján áll". Vas megye gróf Sigray Antal személyén keresztül erősen érintett az Andrássy párt szervezésében.<sup>25</sup>

Pártvezető: gróf Andrássy Gyula, alapító törzstagok: Friedrich István, volt miniszterelnök, gróf Sigray Antal, Nyugat-Magyarország kormánybiztosa, ivánci birtokos, Szmrecsányi György, Beniczky Ödön, Gratz Gusztáv, Rakovszky István neve mellett prominens vasi személyiség Lingauer Albin, a Vasvármegye című napilap főszerkesztője. Cziráky József, a dénesfai események fő szervezője, volt Vas vármegyei főispán és Károlyi József is csatlakozott a párthoz. Az Andrássy párt sem az 1920. évi I. tc-et, sem az 1921: XLVII. tc-et nem ismerték el. Ezáltal a kormányzói tisztséggel és jogkörrel eleve nem értettek egyet.<sup>26</sup> A "második kényszertörvény" (1921: XLVII.) a Habsburg-ház trónfosztását mondta ki, így IV. Károly királyét is. Az antant több ízben, hivatalosan is állást foglalt IV. Károly király és az uralkodói jogok visszaállítása ellen. Minden párt választási programját a júniusi időpontra időzítette. A legitimista tábor választási bázisa Nyugat-Magyarország, szinte "pártsajtóként" funkcionált a Vasvármegye című napilap, valamint a Nyugati Újság. A két lap tulajdonosa Lingauer Albin főszerkesztő.<sup>27</sup> A legitimista párt gyűléseit Budapesten tartotta, az Andrássy-palotában. Április 3-án Habsburg Ottó, tíz éves főherceget Magyarország királyának ismerték el. Néhány nap múlva (április 6.) az Ébredő Magyarok Egyesülete

(ÉME) szombathelyi csoportja gyűlést tartott. A magyar kormány a felsorolt, Lingauer tulajdonában lévő lapok ellensúlyozására megalapította a Pannonia Sajtóvállalat Rt-t. Ők jelentették meg a Hír,<sup>28</sup> valamint a Magyar Nyugat című újságokat. Maróthy László főispán magához kérte Lingauer Albint, akivel ismertette Eckhardt Tibor, országos sajtófőnök üzenetét. Lingauer 1919-ben tagja volt a szegedi ellenforradalmi csoportosulásnak. Kozma Miklóshoz, Eckhardthoz baráti viszony fűzte, utóbbi révén jutott Lingauer rotációs nyomdagéphez. Viszonyuk a királykérdésben tanúsított eltérő vélemény miatt erősen megromlott. Eckhardt "intő" levele nyomán Lingauer írt egykori szegedi kollégáinak (Kozma az MTI vezetője lett, Gömbös, Görgey József Horthy szárnysegédje), ne higgyék, hogy könnyen megszabadulhatnak ötle. Bírósági úton nem mertek ellene eljárászt indítani, ezért a kormány által alapított "Magyar Nyugat"-ban jelentettek meg róla cikket.<sup>29</sup> A Lingauert feddő elemzés a "Sokarcú ember" címet viselte. A Hír című lap örgróf Pallavicini György és Lingauer elképzelése szerint kettőjük tulajdonába került volna át, négy és félmillió koronáért. 1922 júliusától a lap más tulajdonoshoz került. A Magyar Nyugat tulajdonosát, Görög Kálmánt Lingauer felszólította, hagyja abba az újság kiadását.

Gróf Mikes János ellen is szervezett sajtótámadás indult, a 8 Órai Újság című országos lapban. A legitimisták azonnal megcáfolták a vádakát, így Mikes gróf püspök személyét sem inzultálták a későbbiekben. A sorban Deme László, a MOVE elnöke következett. Legitimista propaganda terjesztésével támadták. Szegedy Györgyné, a Vas megyei főosztály vezetője kapta az értesítést, Deme visszaél posztjával. Jellemző politikusi magatartásnak mondható, amikor a törvény biztosította eszközök kevésnek bizonyultak - érdekek szerint, a célok eléréshez -, egyéb módszerekhez folyamodtak. Vas vármegyére jellemző, egy-egy személy köré szerveződött a párt, aki egyben a párt jelöltje, képviselője volt. Az ún. "keresztény ellenzékiek" Sopronban Andrassy Gyulát, Szombathelyen gróf Cziráky Józsefet, Kőszegen Lingauer Albint jelölték. Valamennyien "pártonkívüli"-ként indultak. Szentgotthárd jelöltje Vargha Gábor dr., Körmendé gróf Sigray Antal, Celldömölké - Cziráky György. Zala vármegye székhelye Friedrich Istvánt kérte fel a jelöltségre.<sup>30</sup> Vas vármegye országgyűlési kerületeiről külön kimutatás is készült, mivel a felsőörsi kerület 47 községéből 47-et, tehát valamennyit elcsatolták.

A körmend-németújvári járás 66 községéből mindössze 17 maradt. Földrajzi helyzetéből adódóan a celldömölki érintetlen maradt, 42 község. Gróf Sigray Antal személyét így mutatták be "magasrangú politikussal kibuktatható", nagy vagyona folytán helybelivel nem állítható szembe.<sup>31</sup> A kézírásos bejegyzés szerint "nem szimpatikus a vármegyében, mert Vas vármegye közönségétől elzárkózott, egyedül az iktatási közgyűlésen jelent meg".<sup>32</sup> A muraszombati járás 92 községe is maradéktalanul elkerült: "szerb megszállás alatt" bejegyzés olvasható. A községeiből 43 az elcsatolt, az óriszentpéteriből 27, a szentgotthárdiból 35. Vas vármegye országgyűlési kerületeinek összesített kimutatása: 611 választókerületi község, ebből elkerült 326, maradt 285. A lakosság "hangulatáról" készült feljegyzések közül a körmendi főszolgabíróét idézem: "csendes, ... külföldi agitáció egyelőre nem észlelhető". Részletes kimutatást közöltek a "vasvármegyei lapokról", külön említve a "Nyugat Újság"-ot, mint MOVE-lapot, szerkesztő Deme László. A Günser Zeitung Kőszegen jelent meg, hetilapként. A Güssinger Zeitung Németújváron, az Oberwarther Sonntagszeitung Felsőörsön, a Rábavidék Körmenden, Vasvármegye Hivatalos Lapja a vármegyeházán. A Vasvármegye, napi 9 ezer példányban jelent meg, amely tartalmát tekintve "keresztény-szociális, antiszemita". A lap "színvonala magas, csak technikai kérdésen múlik a még nagyobb elterjedés". A Nyugati Újságról jelentették: "a lap fenntartása nemkívánatos, szükség nincs rá, ...eredetileg a kisiparosok lapjaként szerepelt". A Hír napi 2 ezer példányban, a proletáridő után alakult napilappá ... színvonala elég magas". A Rábavidék, minden vasárnap, 600 példányban. "Nemzeti, ha nem is keresztény, szerkesztő Fülöp József református lelkész. Kiadója Wiener Fülöp, zsidó nyomdatulajdonos". Finta József detektív rendszeres beszámolókat készített Lingauer felszólalásairól.<sup>33</sup> A kormánypárt folyamatosan tájékoztatást kapott a választási esélyekről. A Bethlen-kormány rendelete értelmében a választási gyűléseket a helyi hatóságokhoz előzetesen be kellett jelenteni, csak engedélyezése után lehetett megtartani. A rendőrség folyamatosan ellenőrizte az ellenzék választási rendezvényeit. Klebelsberg Kunó mondott beszédet az Egységes Kormánypárt nevében, Sopronban. Országjáró választási körúton vett részt Bethlen miniszterelnök, személyesen több programbeszédet mondott. Vas vármegyében Szombathegyen, Celldömölkön, Kőszegen, Körmenden, Rumban járt.<sup>34</sup> Május 14-i celli

gyűlésen megjelent Bethlen kíséretében Vass József kultuszminiszter, Patocsy Lajos hadügyi államtitkár, Eckhardt Tibor országos sajtófőnök. A megye részéről Maróthy László főispán, valamint Herbst Géza alispán.<sup>35</sup>

Az Egységes Párt programját reálisnak ítélte, a legitimistáktól jelentősen nem térnek el - hangsúlyozta -, mivel ők is a királyság oldalán állnak. Nyugat-Magyarországon a párt jelöltjei voltak: Gyömörey György Celldömölkön (nevét érdemes megjegyezni, Zala vármegye főispánja lesz), Sopronban gróf Klebelsberg Kunó, Vasváron Vass József, Kőrmenden Tamássy Árpádo, Zalaszentgróton Tarányi Ferenc, aki Vas vármegye főispánja lesz, Zalával közösen.

Kortesakciókban sem volt hiány! Amikor az Egységes Párt kiplakátolta jelöltjét "éljen..." felirattal, több ízben éjjel egy "f" betűt írtak elé (féljen). Kőszegen április 30-án tartotta gyűlését a legitimista párt. A kormányzópárt képviselői "Éljen Rakovszky Iván" feliratokkal ragasztották tele a várost. Ugyanezen nap éjjelén átragasztva, az "Éljen Apponyi Albert" felirat jelent meg. A kormánypárt győzelmét várták Sopronban (ehelyett teljes vereséggel végződött). Pedig gróf Klebelsberg, valamint Szombathelyen Hegyeshalmy Lajos miniszter, 100 %-os tippnek tűntek. Kőrmenden Sigray gróf, Vasváron Haller István nyert, ők sem kormánypártiak. A nyugat-magyarországi területen semmi konkrét eredménye nem volt a kormánypárt agitációjának. A nyugati határmenti megyékben (Sopron, Moson, Vas, Zala) a 27 választókerületből csupán egynegyed részben összesen 7 mandátumot szereztek. Az országosan jellemző "60 %-os győztes arányhoz" képest itt 30 %-ot könyvelhettek el. Vas vármegyében teljesen mandátum nélküli a kormánypárt. Vas vármegyében a földbirtokosok közül megválasztották még gróf Sigrayn kívül Cziráky József grófot, Cziráky Györgyöt. A Sigray család bizalmasa elmondta a dolgozat írójának: olyan jelentős mértékű beruházásokkal támogatták a birtokok körüli településeket, hogy mindenki rájuk szavazott. A községek telefonnal való ellátása, villanytelep kifejlesztése is nevékhöz fűződött.

Az Egységes Párt megválasztott képviselői közül is meghatározó a földbirtokosok számaránya (33 %), majd a megyei és városi tisztségviselők következtek (26,5 %).<sup>36</sup> A tisztviselők révén Bethlen a közigazgatást közvetlenül

tudta kontrollálni. A 254 képviselői hely 60 %-át, 147 helyett az Egységes Párt nyerte el; így jelentős arányú többséggel bármilyen törvényjavaslat kivitelezhetővé vált.<sup>37</sup> A magyar kormány az 1922. június 19-i győzelem után, a második nemzetgyűlésben is konszolidációra törekedett. Az irredenta célokért küzdő szervezetek fokozatosan visszaszorultak. Tagjaik zömmel a hadsereg egykori aktív katonatisztjei. A MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet) országos szintű irányítását Gömbös Gyula vette át.

A pártok helyzetéről, választási módozatairól Rudai Rezső "államtani dolgozata" ad tájékoztatást.<sup>38</sup> Összevetve az 1920-as, illetve 1922-es választást, a kormánypárt választási mottója először a politikai-szervezeti egysülés volt. 1922-ben a belső egység fontosságát hangsúlyozták. A pártelnevezés is tükrözte a fenti tendenciáit, ezért 1935-re már a nemzeti egész egysége került előtérbe. Érdekes, hogy a kormánypárt belső összetétele (a pártszerkezet), milyensége mennyire befolyásolja kormányzókéességét. Tárgyalt korszakunkban masszívan vezet a földbirtokosság (30 %), majd a tisztviselő és ügyvéd (15-20 %), az állami tisztviselő (10-14 %). Rudai egyéb elemző munkáiban rámutat, hogy Magyarországon a választás során mindig a parlamentarizmus egypárt-formája dominált. Megfordíthatjuk a képletet. Így is újszerű eredményt kapunk. Az Egységes Párt 11 éve alatt két kormány, a nemzeti egység pártja időszakában egy kormány irányított. Amíg 1920-ban a keresztény elv a meghatározó, 1922-ben a pártegység, 1935-ben a nemzeti egység. A parlamentarizmus éppen az egypártrendszerből adódóan viszonylag zökkenőmentesen reagált a változásokra. Az 1920-31 közötti periódusban a nemzeti elnevezésű és irányú pártok hangsúlyosak.

## 2. Nyugatmagyarország és a Burgenland kérdés

Nyugatmagyarország és a Burgenland kérdés az európai politikába ágyazottan jelenik meg. Ormos Mária történész megállapítása: "Magyarország peremterületként töltötte be szerepét..." Mivel nem nyertes állam az első világháború után "nem szerezte meg azt a babért sem, hogy Zwischenstaat" lehessen a "német tengerben".<sup>39</sup>

A nagyhatalmaknak volt olyan elgondolása, miszerint a Monarchia állami egy korábbinál lazább gazdasági egységben működjenek. Nevezhetjük

akár regionális politikai egységnek, amely mint egész, a nyugati szövetségesekhez tartozik. Az 1920-as évek magyar politikáját az jellemezte, végigjárták "követei" Európát, hogy valamelyik régióhoz hozzákapcsolják hazánkat. Bethlen e tekintetben aktivitásával élen járt. 1920-ban a békedelegáció tagjaként a francia külpolitika irányába sikeres lépéseket tesz. 1921-ben eredményes diplomácia nyomán felvételi kérelem a Népszövetségbe. Majd megegyezés Ausztriával Burgenland kérdésében. Sopron és környéke "visszakerülése", a királykérdés lezárása, 1922. belépés a Népszövetségbe, egy év múlva a népszövetségi kölcsön előkészítése; Párizs-Róma-London útvonalon.

Tagadhatatlan tény, hogy 1921-től Bethlen nem a szomszédos kisállamokra, hanem a nagyhatalmakra koncentrált. Ez a jelenség és fogalom majd Hitler által, lekicsinylő jelzővel emlegetett "Kleinstaaterei", a kisállamiság. Magyarország formai szempontból szuverén lett, mozgástere mégis gyakorlatilag beszűkült. "Vesztes, bűnös kisállam" kategóriába került. Maradt a gyanú, hogy Magyarország revízióra törekszik. Ennek is tulajdonítható, hogy a magyar és osztrák kormányképviselők elképzelései a végleges határkérdésben többszöri tárgyalás után sem közeledtek egymáshoz. A magyar-osztrák határmegállapító bizottság több helyszíni szemlét tartott. Így az "érdektelen államok" képviselői döntöttek 1922. március 28-i ülésükön.<sup>40</sup> Az előterjesztett javaslat a nagyköveti konferenciához került. Az eredeti elgondolás szerint 1922 közepére kívánták befejezni a határmegállapítást. Lingauer Albin képviselő a határ-kiigazítás kapcsán a kereskedelmi-gazdasági kapcsolatok jelentőségét hangsúlyozta. Hazánk 23 település "visszacsatolását" kérte. A Nemzetek Szövetsége Tanácsa a július 22-i ülésén tárgyalta a vitatott területrészt hovatartozását. Zsiga Tibor tanulmányában rámutat, szélsőséges szervezetek az "igen" után erőpozícióból, tehát fegyveres fellépés nyomán akartak tárgyalni.<sup>41</sup> A trianoni határ számos nemesi birtoktestet szelt ketté. Érintette a herceg Esterházy családot, Körmend-Németújvár térségében a Batthyány hercegeket, a Draskovich grófokat. A július 22-i ülés döntés nélkül zárult, szeptember 19-ére halasztották az újbóli tárgyalást. Végül 10 település került vissza, magyar tulajdonba.<sup>42</sup> A kisantant, mint már meglévő szövetség mellé egy cseh-osztrák is létrejött (1921. december 16.) a "status quo" fenntartására.

Burgenlandra az általános ausztriai viszonyok méginkább jellemzők voltak. Mint új tartomány - Bundesstaat - 4 ezer km<sup>2</sup>-en, 260 ezer lakosú területet jelentett. Mivel a két terület szerves gazdasági egységet alkotott (Vas vármegye és Burgenland), e helyen is hangsúlyozzuk, szoros gazdasági kapcsolat állt fenn a két területrész között. Vámmentes árunak minősült "a napi ellátást biztosító élelmiszer". Az osztrák fél határátlépési igazolványok kiadásával igazolta, ki a termelő. Rohoncon, Felsőörsön, Nagyszenthalmán működtek igazolvány-kiadó irodák. 1922. Ausztriában is "választási év".<sup>43</sup> Burgenland keskeny sávját 4 választókerületre osztották fel;<sup>44</sup> négy kerületi székhelyet tüntettek fel: I. Kismarton (Eisenstadt), II. Mattersburg (Nagymarton), III. Oberwart (Felsőör), IV. Güssing (Németújvár). A közigazgatási centrum szerepét Sauerbrunn (Savanyúkút) töltötte be. A választáson induló pártok több-kevesebb tradícióval rendelkeztek. Minderről osztrák történészek részletes tanulmányokat publikáltak. Sopron "elvesztése" nemcsak az 1920-as évek, hanem napjainknak is állandó témája.<sup>45</sup> Természetes fővárosnak tekintették, népszavazás ismételt előírását javasolták, még az 1940-es évek végén is.

A Burgenlandi Szociáldemokrata Párt egyike a legnagyobb hagyománnyal rendelkező pártoknak.<sup>46</sup> A magyar területrendezéssel kapcsolatban változó álláspontot képviselt. A burgenlandi keresztényszociális párt megalakulását a rohonci származású Meidlinger György és Binder Ferenc magyar hagyomány alapján hívta életre.<sup>47</sup> A győri, valamint soproni keresztényszociális párt a nyugat-magyarországi németiség érdekeit képviselte.

A burgenlandi parasztszövetség helyileg a déli területekhez orientálódva, földrajzi helyzetéből adódóan a Steier tartományhoz vonzódott. Az itteni lakosság vegyes etnikumú, horvát-német.<sup>48</sup> Attól függően, hogy milyen munkahelyen dolgoztak, a Bécsben munkát vállalók az Ausztria melletti szilárd kiállást sürgették. Felsőpulya környékén a Hrvatska Stanka, Horvát párt jött létre. Ők a Magyarországhoz orientálódást kívánták. 1927-ig önállóan, majd a keresztényszociális párthoz csatlakoztak.<sup>49</sup>

Másutt már elemeztük az 1922. július 18-i választási küzdelem eredményeit. A szociáldemokraták és a keresztényszociális párt favorizált. A szociáldemokrata párt mind a tartományi, mind a nemzetgyűlési mandátumok alapján legmagasabb arányban nyert.<sup>50</sup>

A baloldal egyértelmű előretörése meglehetősen váratlan fordulat volt. Az elemzők véleménye erősen megoszlik, vajon minek tulajdonítható a szociáldemokrata előretörés. Szabó idézett összefoglalója elégedett hangnemben írt az osztrák közigazgatásról. A lakosság szavazásra jogosult tagjai közül 60 % passzív, nem vett részt a választáson. A 40 % véleménye így többségeinek nem mondható. Keresztényszociális programmal választották meg Zsombor Gézát, aki Magyarországon a soproni "Deutsches Haus" vezetője volt. Károlyi kormánya alatt német nemzetiségi államtitkár lett. Leser is tartományi képviselő lett, korábban a soproni szakszervezeti tanács elnöke.<sup>51</sup> 1922. július 15-én ült össze a burgenlandi tartományi gyűlés, ahol megjelent Ignaz Seipel osztrák kancellár és Michael Hanich szövetségi elnök. Néhány nap múlva a tartományi főnök (Landeshauptmann) személyében is dönteni kellett.<sup>52</sup> Alfred Rausnitz jelölt mellett szavaztak, Leser a szociáldemokrata párt vezető politikusaként, a háttérből irányította a taktikai előkészítés munkálatait.<sup>53</sup>

Választás és boradó, összetartozó fogalmak 1922 nyarán. Ruszt híres bortermelő vidék központja, így érzékenyen érintette az ott élőket a boradó bevezetése. Reklamáltak a polgárok, a kereskedelmi miniszter azonban elutasította kérésüket. Rácz Alfred, Ruszt város polgármestere így felelt: "vigyázzon az osztrák kormány, mert a burgenlandiak honvagybetegségben szenvednek", vagyis akár Magyarországhoz is csatlakoznak. Több ízben deklarálták, vagy egész Burgenlandot Steierhez, vagy a magyar területhez csatolják. A Vasi egyházmegyéhez, a szombathelyi püspökséghez tartozott Burgenland. A pápai nuncius minden előzetes bejelentés nélkül értesítette gróf Mikest, hogy a bécsi érsekséghez csatolták az "érintett területet". A szociáldemokrata győzelmet többen, mint a "bolsevizmus rémét" látták, így fenyegették a lakosságot. Ebben a helyzetben a magyar szélsőséges kormányellenzék politikai céljai megvalósítását fegyveres módon tervezte. A magyar sajtóban több cikk jelent meg, azt latolgatták, Ausztria vajon melyik utat választja? A polgári típusú rendszer helyébe vagy egy radikális kommunista kormányzat kerül, vagy Németországhoz csatolják. Minderről így írt a Magyar Nyugat: "a nyugat-magyarországi kérdés sürgős megoldásra vár ... ütött a tizenkettedik óra..." A fegyveres akció részletes bemutatása egyéb tanulmányokban megtörtént.<sup>54</sup> E helyen csupán néhány lényeges

összefüggésre szeretnénk rámutatni. Vas vármegye közvetve érintett, hiszen a "déli csoport" Sigray gróf Iván község melletti birtokán gyülekezett. Az 1930-as években a vasi választás egyik jelöltje - Csekonics gróf - még 1920-ban mint hazánk lengyelországi követe szintén exponálta magát. Az ő direkt segítségével, közösen szervezték a "felvidéki felszabadítás" fedőnevű irredenta akciót, Apáthy László századossal. Ő irányította a "burgenlandi akciót" is. A "déli csoport" Csákánydoroszló (az akkori Nagycsákány) községben állomásozott, onnan utaztak volna a grazi gyorsvonattal a Steier tartományi fővárosba, Grazba.<sup>55</sup> A "kormánybiztosi intézmény" visszaállítását sürgették a magyar fővárosban, mondván, 1921 őszén hatékonyan működtek a felkelők eltávolításában, Nyugat-Magyarországról. Vas megye főispánját, Maróthy Lászlót javasolták kormánybiztosnak. A magyar kormánynak sürgős intézkedést kellett tennie, ugyanakkor rendkívüli állapotot nem rendelhetett el.

A fegyveres csoportokat a szombathelyi III. honvéd-dandár irányította, "valamennyi közbiztonsági szerve hatáskörükbe került". Dénesfa, gróf Cziráky birtoka ismét jelentős színhelyül szolgált. 1921-ben Cziráky gróf önként mondott le - a fentebb ismertetett levél szerint - a vasi főispáni tisztségről, felesége Andrássy lány. Sigray gróf a Cziráky kastélyba, Dénesfára "Odeschalchi hercegnőnek" (ő Prónay Pál) az alábbi táviratot küldte: "kérem ... rendelkezni ... este Iváncon marad-e ... legnagyobb örömmel várjuk ... szerdán még korán indulhatunk..." Szabó József irataiban a választások utáni helyzetet elemezve négy jelenlévő irányzatot vázolt fel; valamint egy ún. ötödik veszélyéről is tett említést.<sup>56</sup> Létezett egyféle francia-szláv érdekcsoport, amit szláv korridornak is hívhatunk. A Steier tartomány tiltakozott ellene leginkább.

Fontos a nagynémet befolyásról szót ejtenünk, a német birodalomba kívánták tömöríteni az "egy blokkban élő német népet". Más elnevezéssel az Anschluss-gondolat megjelenését, a német tőke uralmi körének bővülését jelenti a nagynémet befolyás. Az egykori osztrák-magyar monarchia visszaállítását sem vetették el. Ez a csoport tömegbázissal nem rendelkezett, tagjai zömmel idősebb katonatisztek. Szabó feljegyzése külön is megemlíti a "Burgenland jövője szempontjából legmeghatározóbb szociáldemokratákat és kommunistákat". Jelen voltak Ausztria életében a Deutschösterreich

érdekeket szolgáló, zömében tisztikarban ténykedő személyek. Konkrét tudomásunk van egy telefonváltásról Sigray gróf és Cziráky gróf között. Nemzetgyűlési tagsága miatt gróf Sigray ellen nem tudtak bünvádi eljárást kezdeményezni. Sajtónyilvánosság útján nyilatkozott a gróf, miszerint: "ámulva hallotta a felkelők és az ő személye közötti híreket, nincs köze semmi mozgalomhoz, van a kastélyban egy sereg angol, amerikai és magyar vendég, de ők nem játszanak felkelősdit". A magyar kormány súlyosabb elbírálása alá vette a legitimista szervezkedést, mint a volt magyar területek elfoglalására irányuló akciót. 1922 tavaszán IV. Károly elhunyt, így Ottó királyfi, a trónörökös került volna Horthy kormányzó helyére. A burgenlandi tartományi kormány sajátos nézőpontból értékelte az eseményeket. A németújvári (güssingi) kerület közigazgatási vezetője teljes mértékben legitimista akcióról szólt. Sigray gróf több ízben tartott beszédet a parasztságnak, személye rendkívül népszerű volt. A Honvédelmi Minisztérium az 1922. július 18-án rendelt el katonai irányítást, a közbiztonsági szervek katonai alárendeltségét megszüntette. Külön utasítást adott ki erre vonatkozóan a honvéd főparancsnok. Egyidejűleg - véletlen egybeesés - 1922. július 26-án lejárt a kivételes hatalom. Fegyveres csoportok ellen akár statáriális úton is eljárhatott. A Neue Freie Presse 1922. július végi számában jelent meg: "a magyar kormány ... remélik, mindent megtesz a hasonló magyar betörések (ellen) ... kínos Ausztriának".<sup>57</sup> A magyar kormány válaszában hangsúlyozta, a csendőrség elől menekülő csoportok kényszerből lépték át a magyar határt. A szombathelyi dandárparancsnokság feladatául jelölték ki a fegyveres egységek felszámolását. A vita augusztus 28-án zárult le, az osztrák kormány elismerte "a Burgenland elleni akció nem a magyar kormány tudtával történt". Gróf Bethlen miniszterelnök memorandumot nyújtott át, a Genovában "Európa leszereléséért" rendezett konferencián. Összefoglalóan elemezte az átadott emlékeztető, miszerint sérelmek érték az elszakadt területek magyar lakosságát. A magyar Parlament őszi ülészakán az ellenzék támadta a kormány politikáját. Örgygróf Pallavicini a felkelők hazafias érzelmeivel érvelt, apellált a felvetésekre. Végül a magyar kormány az MTI-n keresztül a valósnak megfelelő "helyzetjelentést" készítette.

Időközben jelentős előkészületek zajlottak a Népszövetségbe való felvételtől. A kisantant államok képviselői úgy határoztak, nem fognak Magyar-

ország ellen szavazni. Döntő érv vagy ok hazánk ellen egyszerűen nem létezett. Szeptember 18-án, közgyűlési határozattal Magyarországot felvették a Népszövetségbe. Rakovszky Iván belügyminiszter a kormány - s nem felkelőcsapatok - feladatául jelölte meg, burkoltan, a trianoni békeszerződés (esetleges) revízióját. Így az 1922. évi választásokon vereséget szenvedett kormányellenzékiek (legitimisták) végsősoron nyíltan lelepleződtek.<sup>58</sup> A magyar kormány a nemzetközi tényezők elől elhallgatta az akció ezen jellemzőjét, így külpolitikai tekintélye tovább szilárdult.

1922 őszén Gömbös Gyula, Friedrich István, Wolff Károly szervezésében megalakult az Egyesült Keresztény Blokk. Vas vármegyét Horthy kormányzó 1922 decemberében "vidéki körútja során" látogatta meg. A legitimizmus fellegrárában, a vasi megyeszékhelyen hiába kereste a kor tudósítója az "Ave gubernator - Éljen a kormányzó!" feliratot. Sopronban, a "Civitas fidelissima" jelképes átadásán fogadta ez a felirat Horthyt. A szombathelyi fogadáson - tekintettel Horthy református voltára - Boda János kanonok üdvözölte. Horthy kijelentette: "nem engedek semmilyen, olyan felforgató törekvést (legitimizmus) érvényesülni, amely ebben az országban a rendet veszélyeztetné ... egy percig sem fogok habozni".

1922. december 29-i hatállyal az addigi zalai főispán, dr. Tarányi Ferenc lett Vas vármegye új főispánja. A leköszönő Maróthy főispánt is már a Bethlen-kormány nevezte ki. Bethlen miniszterelnök az Egységes Pártban a legitimizmust "a szomszéd államokkal a kapcsolatokat aláásó tevékenység"-nek nevezte. Konkrétan felsorolta a "fészkeket". Első helyen említette a "nyugati határszél". A miniszterelnöki sajtóosztály havi 140 ezer pengő támogatást utalt a főispánnak. A Hír, a Magyar Nyugat, a Günser Zeitung, a Pannonia Rt. Sajtóvállalathoz tartoztak, kormánylapok. Több ízben hangsúlyozták: "az Egységes Párt alapján" állnak. Természetesen Lingauer Albin, a Vasvármegye tulajdonosa, mint "veszélyes legitimista" nem részesült a dotációból. A Vasvármegye szerkesztőségébe 1922 őszén behatoló személyek ellen a Belügyminisztérium illetékesei vezették a nyomozást. Látszólag pénz motiválta a betörőket. Valójában az 1919. évi keltezésű levelezés tünt el. Egyidejűleg a Hír-ben jónéhány olyan cikk jelent meg, amelynek eredeti példánya Lingauer tulajdonában volt, elzárva a széfben.

### 3. Korszerű, működőképes közigazgatás

1923 - csakúgy, mint az előző évek exlex-szel kezdődött.<sup>59</sup> A korszerű, működőképes közigazgatás szükségszerűen érintette volna a megyei struktúrát.<sup>60</sup> A magyar kormány 1923-ban tárgyalta az ún. ideiglenes megyerendezési javaslatot. Átfogó közigazgatási reform szükségessége az ellenzék részéről fogalmazódott meg.<sup>61</sup> Az elmúlt év végén, a belügyminiszteri anketón "a reformügy" szóba került. A jelenlevők elismerték, az önkormányzatok életében előtérbe kell, hogy kerüljön "a gazdasági érdekelttség ... (ezen) nyugodhat és épülhet..." Az 1920-as évek első harmadában a reform iránya jelentett vita-alapot.<sup>62</sup> A Városok Lapja számos cikket közölt: "a vármegyei önkormányzat családok, klikkek, érdekcsoportok, pártok tülekedési tere".<sup>63</sup> A trianoni határok miatt egyes területi központok túl kerültek az országhatáron. Más esetekben a Város és vonzáskörzete kívül esett a határon.<sup>64</sup> Az egykori 63 vármegyei törvényhatóságból csak tíz maradt ép. Égetően szükségessé vált a megyehatár-rendezés,<sup>65</sup> valamint az "ideiglenesen egyesített vármegyék" létrehozása.<sup>66</sup>

A változtatásokat a megyék helyzetének módosításával kellett elkezdni, új területi beosztás kialakítása egyidejűleg a községi szervezetek megerősödését eredményezte.<sup>67</sup> Az 1920-as évek második fele Ausztriához hasonlóan a közigazgatási reform előkészületeinek jegyében teltek el. Dr. Scitovszky Béla belügyminiszter 1928 áprilisában jóváhagyásra terjesztette fel a törvényjavaslatot Horthy Miklós kormányzóhoz.<sup>68</sup> Az önkormányzatok szempontjából 1886 óta nem történt lényeges változás. "A revízió aktuális". A kormányprogramok mindegyike megvalósítandó feladatként szerepeltette a "közigazgatás reformját".<sup>69</sup> A "Magyar Szemle" hasábjain Bernát István és Weis István szakírók cikk-párba zajlott.<sup>70</sup> Nemzetközi viszonylatú összehasonlításban elemezték a központosítás-szétponosítás előnyét, hátrányát. Bekapcsolódott a vélemény-nyilvánításba Németh Károly, nyug. belügyi államtitkár, valamint Egyed István.<sup>71</sup> Ez utóbbit a "vármegyék monográfusának" nevezték. A korábbi évtizedekben életbe léptetett reformokat mennyiségileg soknak vélték, de egyiket sem minősítették átfogónak. A magyar kormány 1928. évi jelentése a közigazgatási bizottság egy éves működését taglalta.<sup>72</sup> Megállapította, a tisztviselői létszám az államháztartásnál eléren-

dő megtakarítás miatt lényegesen csökkent, ennek ellenére sikerült a megsokszorozódott feladatoknak eleget tenni. Bőszéggel tanúskodnak források, a törvényhatósági és községi közigazgatás megsokszorozódott feladatairól. 1928-ban Vas, Zala vármegyékben, a szombathelyi és zalaegerszegi járás hivatalaiban központi ellenőrzést rendeltek el. Hivatalos megjelöléssel: belügyminiszteri felügyeleti vizsgálat zajlott.<sup>73</sup> Mindent rendben talált Vas vármegyében a szakmai ellenőrzés.

Horthy Miklós kormányzó jóváhagyása nyomán 1928. július 4-én nyújtotta be Scitovszky Béla az országgyűlés elé a "közigazgatás rendezéséről" szóló törvényjavaslatot.<sup>74</sup> A belügyminiszter javaslata öt részre tagolódott, sorrendben:

- az önkormányzati testületek újjászervezéséről,
- a választók, választhatóság, választás mikéntjéről,
- a kisgyűlésről.

A "Vármegye" a vármegyei tisztviselők országos egyesületének lapjaként 1928 őszén cikksorozatot közölt. Részletesen elemezték a közigazgatás rendezéséről szóló törvényjavaslatot. Központi kormányzat - önkormányzat viszonyrendszerében előbbi javára tendált az előterjesztés. A kormánytól függő elemek száma nőtt a bizottságban, minden törvényhatóságban.<sup>75</sup>

1929. januárjában a képviselőház közigazgatási bizottsága megvitatta a javaslatot. Csák Károly, volt vármegyei főügyész a törvényhatóságok el nem odázható kötelességeként szólt a törvényhatósági bizottságok újbóli megalkotásáról. A "reform halaszthatatlan szükségességét" ismerte el a közigazgatási bizottság. 1929. április 9-én Csák Károly ismertette az új javaslatot. A közigazgatási bizottság ülésein zsúfolásig telt teremben folyt a vita, hónapokon át. Az előadó ismertette, a vármegyék lakossága inkább gazdasági kérdések iránt fogékony, bár kétség kívül, a reformtól sokat vár mindenki.<sup>76</sup> A parlamenti napló tanúsága szerint 1929. április 10. és 26. között tíz ülésen folyt a vita.<sup>77</sup> Az ülészak záró napján, 26-án, Scitovszky belügyminiszter közölte, hogy az önkormányzatok politikával foglalkoznak. Bethlen István több ízben szólt az érdekképviseletek részvétele ellen, "politikailag új elem, általuk vonul be a gyűléstermekbe a pártpolitika". Ezzel szemben hangsú-

lyozta, a virilista (legtöbb adót fizető) a magyar középosztályt képviseli, így a kontinuitás csak általuk biztosított.

### *A vármegyei törvényhatóság*<sup>78</sup>

Összetétele alapvetően az 1870: 42. tc. által meghatározott. Vármegyénként a bizottság tagjainak száma 120-600 fő. Felerészben nem választás útján kerülnek a bizottságba, hanem egyféle sajátos jogon. Adott törvényhatóság területén ők fizetik a legtöbb állami egyenes adót, nekik a legnagyobb a jövedelmük, így ők a virilisták. A vármegye választásra jogosult polgársága a tagság másik felét 3 évente újraválasztja. A szavazás nyílt. A közgyűlés a törvényhatósági bizottság teljes ülése, évente kétszer kötelezően összehívták (rendes ülés), egyéb esetekben rendkívüli ülést tartottak. Megjelentek a virilis, valamint választott tagokon kívül a vármegye vezető tisztségviselői. Az ún. állandó választmány készíti elő a fontosabb ügyek közgyűlési tárgyalását. A kijelölő választmány a jelöltek névjegyzékét állítja össze; tisztviselő választás esetén. A központi választmány az országgyűlési képviselőválasztók névjegyzékét készíti elő. A közgyűlés szabályrendeleteket alkot, szabályozza a választókerületek beosztását, a közmunkák rendjét. Lényeges szerep jutott a végrehajtó apparátusnak.

A vármegyei tisztikar élén az alispán vezeti a közigazgatást, végrehajtja a közgyűlés határozatait, valamint a kormánynak a törvényhatósághoz intézett rendeleteit. A vármegyei főjegyző az alispán első előadója, állandó helyettese. A vármegyei tisztiügyész a törvényhatóság jogtanácsosa. A főispán a vármegyei hierarchián kívüli személy. Őt a belügyminiszter előterjesztése alapján a kormányzó nevezi ki. Az 1891. évi 33. tc. kimondta, a közigazgatás vármegyékben állami feladat, amelyet kinevezett állami tisztviselők végeznek, ún. önkormányzati elemek közreműködésével. A tisztviselőválasztás 1929-ig elodázott. Az 1914. évi 49. tc., valamint az 1916. évi 30. tc. meghosszabbította a tisztviselői mandátumot, az I. világháború idején maradt ez az állapot.

Az 1929. évi 30. tc. változatlanul kötötte a választójogot az országgyűlési képviselőválasztás jogához.<sup>79</sup> A választók száma az összlakosság 33 %-a. Szigorúbbá vált az egyhelyben-lakás, 2 év helyett 6 évet írt elő. Jelentősen módosult a törvényhatósági bizottság összetétele. A tagság 2/5-e virilis, 2/5-e

választott tag, 1/5-e érdekképviseltek, felekezetek küldötte. A szavazásra jogosult lakosok az eddigi 50 % helyett 2/5 arányban kerültek a bizottságba.<sup>80</sup> A közgyűlés korábbi ügyköreinek zömét egy újonnan létesített szerv, a kisgyűlés vette át.<sup>81</sup> A kisgyűlés irányítását az öt vármegyei főtisztviselő végezte. Az állandó választmány megszűnt, havonta legalább egy ún. rendes kisgyűlést kellett összehívni. A már funkcionáló vármegyei bizottságok skálája tovább bővült, így a kijelölő bizottság az örökös tagokra tett (tehetett) előterjesztést. A törvényhatósági bizottság közgyűlése politikai jogkört gyakorol, szabályrendeleteket alkotott, határozott minden szervezési kérdésről. A kisgyűlés átvette a teljes másodfokú hatáskört. Több szakíró egyöntetű véleménye: a községi önkormányzat egyre inkább csupán látszólagos.

A Törvény az ún. vegyes, életbeléltető rendelkezéseken kívül (V.rész) négy részre oszlott.<sup>82</sup> Az I. rész "az önkormányzati szervek újjászervezését" taglalta. A II. rész "hatósági fokozatokról, jogorvoslati határidőkről, a jogorvoslatok korlátozásáról" szólt. Összesítve elmondhatjuk, ez az első két rész a túl bonyolulttá vált "fórumrendszer" egységesítését kívánta megvalósítani. Így fogalmazott: "az önkormányzati testületek termékeny, gyors, szakszerű munkára való átalakítását" kívánta elérni. A III. rész "az önkormányzati tisztviselők és egyéb alkalmazottak, némely személy és szolgálati viszonyaira vonatkozó rendelkezések" címszót takar. A közigazgatási tisztviselők szakmai minősítését kívánta emelni, választásuk élethossziglan szólt. Az illetmények rendezéséről sem feledkeztek el. A IV. rész "fegyelmi eljárás az önkormányzati tisztviselők ellen" című, új szabályokat állapított meg. A törvény előkészítőit "a közszolgálat tisztaságának emelése" motiválta, a tisztviselői érdek szem előtt tartásával.

Véleményünk szerint legérdekesebb a vármegyei tisztviselők alkalmazása körüli vita. Államosítás révén, vagy továbbra is választás formájában történjen-e? Választás esetén lényegileg a törvényhatóságok autonóm jogkörében maradt volna. Az 1929. évi 30. tc. kompromisszumot javasolt. Meghagyta a választás jogát e törvényhatóságoknál. Módosult az időtartam. A törvényhatóság választás alá eső tisztviselőit - az első tisztviselő kivételével - életfogytiglan választja a törvényhatóság. A főispán a közigazgatási gyakoronkokat nevezte ki. Óvelük bővült a törvényhatósági tisztviselői létszám.

Mi történt Vas vármegyében? 1929. március 6-án a megyei napilap többrészes sorozatban, szakmai kommentárral ismertette a törvényjavaslatot. Vas vármegyében 144 virilis tag került a törvényhatósági bizottságba. 404 fős összesen a létszám. A virilisek névjegyzékét öt évente "írták újra", az igazoló választmány állította össze és tette közzé. Elnöke a főispán, ülései nyilvánosak, 8 fő törvényhatósági bizottsági tagból állt.<sup>83</sup> A rendes (őszi, tavaszi) közgyűlést a főispán hívta össze, rendkívüli közgyűlés bármikor egybehívható. Szakmai véleményezésre is sor került. 1927-től központi adatfelmérés kezdődött, belügyminiszteri leirat alapján. Téma: a közigazgatás újjászervezése. Bezerédj István, Vas vármegye nyugalmazott főispánja, felsőházi tag rendszeresen publikált a "Magyar Közigazgatás"-ban. A Vármegyei Tisztviselők Országos Kongresszusa 1928 őszén Szombathelyen tartotta soros ülését. Vas megyében a tervezett törvényt "törvényhatósági reform" néven régóta emlegetik. Az Országos Jegyzőnapokon Bezerédj felszólalásában elsorolta "az önkormányzati sérelmeket". A közgyűlési jegyzőkönyv 1929. február 18-i bejegyzése második napirendi pontként "a közigazgatási reform megyei kérdései"-t taglalta "Többpárti tárgyalások" nyomán egyértelműen negatív a reform-tervezet fogadtatása. Ennek ellenére a közgyűlés kinyilvánította: "nem kíván aggályoskodni a törvényjavaslattal szemben". 1929. január első napjaiban átirat érkezett Esztergomból.<sup>84</sup> Nem csatlakozott Vas megye a "részleges tiltakozáshoz". A megyei napilap a képviselőház üléseit 1929. február 14-től kísérte nyomon. Érdekes, a lap nem kommentálta, leírta az elhangzottakat. Konkrétan, taxatív a törvényjavaslatot márciustól közölte a Vasvármegye. Maróthy László dr., országgyűlési képviselő, a tanító egyesület részére indítványozott képviseletet.

Az 1920-as évek tabelláit elemezve, 1929-re a virilisek 70 %-a új ember Vas megyében; tehát sem ősei, sem szülei nem virilisek.<sup>85</sup> A törvény életbelépése után (június 29-től) 399 főből állt a vármegyei törvényhatósági bizottság. 404 személyt terveztek, de a "vármegyei jegyzők hivatali állásuknál fogva nem lehettek tagok". 1929. június 29-e után viselheték a "megyei város" nevet a rendezett tanácsú városok, így Szombathely is.<sup>86</sup> "Hivatalos irataikat, pecsétjeiket, bélyegzőiket haladéktalanul át kell alakíttatni". 1929. július 17-ére rendkívüli közgyűlést hívtak össze.<sup>87</sup> A tárgysorozat 20. bekezdése "Szombathely város ... szabályrendeletet fogadott el ... a választó-

kerületekről, képviselőtestületi tagok számáról. Rendelkeztek a Szombathely megyei város területén tartandó képviselőválasztás lebonyolításáról, elnökök kiküldéséről". Vas vármegye választókerületi beosztása a következőképpen módosult: Kőszeg szabad királyi megyei város, Szombathely megyei város.<sup>88</sup> Ugyancsak fenti gyűlésen döntöttek "örökös tagokról", közfelkiáltással. Horváth Kálmán alispán előterjesztésére megválasztották: Vas vármegye örökös főispánját, gróf Apponyi Albertet, Batthyány Strattmann László szemészorvost, gróf Mikes János megyéspüspököt, Maróthy László dr. nyugalmazott főispánt.<sup>89</sup> A felsőház tagjaiból: szentmártoni Radó Lajost, Bezerédj István nyugalmazott főispánt, Herbst Géza nyugalmazott alispánt.

Külön szabályrendelet határozta meg, hogy egy-egy járás területén miként alakul a választókerületi beosztás. Celldömölk 8, Körmend 5, Kőszeg 2, Sárvár 8, Szentgotthárd 3, Szombathely 7, Vasvár 5.

Az 1930/35. közötti időszakra 1929 őszén kezdődtek el a választások.<sup>90</sup> Első ízben tüntették fel a meghívón: "az 1929: 30. tc. 10. § (33) alapján a választójog gyakorlása kötelező".<sup>91</sup> Alispáni hirdetmény tudatta, pontosan fel kellett tüntetni, kik a hivatalos jelöltek. Horváth Kálmán alispán 1929. november 3-át jóváhagyta, mint a virilis választás dátumát. Foglalkozás szerint a legtöbben földbirtokokosok.

1. táblázat

Gazdasági pálya:	Rendes tag	Póttag
Nagy- és középbirtokos, bérlő, gazdatiszt	48	12
Kisgazda	2	-
Iparos	10	16
Kereskedő	19	25
Vállalkozó, gyáros, közgazdasági pályán	16	6
<b>Részösszeg</b>	<b>95</b>	<b>59</b>

Egyéb pálya:	Rendes tag	Póttag
Háztulajdonos	4	2
Köztisztviselő, nyugdíjas	8	3
Lelkészek (valamennyi római katolikus egyház)	12	2
Ügyvédek	20	3
Orvosok	5	3
<b>Összesen: (fő)</b>	<b>144</b>	<b>72</b>

A gazdasági pálya kapta 95 rendes, valamint 59 póttagságával a többséget. Így kétszeresen is túlsúlyba jutottak. Az érdekképviseltek 49 helye közül 20-at a gazdák, 9-et a kereskedők kaptak. Első ízben érvényesültek takarékosági szempontok. Többen kritizálták a délelőtti és délutáni külön-külön választást. Visszaemlékezőm szerint (főispáni titkár) "teljes munkanap vész el a 2x30 mp-ért".

Sztranyavszky Sándor belügyi államtitkár bejelentette: Zemplén megye kivételével az egész országban a hivatalos lista győzött. Szombathelyen 208 virilis választó élt, arányában a 144 megyei virilis helyre 52 jutott a megyeszékhelynek.

Szombathely járás	20 szavazó	9 rendes tag
Kőszeg város	22 szavazó	8 rendes tag
Sárvár járás	43 szavazó	24 rendes tag
Körmend járás	31 szavazó	14 rendes tag
Szentgotthárd járás	20 szavazó	5 rendes tag

Kőszegen 8 fő választott ipartestületi képviselő egyenként egy-egy szakosztályt is jelentett. Tarányi főispán interjút adott a Vármegye tudósítójának, amelyben több fővárosi lap megjegyzésére is válaszolt. Hangsúlyozta, a megye mentes maradt felekezeti és osztályversengéstől. 1929. novemberében befejeződtek az érdekképviselati választások.<sup>92</sup> December 19-én az alispánt, valamint az öt vármegyei főjegyzőt választották meg. A törvényhatósági bizottság örökös tagjává választották dr. Éhen Gyulát, Szombathely

nyug. polgármesterét, gróf Sigray Antalt, Nyugat-Magyarország egykori kormánybiztosát, Vargha Gábort, ügyvédi kamaraelnököt és Lingauer Albint, országgyűlési képviselőt, a Vasvármegye főszerkesztőjét. Ez a vármegyei közgyűlés volt az utolsó, amely még az 1872. évi törvényen alapult.

Horváth Kálmán alispán hangsúlyozta: a megye fejlesztési terve megvalósult, kiépült a telefonhálózat, felépült a megyei kórház, elkészült Körmenten a Rába-híd. Az 1930-as év a közigazgatási törvény jogorvoslati intézkedéseit, rendszeres ellenőrzést jelentett a törvényhatóság számára. Ügyrendi kérdések még az 1931-es évre is átnyúltak. A közigazgatás elemzését a havi ún. nemzetvédelmi jelentések tartalmazták.

1932. választási év. 18 ezerrel nőtt a megye választásra jogosult tagjainak száma. Választókerületenként - a celldömölkiben 2.683, a körmentiben 2.904, a kőszegiben 1.047, a szombathelyiben 4.344, a vasváriban 2.608, az őriszentpéteriben 777 fő az emelkedés. A megyeszékhelyen izgalmasan alakult a három jelölt fogadtatása. Kiskos István polgármester, gróf Csekonic Iván diplomata, dr. Tóth István ügyvéd az aspiránsok. Szombathelyen 10.424 választásra jogosult szavazott, ebből Csekonic gróf 4.929 voksot nyert. A Vasvármegye naponta rövid cikksorozatban tudatta, a kávéházakban, vendéglőkben beszédtéma a kortesharc. A szeptember 1-jei választáson "autó autót követett", olyan mozgalmassá váltak Szombathely utcái. A Berzsényi téren több ezer érdeklődő szeme láttára botrányos jelenetek zajlottak. A Tóth-párt hívei kívülrekedtek a városházán, ezért egy-egy Csekonic-pártit szavazás után "elrendeztek". Rövid hír tudatta: "a gyakori tettlegesség miatt a rendőrség széteszlatta a tömeget". A város szegényei által lakott Plébánia utcában 1919 óta nem hallott kiáltásokat lehetett lejegyezni: "Le az urakkal!"

Tekintsük át a vármegye kerületeinek híreit! Körmenten gróf Sigray Antalt népszerű képviselőként emlegették. Huszár Mihály apátplébános Sigrayhoz hasonlóan a "szegények sérelmeit is orvosolta", Sárváron. Kőszegen Lingauer mellett 90 % szavazott, "imponáló fölényre tett szert". Számtalan megyei intézkedés született az 1929. évi 30. tc. alapján.<sup>93</sup> Alispáni előterjesztés nyomán az egyes választókerületek elnökeit is kijelölték. Újra kellett szabályozni a közgyűlések helyét, idejét, a hozzászólások tartamát, a fel szólalások mikéntjét.<sup>94</sup> A rendelkezésünkre álló források alapján legbőveb-

bek a "közigazgatási alkalmazottak szolgálati viszonyairól" szóló beszámoló.<sup>95</sup> Egy kormányjelentés említi csupán: "Vas vármegye valamennyi járásában a belügyminiszter megbízottja vizsgálatot tartott". Lényegében nem módosult a közigazgatás felosztása.<sup>96</sup>

	1928	1929	1930
Vas vármegye			
Törvényhatósági jogú város (thj.város)	-	-	-
Rendezett tanácsú (megyei) város	2	2	2
Szombathely, Kőszeg (szolgabírói) járás	7	7	7
Körjegyzőség	69	69	69

#### 4. Az 1930-as évek

Az 1930-as években a magyar kormány takarékosági intézkedésekre kényszerült. Hivatalos programmá vált az "ésszerűsítés, takarékoság, gazdaságosság" növelése. Közjogi értelemben a kormánypárt többségét a parlamentben az öt támogató (egységes párt) garantálta. Bethlen miniszterelnök 1931. január 14-én tartott beszédében az "Egységes Párt belső bomlásának tüneteivel" foglalkozott. Utalt a koronatanács soronkövetkező ülése (február 20.) fő napirendi pontjára, a miniszterelnöki posztot tíz esztendeje tölti be. A magyar parlament 1927. január 25.-i ülésén úgy döntött, működése öt évre szól, ezért "megbízatása" 1932 év elején lejár.<sup>97</sup> Bethlen gróf javasolta: "inkább 1931-ben oszlassák fel az országgyűlést, az általános bel- és külpolitikai helyzetre való tekintettel."<sup>98</sup> Scitovszky Béla belügyminiszter a választást a június 28. – július 7. közötti időpontra hirdette meg. Horthy kormányzó Házfelosztató kézirata értelmében az új országgyűlés összehívását július 18-ára tűzték ki. Augusztus 19-én a délben megjelenő napilapok közölték, Bethlen gróf "egészségi állapotára való tekintettel" lemondott. Utóda gróf Károlyi Gyula; első miniszterelnöki expozéja "erélyes takarékosági rendszabályok" bevezetéséről szólt. A részben kényszer szülte intézkedései vármegyénkben sem tették népszerűvé.

Drasztikus arányban csökkentették az alkalmazottak létszámát, emelték a kereseti- és fogyasztási adót. A választáson induló pártok, valamint az

ellenzéki pártok programjaiban is helyet kapott "a közigazgatás racionalizálása". A szociáldemokrata párt egy régi, 1903. évi programját újította fel, amelyben az önkormányzatok megerősítését sürgette. A kisgazdapárt 1930-ban kibocsátott programja a közigazgatás egyszerűsítése mellett, az önkormányzati testületek hatáskörének visszaállítását, fejlesztését szorgalmazta. Újra a halogató közigazgatási taktika került előtérbe, a tervezetek nem váltak valóra. Károly grótot az egységes párt egyik alapító tagja, Gömbös Gyula váltotta a miniszterelnöki székben. Bethlen gróf kormánypártjából Gömbös és köre kivált, majd 1928-tól ismét az egységes párt tagja lett.

Németh Károly "új utak és stílus" eljövételét prognosztizálta.<sup>99</sup> A "szegedi csoport" valóban új stílust jelentett. Marton Béla a kormánypárt ügyvezető főtitkára. Ugyanő segédkezett egykor "a nemzeti hadsereg kiépítésében". Marton adott otthont saját lakásán egyes szervezeteknek, a MOVE feloszlása után. Sztranyavszky Sándor az "egységes párt" országos elnöke. Gömbös Gyula miniszterelnök 1932. október 26-án tette közzé nemzeti munkatervét.<sup>100</sup> A 95 pontos program 12. pontja a közigazgatás átszervezését fogalmazta meg. Így írt: "a közjogi és államigazgatási berendezkedés, követelményekhez való igazítása, a hagyományban rejlő erők megóvásával" történjen.

A nemzeti erők és a nemzeti célok kerültek előtérbe. Kevésnek bizonyult az egység, nemzeti egységet kellett életrehívni. 1932. október 27-én az egységpárt elnevezése módosult Nemzeti Egység pártjára, ez a NEP. 1933-tól konkrét szervezőmunka keretében Gömbös országos körútra indult. Napilap is megjelent "Függetlenség" néven. A helyi NEP pártvezetők elnevezése: "élharcosok". Hivatalosan 1933. június 15-én alakultak meg a NEP szervezetei. Szombathelyen a NEP alakuló ülésén Csopor Sándor dr., kerületi elnök a "közéleti közöny" ellen szólt. Tizennégy szavazókörzetben a körzeti elnököket és titkárokat kijelölték. A névsort áttekintve óhatatlanul feltűnik Pável Ágoston neve; a szegedi egyetem Szombathelyen élt professzoráról eddig nem találtak másutt "pártadatot". 1933. június 25-én Kőszegen, a Mulató nagyterme zömmel volt legitimistákkal telt meg. Vitéz Szabadváry Ferenc ismertette a Szervezési Utasítást. Ifjúsági csoportot is szerveztek a helyszínen. Vas vármegyében kizárólag Kőszegen alakult női, illetve ifjúsági tagozat. A NEP-iroda a városháza egykori pénztárában működött. A Ipartestület

elnöke, Dömötör Gyula, akit közfelkiáltással alelnökké választottak.<sup>101</sup> A községi kerületben rendkívül intenzív, sikeres szervezés történt. Községenként 40-50 %-os a taglétszám. De Ondód 90 %-a NEP-tag. A horvát-német lakosságú Kisdárdán 50 % azonnal aláírta a belépési nyilatkozatot.

Vitéz Marton Béla, országos főtitkár látogatást tett a községi kerületben.<sup>102</sup> Marton beszéde utalt egy olyan típusú legitimizmusra, amely mindig a nemzetet tartja első helyen. Bizonyára nem véletlen, hogy a vasi határszélen, a legitimizmus fellegrárában utalt Marton a "nemzeti érzületre". 1933. július 6-i dátummal íródott az "1-ső számú teljes jelentés" Kőszegen.<sup>103</sup> A fentiek nem jellemzők Vas vármegyére. Másutt mély ellenállást váltott ki a NEP. Egyes körjegyzőségek beszámoltak "a gazdák kormányral szembeni nagy bizalmatlanságá"-ról. Jó taktikai érzékkel indokot is feltűntettek: "sok a dolog, kereső foglalkozás mellett 'ez' nem vállalható ... nem az eszme ellen van kifogásuk". Jószerint mindkét tényező szerepet játszhatott a számos "nem"-ben. A Szombathelyt környező falvakban gróf Apponyi György és hívei rendszeres ellenzéki gyűléseket tartottak. A jegyzők szerint "érdemes ember nincs", mármint a NEP-be való. Községenként vezetőtitkárnak a felekezeti tanítót bízták meg.

A megyei NEP-elnökök a vármegyék főispánjai. Feladatuk kapták (a főispánok) - nem elnöki minőségben -, politikailag térképezzék fel megyéjük erőviszonyait. Tehát a főispán egyszemélyben a kormánypárt megyei irányítója. A főispáni kar kezdettől részt vett a szervezésben. Vas vármegye főispáni titkára elmondása szerint, Ostffy nem hordta a NEP-jelvényt.<sup>104</sup> A NEP Fejér megyei tevékenységét részletes tanulmányban elemezte Farkas Gábor.<sup>105</sup> Vonyó József Baranya megyét is a "konzervatív felfogású"-nak közé sorolta.<sup>106</sup> Roszner levelezésében olvasható: "a pártszervezés első fázisa: a lakosság megdolgozása".<sup>107</sup> A NEP vidéki gárdája egységesebbnek tűnik. Érdekes, hogy Vas vármegyében - más megyétől eltérően - a fősztorgabírói kar nem tekintette "hivatali főnökének" a NEP helyi vezetőjét. Széchenyi Viktor, Fejér vármegye főispánja aktív ellenforradalmi és legitimista múlttal rendelkezett.<sup>108</sup> A közigazgatási reformtörvény értelmében a közigazgatás gerincét továbbra is az önkormányzati testületek képezték.<sup>109</sup> Az évente két ízben összehívott törvényhatósági közgyűlés lényegében reprezentatív testület. Az érdemi ügyintézés a bizottságoknál összpontosult. A

virilizmus sem szűnt meg, csak elnevezésében, ők a "legtöbb adót fizetők".<sup>110</sup> Mind Vas, mind Fejér vármegyében lényegesen csökkent a közgyűlés elé vitt ügyek száma.<sup>111</sup> Kisgyűlést havonta egy alkalommal hívtak össze, önálló iktatmányai nem voltak; jegyzőkönyvi anyagait zömmel az alispáni csomókban őrizték. Fejér megyével megegyezően Vas vármegyében sem épültek ki az egységes párt szervezetei, az 1920-as években.

Vonyó József történész részletesen elemezte Roszner István báró politikai pályáját.<sup>112</sup> Báró Roszner Ervin Ferenc József császár személye körüli miniszter. A Vasvár melletti Telkesen vásárolt birtokot, amely az 1930-as évek második felére a NEP vasi centrumává vált. Fia, Roszner István báró, miután az első világháborút végigharcolta, hazatérve, rokkantan egy Németországgal kötendő vámúnió tervét kezdeményezte.<sup>113</sup> Az agrárérdek védelmét mindig szem előtt tartotta, a Grünland (Zöldvidék) mozgalom úttörője. Politikai közszereplést Gömbös ispirálása nyomán vállalt. Vonyó Józseffel egyetértve, a miniszterelnök célja: nyugalmazott katonatiszti garnitúra bevonása. Ilyen Roszner is. Roszner szervező munkájáról így írtak: "... agitálásának nincs párja Baranyában, Somogyban, Fejérben, Tolnában sem..." Roszner báró eltérően a NEP vezérkarától, mélyen vallásos, katolikus.<sup>114</sup> Több ízben hangsúlyozta, hogy Trianon revíziója csak fegyveres úton lehetséges, a magyar társadalom alapja a parasztság. Számos cikkben foglalkozott az ún. faluproblémával. Megállapította, az agrárparcella csak leköti a családot, jövedelmet nem ad. Az 1935. évi mengersdorfi symposiumon "A két világháború közötti közigazgatást" elemezte Vonyó. A közigazgatás "tartalmát" Magyarországon mindig a kormánypárt határozta meg. Ez a folyamat totális törekvések idején felerősödött. A mindenkori politikai küzdelmekről függ jórészt, hogy milyen a közigazgatás funkciója a polgári társadalomban.<sup>115</sup> Új párt alakítására Magyarországon nem gondolhattak, a szervezett tömegtámogatást azonban meg kellett szerezni. A kormánypárton belül az állami bürokráciára is támaszkodhatott a NEP.<sup>116</sup>

Gömbös az 1919/21 közötti időszak követeléseinek zömét megvalósította. A kialakuló, formálódó NEP-szervezetek "kötelességévé" tette, az egész falutelepülés életének megszervezését.<sup>117</sup> A helyi, községi NEP legyen az ún. "első számú vezető" - mondotta. 1934-ben feladat: "vonják ki magukat a közigazgatási apparátus hatása alól". A közigazgatásban dolgozók ugyanak-

kor ne vegyenek részt a NEP választási ülésein. Így a köztisztviselők szerepe megmaradt. Vas vármegye régi-új főispánja, Ostffy Lajos, evangélikus, egy katolikus megye élén.<sup>118</sup> Az 1929. évi 30. tc. szervezeti, funkcionális változásokat tartalmazott. A vármegyei és városi tisztviselői kar engedelmes közegként kiszolgált az államapparátust.<sup>119</sup> A NEP kormányzathoz való viszonya, kapcsolata sem szokványos. A közigazgatást az új párt régi emberei eleve meghatározták. Ebben az erőteljesen ellentmondásos helyzetben a régihez hasonló tartalmú taktikát követték. Képviselőtestületekben a NEP tekintélyét meg kellett őrizni és biztosítani a NEP-többség által. A NEP-en belül erőteljes hierarchia érvényesült. A NEP alapdokumentumai 1932 december és 1933 nyara között jelentek meg.<sup>120</sup> Az "élharcosok" kiválasztása folyamatosan történt. Erősen centralizált szervezőmunka zajlott. Vonyó megállapítását saját archívumi kutatásaink is alátámasztják: "Gömbös vezérkara nem rendelkezett megfelelő szervezőkkel ... ezért (csak) a tisztviselői kar felelt meg a követelményeknek".<sup>121</sup>

A vármegyei autonómia szűkítésére tett kísérleteket sem Vas, sem Fejér vármegyében nem fogadták tetszéssel. A hivatalvizsgálatokat a belügyi kormányzat gyakoribbá tette, szigorította az ellenőrzést. A "nép szegénysége" a két megye főispánját megdöbbenetete, egymástól függetlenül, tapasztalataik összecsengnek. Tisztviselői állások elnyerésénél szakmai tudás mellett politikai érdemekre is szükség volt. Farkas Gábor említi tanulmányában: "az a tisztviselő, aki egyik nap adót hajt be, másnap nem agitálhat" a kormánypárt mellett. Fejér megyétől eltérően nem protestánsok alkották Vas vármegyében a párt zömét. Amint Vonyó József írta, történeti irodalmunk már feltárta, milyen szerepet töltött be Gömbös és köre a NEP kiépítésében. A párt történetének, működésének egészéről hiányzik egy átfogó elemzés. Tanulságos Marton Béla és Sztranyavszky Sándor 1932. december 14-i körlevele, amely az országos szervezetté válás első dokumentuma.<sup>122</sup> A szervezési (szervezeti) útmutatás részletezi a pártvezetés célját, a szervezetek feladatait, működését, a NEP szervezeti felépítését. Kónya Sándor tanulmánykötetében említi, Gömbös hívei még a kormányra kerülés előtt szorgalmazták egyéb politikai pártok likviditását, a NEP egyetlen uralmi párttá tételét.<sup>123</sup> Gömbös a kulcsfontosságú posztokra feltétlen híveit nevezte ki. Így vált országos pártelnökké Sztranyavszky Sándor. Országos ügyvezető

főtitkár Marton Béla, aki különítményes tisztként már bizonyította, hű Gömböshöz. Még 1919-ben belépett a MOVE-ba, amelynek 8 éven át elnöke. Résztvett a Bruck-Királyhidai áttörésben. 1931-ben, majd 1935-ben az albert-i kerület országgyűlési képviselője.

A közigazgatás ügymenete három megyében, (Vas, Győr-Moson és Sopron) "kiemelkedően jó", . A főispáni titkár visszaemlékezése szerint a vasi vármegyeháza emeleti részében dolgozott a két NEP-titkár. "Jóeszű emberek voltak, így az iratokat időben eltüntették".<sup>124</sup> Egy Clevelandben élő történész szerint "Gömbösnek szüksége volt az Osl családra". Ostffy Lajos a honfoglaló Osl-nemzetségből származott, már ősei is Vas és Sopron vármegye főispánjai voltak. Vas vármegye alispánja, Horváth Kálmán "több mint húsz évig alispán, mindenki nagy megelégedésére". Vidos Árpád, vármegyei főjegyző a bécsi Collegium Hungaricumban nevelkedett. Az alispánnal együtt "pedantéria, szorgalom" jellemezte őket.<sup>125</sup> Az 1930-as évek Vas vármegyei garnitúrájának látóköre lényegesen eltért a korábitól. Maróthy László főispánt úgy emlegették: "hangos ember ... Vas vármegyén túl a világ megszűnt számára". Az 1930-as évekre egyértelművé vált, Gömbös és köre nem elégszik meg pusztá névváltozással. A korabeli polgári pártoktól eltérően az Egységpárt másfajta szervezési elveket követett.<sup>126</sup> A korszak polgári pártjai választói pártok voltak. A párt vezérkara, valamint parlamenti képviselői folyamatos politikai tevékenységet folytattak.

A választások idején megélenkült a lakossággal való kapcsolat, amely kimerült a szavazatok elnyeréséért vívott küzdelemben.<sup>127</sup> Aktív politikáról így nem beszélhetünk, esetleg a választási gyűléseken jelentek meg az érdeklődők. A Bethlen-éra alatt megfogalmazódott: a többi párttól eltérően nem osztályalapon szervezett pártról van szó; az "egység" jelszava alapján arra törekedtek, minden településen létrejőjön egy helyi csoport. A NEP ennek ellenére nem vált tömegpárttá, laza, választói párt maradt, kiépített szervezetei csak személyek köré csoportosultak. Szakirodalmunk feltételezi, hogy az Egységspárt szervezési elveit Gömbös és köre dolgozta ki. Őt - még mint a párt korabeli ügyvezető elnökét - a különböző társadalmi erők "nemzeti alapú" összefogása, az esetleges ellentétek tompítása vezérelte. 1922/23-ban az Egységspárt nem csak kormánypárt volt, hanem a kormánynak alárendelt párt. A választójog szűkítése révén, szilárd kormány-

hatalom birtokában, a képviselőházban így biztosították többségüket. Valószínű, nem a véletlen műve, hogy az 1923-tól 1929-ig tartó időszak Egységspártra vonatkozó dokumentumai "eltűntek". 1929-ben, a főispánhoz intézett utasítás az újrakezdés szándékával készült. Marton Béla konkrét irányító munkáját 1932-ben kezdte el. A NEP nyílt, deklarált célja: "a nemzet jövődő boldogulása ... a nemzeti egység (alapján) ... megteremtése ... annak jegyében a magyar társadalom megszervezése..." A helyi pártvezető kötelessége volt, a szavazati joggal rendelkező lakosság minél nagyobb számú bevonása a pártba. Nem lehettek tekintettel a társadalmi, vallásfelekezeti és osztálykülönbségekre.<sup>128</sup> Gömbös Gyula "az egész magyar társadalom összefogására törekedett, minden különböző politikai meggyőződés kiegyenlítésére".<sup>129</sup> A NEP kiépítésével "együtt járjon minden más szervezetnek a megszűnése". Az egyesületi tevékenység semminemű formában nem kívánatos. A választókerületi, községi titkárok jelentési kötelezettséggel tartoztak a központnak. Rendszeresen beszámoltak az "ellenzék" munkájáról. A párt szervezeti felépítése egyedi módon történt, vezéreszme a "teljesség" volt. Szavazóköriként megbízott alelnököket és titkárokat, valamint 30-40 fő választóként megbízott választmányi tagokat állítottak. Több forrásban egybehangzóan megfogalmazódott: "a községi szervezeteknek arra kell törekedni, ... hogy minden vonatkozásban kezdeményező szerepet töltsenek be ... a helység életében". Egy 1933-ban kiadott körlevél nyomatékosan felhívta a figyelmet: "ügyeljenek ... a községben megnyilatkozó minden akció (csak) a Nemzeti Egység szervezetéből induljon ki, (vagy) a vezető szerep a NEP szervezeteinek biztosítottassék... (hangsúlyozta) ... "a szervezetek minden törekvése arra irányuljon, hogy a NE nemzeti egység) szervezeteinek élete (adott) község politikai és társadalmi életének minden vonatkozásában kiterjedjen..."<sup>130</sup> A NEP iroda már eleve központi elhelyezésű. A helyi vezető titkár listákat készített valamennyi lakosról. Feltűntették a pártállást, vallását, foglalkozását, esetleg munkanélküli-e. Vas vármegyében a vasvári kerület anyaga maradt meg, a későbbi bejegyzésekkel együtt, amelyek már a MÉP (Magyar Élet Pártja)-re vonatkoztak.<sup>131</sup>

A pártstruktúra erőteljesen centralizált, felülről lefelé kellett és lehetett kizárólag pártakat érvényesíteni.<sup>132</sup> A kezdeményező szerep a Gömbös-Marton-Sztranyavszky hármasnál maradt. A Vezér, az országos pártelnök,

az ügyvezető főtitkár automatikusan tagja volt a NEP valamennyi vezető szervének.<sup>133</sup> A NEP fő irányítója változatlanul Marton Béla, megalakította a NEP ún. szervezeti munkacsoportjait. A vármegyei főispánok közvetlenül öhozzá, mint ügyvezető főtitkárhoz tartoznak. A megyei NEP elnökök a párt főtitkárságának alárendeltjei.<sup>134</sup> Forrásokból dokumentálható, hogy bizalmas utasítások nagy számban maradtak meg. Roszner báró iktatmányából is kitűnik, a szervezés totalitárius jelleget öltött; mivel iskolák, egyházi intézmények, a népművelés, sport, jótékonyági akciók, társadalmi egyesületek egészét kívánta átfogni, "beszervezni" a párt.

A főispáni értekezleteket nyugodtan minősíthetjük pártértekezleteknek. A bizalmas utasítások több ízben a várható napirendi pontokat is jelezték. Ezeket az értekezleteket a belügyminisztériumban tartották, ahol "minden főispán személyes megjelenésére feltétlenül számítanak". Több vármegyében kiépült az "élharcos" hálózat. Ők jelentették, figyelték, mit tart be a főispán, s mit nem. Tételesen felsorolták, mit "mellőz" a főispán. Kozma Miklós belügyminiszter irataiból kitűnik, a párt és az állami közigazgatás határai összerosódtak.<sup>135</sup> Martonék módszereivel nem értett egyet, mereven elhatárolta magát.<sup>136</sup> A főispánoknak kettős hierarchiában kellett megfelelniük. Felettes hatóságuk egyrészt a belügyminiszter, így politikai felelősséggel tartoztak a kormánynak. Ugyanakkor a pártapparátus bürokratizmusát, "elszámoltatását" is érezték. Így, általuk a NEP-központ a teljes közigazgatás személyi állományát presszionálta. Kozma belügyminiszter a főispáni értekeztet összehívásával demonstrálni kívánta, ő a főispáni kar valós irányítója. A híryanag- és propagandamunka nem idegen tőle, mivel az MTI (Magyar Távirati Iroda) Rt irányítója 1935. március 5-ig. A Marton-Kozma ellentét bizonyítja, hogy Kozma tudatta a főispánokkal: "mindenben kizárólag a belügyminisztérium utasításai szerint járjanak el".<sup>137</sup>

Vas vármegyében helyi "pártlap" Körmeden jelent meg; "Körmend és vidéke" címmel, amely a Körmendi Nemzeti Egység Ifjúsági Szervezetének havonta kétszer megjelenő lapja volt. Csak az előfizetőknek járt".<sup>138</sup> Egy 1935. évi vasárnapi számból idézünk: "A békének, csendnek, nyugalomnak ... legveszedelmesebb ellenségei a szakszervezetekbe tömörült munkások ... ne csodálkozzanak, hogy a jóval létminimum alatt élő munkás szakszervezetbe tömörül..."<sup>139</sup> A pártszervezésnek ebben a fázisában a lakosság "meg-

dolgozásáról”, ennek szellemében történő agitációról olvashatunk. Gömbös lényegében - kevés kivételtől eltekintve - egyáltalán nem tudta - mert nem volt képes - az államapparátust az ő, saját "vezéri szolgálatába" állítani. Változatlanul a főispán a NEP, valamint a közigazgatás megyei vezetője. Magyarországon a főispán egyben megyei NEP-elnöke is. A Vezér hiába próbált pressziót alkalmazni, eredménytelenül végződtek az ilyen irányú kísérletek. Egyes megyeszékhelyek, egyben püspökségek - mint Szombathely - Zala vármegye ide tartozott - nem lehettek a NEP bázisai. Roszner báró egyik levelében jelentéktelennek tűnő megállapítást tett: "a vasvári búcsúkor a zalai árusok megkérdezték, mi ez és rámutattak a NEP jelvényre".

A Hármas közül az országos ügyvezető titkár irányította a központi, országos pártiroda működését. A pártegyesületek vezetőire személyi javaslatot csak a Vezér, tehát Gömbös tehetett. A párt vezetőtestületeinek felépítése a következő: A PV (pártvezetőség), az országos pártelnökség, az országgyűlési ún. főcsoport és szakegységei, az országos propaganda- és szervezési főcsoport központi irodája.<sup>140</sup>

A NEP Szervezeti szabályzata egyértelműen fogalmaz, csak az országos pártelnök hívhatta egybe az értekezleteket. Az ún. tárgysorozatot, tehát a napirendet a Vezér előzetesen jóváhagyta, attól eltérni nem lehetett. Központi vármegyei titkárok intézték az országos ügyvezető főtitkár utasításainak végrehajtását. Kettős alárendeltségben végezték munkájukat. Vas vármegyében a főispán titkára egyben a NEP központi vármegyei titkára. Az országos vezetés akarata közvetlenül érvényesült, a testületek szerepe korlátozott volt, az egyes vezetők személyes akarata jobban érvényesülhetett. A vasvári kerület példája is igazolja, a községi választmányokba igyekeztek a helyi értelmiséget megnyerni. A tanítók, jegyzők a vasvári kerület kivételével - ahol Roszner báró dominanciája érvényesült - egyéb teendőikre hivatkozva elhárították a "megtisztelő megbízást". Pedig szükség lett volna olyanokra, akik "tekintélyük, népszerűségük révén képesek a lakosságot felsorakoztatni a párt mögött". A párttag-felvétel nemcsak a Belépési nyilatkozat aláírását jelentette. A párt célkitűzéseit feltétel nélkül el kellett fogadni, s csupán ennek megerősítésére szolgált a nyilatkozat. A felsőbb párttestület döntése minden tagra kötelező érvényű volt. A NEP körzeti titkárai kartotékrendszert vezettek a tagságról, ebben nemcsak a személyi adatokat

rögzítették. A "falu és a város" egész életét a NEP határozza meg, hasssa át, - ez a célja a pártszervezésnek.<sup>146</sup> Furcsa ellentmondás, hogy miközben a "nemzeti egység" a hangsúlyos, pártot szerveztek. Az ún. zászlóbontó gyűlések szónokai erre az egységre koncentráltak mondanivalójukban. Választási időszakban fokozódott az agitáció, hogy a lakosságot "helyes irányba vezesse és vigye" a párt. Összegezve megállapítható, a szervezőmunka az 1932/33-as évben nem érte el a kívánt eredményt, tömegbázisa kialakulásáról nem beszélhetünk. Ugyanolyan stratégiai módszerrel dolgoztak, mint az 1935-től kezdődő periódusban. A rendelkezésre álló NEP-körlevelek stílusa azonos, a módszerbeni eltérés szinte jelentéktelen. A legszembeütőbb változás, hogy a kormánypárton belül a "Bethlen-gárda" arányaiban 40 %-ról 16 %-ra csökkent, Gömbös személyes híveinek száma pedig 5 %-ról 29 %-ra nőtt. Kialakult a "centrum", amely a martonista csoport mellett mérsékelt képviselőkből jött létre. 1936. májusára 70 fős lett a frakció.

Az 1935. évi még mindig nyílt szavazás NEP-győzelemmel zárult, 245 mandátumból 171-et a kormánypárt ért el. Így a képviselőházban 69,8 %-os abszolút többséggel rendelkeztek. A személycseréje jelentős, hiszen 93 "homo novus", mint Gömbös közvetlen híve, került a parlamentbe. 1935 májusában a képviselőház formálisan átalakult. Házelnök Sztranyavszky Sándor lett, ezért pártelnöki posztjától megvált. Helyére Ivády Bélát választották, aki gróf Károlyi Gyula kormányában földművelésügyi miniszter volt.

1935 január első napjaiban báró Roszner levelet kapott a NEP központtól. Néhány gondolatot érdemes idézni, mivel a párt egész helyzetére rávilágít a sorok írója. "Biztosítalak, a NE útjából minden akadály elhárítására törekszünk ... sajnos bennünket is kötnek bizonyos szempontok és ez elsősorban az anyagiakra vonatkozik". (Tehát a módszerek alkalmazását fentiek nem korlátozták.) "Szigorúan megszabott költségvetéssel dolgozunk". Roszner előzőleg szóvá tette a pártszervezéssel kapcsolatos költségek növekedését, mert más alkalommal így írt a budapesti levél szerzője: "pénzügyileg ezt a kérdést megoldani nem tudom". Megnyugtatóként említi: "ha a községi szervezetek vezetőiben a mozgalom érdekében kifejtendő munka iránti készség fokozódik, a kiadások szempontjából lényegesen megkönnyíti helyzetedet ... így esetleg költségfedezetre nem lesz szükséged". Roszner báró panasszal élhetett a központi vármegyei titkár személye ellen: "kötelessége lenne, hogy

a községeket folytatólagosan végigjárja, így természetes, hogy a vasvári kerület községeire is vonatkozik". A NEP diszponált minden álláslehetőség ügyében: "kérlek, a megerősödő munkahelyek betöltésére vonatkozó elgondolásokat szíveskedjél nekem elküldeni". A levelet Marton Béla küldte Roszner bárónak, mint a NE kerületi szervezete elnökének.<sup>142</sup> Ostffy Lajos - természetesen nem főispáni minőségében - propagandagyűlések megszervezését javasolta. Vas vármegyében 1935. február 15-én ismertették teljes programjukat. A vármegye járási székhelyei, mint a NE kerületi központjai, a propagandakörút állomásai lettek. Ostffy egyenként kérte be, a "vármegyei kisgyűlés tartalma alatt" a kerületi NEP vezetőket. "Akadályoztatás esetén" helyettesről kellett gondoskodni.<sup>143</sup> Rendelkezésünkre áll egy főispáni értekezletről készült elemző beszámoló. Két irányban kívánták a tavasz folyamán a munkát bővíteni. 1.) Minden kerületi székhelyen nagygyűlést tartanak. A gyűlések időpontját a Központ határozta meg, nem a vármegyei (párt)vezetés. A szónokokat is a NEP központ küldte. Vas vármegye kerületi nagygyűléseinek színhelyei, időpontjai az alábbiak szerint módosultak.<sup>144</sup>

1935.

I. április 7-én, Kőszegen, lehetőleg délután

II. április 14-én, Körmenten, délután 3 órakor

III. április 22-én, Szombathelyen, délután

IV. április 28-án, Sárvárrott délután 3 órakor

V. május 5-én, Szentgotthárd, délelőtt 11 órakor

VI. május 12-én, Őriszentpéter délután, óra bizonytalan

VII. május 19-én, Celldömölk délután

VIII. május 26-án, Vasvár délután 4 órakor

A vasvári időpont nem véletlenül 4 óra, mivel "a vonatok akkor érkeznek be ... a délutáni litániának is okvetlenül vége van ... akkor".

A második irány: 2 ún. propaganda-bizottságot állítanak fel Vas vármegyében. Az egyik a megye északi, a másik a megye déli kerületeit járja be. Északi kerületbe tartoznak: Kőszeg, Szombathely, Sárvár és Celldömölk.

A délbe Körmend, Szentgotthárd, Óriszentpéter és Vasvár.

Összeállították, kik legyenek a propaganda-bizottságot tagjai. Az Északiban:

Bezerédi Dénes földbirtokos

Mészáros István felsőházi tag

Óri Vilmos plébános

"A másik kettő nevét nem tudtam hamarjában lejegyezni"

A Déli kerületekben:

vitéz báró Roszner István földbirtokos

Kónya gazda, körmendi járás

Róka Pál iparos

Gombás István alsóoszkói lakos

dr. Tornósy György ügyvéd, Körmend

"A bizottságok úgy vannak összeállítva, hogy minden foglalkozási ágból legyen egy (fő) benne".

A működést több feljegyzésből rekonstruálhatjuk. Minden bizottság egy-egy gócpontban havonta tart ülést. Ide hívják a kerület választmányát és az elnökséget. Tulajdonképpen ezzel készítik elő a naggyűlést. Ostffy véleménye szerint, az egyéni "kezelést" kellene a pártvezetés ezen szakaszában "kultiválni". A főispán a választmányi tagokra több feladatot kívánt róni. Ha minden kerület egy "minta" községet szervez, ezt a törekvést honorálni is kell. Időnként belpolitikai tájékoztatót is kaptak a helyi NE vezetők. Állandóan visszatérő gondolat: "Bethlen és Gömbös között nincs semmiféle nézeteltérés". A beszámoló jelentéshez csatoltan "néhány ellenzéki újságot is mellékelve" küldtek. Legélénkebb agitáció 1935 júliusában, a körlevél megjelenése nyomán kezdődött el. A dokumentum összegzi az eltelt két tárgyévét; elemzi a nemrégiben lezajlott országgyűlési képviselőválasztás tanulságait. "Első ízben fordulok körlevelemmel szervezeteinkhez;... munkánk harmadik esztendejébe lépett ... munkánk gyümölcseit egy nemzet ... élvezni fogja".<sup>145</sup> Az országgyűlési képviselőválasztás "fényes győzelmet hozott". A szervezettség ereje "olyan fölényel mutatkozott meg" – alig két évi szervezési munka után – hogy a nemzet a Vezér politikai programját (a Nemzeti Munkatervet) magáévá tette.<sup>146</sup> A választás tanulsága: a NEP szervezeteit a "Vezér politikájának vidéki őrhelyei maradnak".

Dokumentálható, hogy milyen módon képzeltek el ezeknek a szervezeteknek részvételét a községek, a járás mindennapi életében. A Körlevél után útmutatókban szabályozták a teendők sorrendjét. A helyi választmányok NEP tagságuk teljessé tételére (1935) szeptember 1-jéig kaptak időt. Az új tagok esküt tettek, a fogadalom szövegét előre megfogalmazták. A tagfelvétel hivatalosan 1936. január 1-jéig szünetelt. A helyi szervezet titkára készített el a tagságról szóló tételes felsorolást, valamint a leszavazott, választói névjegyzéken szereplők neveivel ellátott listát. A NEP körzeti titkárai feljegyezték, kik voksoltak a NEP-re, a nem-párttagok közül. Fennmaradt a vasvári kerület több munkáíve, amin jelölték a személyenkénti szavazást is.<sup>147</sup> Roszner báró személyesen iktatta, gépelte az április havi, félévi beszámoló jelentést. 1935/36-ot a Vezér "politikai békeidő"-nek nevezte el. Így jutott energia még "az iskolán kívüli népművelésre, az ifjúság foglalkoztatására". Módosultak a "munka elvi szempontjai". Őszkor nagy energiát emésztett fel az agitáció.<sup>148</sup> Az utánpótlás megnyerésére ifjúsági és női szervezetek alakultak, Vas vármegyében Kőszegen.

Kultúrtevékenység címszó alatt ötféle munkacsoport alakult sorrendben: propaganda, népművelési, gazdasági, jóléti, női egységek, a testedzési kifejezetten ifjúsági feladat. Külön elnököt választott a női és az ifjúsági kultúrscsoport. Az operatív teendőkre egy hónap (augusztus) állt rendelkezésre. "Átmenetileg" tekintélyes férfiszemélyt is megbízhatnak a női csoport vezetésével. Részletesen felsorolták, milyen tulajdonságokkal rendelkezzen az öt csoportvezető, Valamennyit az elnök irányította. Kisebb községekben elég, ha egy alkalmas személy fogja össze az öt területet. Marton Béla Körlevele hangsúlyozta, hogy már 3-4 fő alkothat egy csoportot. Az alsó életkori minimum 21 év, az ifjúsági 24 év a nagy pártszervezetben. Marton felhívta a figyelmet, részletes Gyakorlati útmutatót fognak küldeni. A Központ előterjesztés formájában kérte a névsort. Marton levele természetesen nem tartalmazta, de az 1935. évi választások jól reprezentálták az 1930-as években végbement politikai eltolódást. Az addigi kormánypárti jobbszárny tagjai, a "reformnemzedék" mandátumhoz jutott. Fejér megyében a főispáni beszámoló a megye "politikai harmóniájának" felbomlását emelte ki. A képviselők személyi ellentétei 1936-ra "kulmináltak". Fejér megye az éledő nyilasmozgalom bázisa. Amint Hunyadi Ferenc megjegyezte: "nem grófok

valók vezetésre, hanem Mussolinik és Hitlerrek". Vas vármegye NEP szervezeti elnökei 1935 októberében kapták kézhez az Útmutatókat. Bizalmas utasításokat is küldött a Központ. 1935 decemberére minden érintett "köteles áttanulmányozni", olvasható a megjegyzés. Az országos ügyvezető főtitkár leirata tudatta Ostffyval, hogy Vas vármegyéből öt NE kerület készítette el az összegzéseket, a szombathelyi, a kőszegi, a szentgotthárdi, az őriszentpéteri és a celldömölki. Egy-egy lapon 24 község adatai olvashatók. A Központ küldte el a vasi "pártirányítás" névsorát.

Marton Béla még 1936 májusában is a hiányzó adatlapokat kérte számon Ostffyn. A főispán számos levelet írt e tárgyban, de hiába! Leginkább Gáyer Endre az Északi vármegyei Központ (Sárvár) levelezése maradt fenn. Innen tudjuk, minden kinevezés előzetes jóváhagyás nyomán történt, "személyi előterjesztési ívek"-en. Utasították Budapestről Gáyert, hogy Vas megye melyik településén váltsák le a községi tisztségviselőt. Négy község (Rábasömjén, Izsákfa, Kemeneshögyész, Kemeneskápolna) 7 vezető elnökét és titkárát cserélték le, mivel a szervezet ellen voltak". A kinevezésekről is Budapest döntött. 1936. március 9-én a NE vasi választmányi ülésének jegyzőkönyve említi Ostffy mellett a két központi titkárét, valamint Csöndes Ádámot, vármegyei adminisztratív titkárt. Népes választmány segítette a szervezést, a későbbiekben fiatal embereket is bekapcsolnának a munkába, akik a taggyűjtésben segítenének - írták. 1936 súlyponti feladatai: a jelenviselés kötelezővé tétele, a tagdíjak elszámoltatása. Községenként rádiók hiányoztak a NEP-irodák felszereléséből.

A vármegyei NEP válsztmány bővült, Lingauer Albin, Masát Ernő, Ablánczy József személyével. 1936. március 16-ára hívták egybe a II. számú propaganda csoport ülését. A VII. szám a Központban, a propagandacsoportot jelentette. Itt Marton Béla elnökölt. Gömbös miniszterelnök halála a NEP teljes működésének változtatását jelentette. Megvásárolható volt a tagság részére a 12 beszédet tartalmazó "Nemzeti Öncélúságért" című kiadvány.<sup>149</sup> 1936 áprilisában zömmel személyi kérdések, előterjesztések szerepeltek a két központi vármegyei titkár anyagaiban. 1936 nyara a NE ún. csoportelnöki választások jegyében telt el. Októberben fogadták el az új miniszterelnök, Darányi Kálmán pártvezér programját, a NEP párttervezetletén. Október 27-én Kozma Miklós belügyminiszter Szombathelyre

érkezett. Vendéglátói: Ostffy Lajos Vas és Sopron vármegyék, valamint Sopron város főispánja. Kozma örömmel hozta a hírt, a Felsőház ismét jegyzővé választotta Bezerédj Istvánt, akinek vasi kötődése közismert.

Bővült a NEP központi pártvezetősége, Vas megyét Takách-Tolvay József képviselte. 1919-ben érdemeket szerzett, elfogatta a tanácsköztársaság negyven tisztjét. 1931-ig visszavonult a politikától, majd a Frontharcosok NEP-je képviselője. 1936 végére a személyi létszám és feladatkör összevonását kezdeményezte a Központ, mivel a párt anyagi forrásai jelentősen lepadtak. Ostffy négy titkárral dolgozott, a vasiakon kívül Sopronban személyi titkára, dr. Eleméri Imre "alig győzi munkával". Roszner báró levelezése szerint még az orvosi állásokat is - telefonon - előzetesen a NEP kerületi elnöke véleményezte. A szakmai jelzést politikai információk "élénkítették". Iktatmánya "bizalmas", vagy "pártügyben" íródott, egyedi nyilvántartási kóddal jelölve. A vasvári kerület 52 községet jelentett, egy-egy személyhez 45 választó tartozott. Olyannyira felhalmozódtak a teendők, hogy 1936 végén "egy irodai erő beállítását" kéri, havi 30 pengős fizetéssel. Hat héten át járta be az 52 települést Roszner báró. A választási agitáció valószínű 16 ezer pengőt emésztett fel, mert ilyen összegű kimutatást sürgetett Ostffy titkára Roszneréktől. Ugyancsak a vasvári I.-IX. körzet anyaga reprezentálja, hogy 1936 nyarán állt a pártmunka, az aratás-cséplés miatt. 1936. július 26-tól Roszner a vármegyén túli feladatokra is megbízást kapott. Pacsára "vezényelték", ahol egész "NEP kerületek sorsa dőlt el". Keszthelyen a NEP vezetőség a Központ küldöttjeként várta érkezését. Új szervezési elvek jegyében alakult át a NEP.

1936 decemberében elkészült a NEP alkotmánya. Ostffy Lajos dr. ugyanekkor így írt: "felelősségem teljes tudatában ... megjövendölöm teljes összeomlásunkat..." 1937/38 interregnum Vas vármegye történetében. Ostffy Lajos második főispáni időszaka 5. évfordulóján lemondott. Csöndes Ádám főispáni titkár követte, Csöndes utóda dr. Szűts Zoltán.<sup>150</sup> Vas vármegyében összetartottak az evangélikusok. "Sztranyavszky, Ostffy így vallási alapon is egy nevezőn voltak." Lingauer átlépését a NEP-be közel sem karitatív szándék vezérelte. Százezer pengős adó- és társadalombiztosítási járulékot engedtek el Lingauer vállalatának. Lingauer mecénásai 17 ezerért megvették a tulajdonrészt, majd elajándékozták Lingauernek. Korábban 51 %-nyi tu-

lajdonrész, 100 %-ban Lingaueré lett. Ostffy főispán szombathelyi NEP elnöke Csupor dr. ugyan nem evangélikus, de Ostffyhoz hasonlóan besenyő, honfoglaló családból való. Így mint igazi magyarban, feltétlenül megbízott. Ostffy kiválóan ismerte Ausztriát, az 1934-37 közötti években valamennyi tartományi székhelyen személyesen járt, tapasztalatszerzés céljából.<sup>151</sup> A megyeszékhelyen 1935-ben Csupor invitálta a zsidó polgárságot a NEP-be. Majd ellenzékbe vonultak, s belőlük lett a NEP új városházi frakciója: Polgári Egyesülés Pártja (PEP) néven, Szombathelyen. Ostffy távoztával ür támadt a Vármegyében. 1938-ra Szombathely az egyik legeladósodottabb magyar város.<sup>152</sup> "Trianon által sújtott ... (ezért) elveszítette gazdasági és kereskedelmi háttere egy részét ..." hangoztatta Csupor dr. NEP-elnök. Mihelics Vid egyetemi magántanár megjelent tanulmánya felborzolta a kedélyeket.<sup>153</sup> Kevesen vették csak tudomásul, a közölt adatok konkrét tényeken alapultak. Vas megye viszonyai: "a lakosság több mint fele a minimális szükségleten túl alig vesz részt ... a fogyasztásban". 1938 májusában Kozma Miklós az alábbi sorokat jegyezte be Naplójába: "a kormány jellege alapvetően jobboldali, ... németbarát ... belpolitikája katolikus ihletésű, fasiszta vonásokkal tarkított ... reformprogram".

A Wermacht egységei átlépték a német-osztrák határt. A Harmadik Birodalom közvetlenül a megyehatárnál kezdődött. 1938 júniusára Burgenland a Steier Gau része lett, önálló tartományként nem létezett. A Güssinger Zeitung vezércikkéből idézünk: "Österreich ... ein Land des Deutschen Reiches ..."<sup>154</sup> Hans Adolf Jacobsen "Nemzetiszocialista Külpolitika 1933-38" című munkájában különösebb kommentár nélkül megállapítja: "A német nép nem ismer határokat..."<sup>155</sup> A nemzetszocializmus reneszánsza napjainkban is, az osztrák választások idején (1991. október) feléled. A tradicionálisan eszmehordozó Steier Gau, ma Steiermark, Haider elemzését elfogadja. Ismerősen cseng a mondat: "egy nép - egy nemzet"...

## Jegyzetek

- 1.) Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942-1944. Budapest, 1991. I.
- 2.) U.o. 60. p.
- 3.) 1920. szeptember 21.-ei Gróf Bethlen István programbeszéde
- 4.) Romsics Ignác: Gróf Bethlen István politikai pályája 1901-1921. Budapest, 251. p.
- 5.) Romsics Ignác előadása - TIT Vas megyei Szervezete székházában, 1989. május 5-én, Szombathely
- 6.) Vasvármegye, 1921. március 25.
- 7.) Pungor Tamás jegyző, nagyanyám testvére
- 8.) Bohnzüchter = babtermelő, a soproni németek neve innen ered Ponzichter
- 9.) Hídfő - Trianoni almanach 1920-1960. München, 1960.
- 10.) Wallner Ernő: A burgenlandi kérdés. Földrajzi Közlemények, 1930. 9-10. füzet
- 11.) Schwartz Elemér: A nyugat-magyarországi német helységnevek. Budapest, 1933.
- 12.) Burghardt, A.: Borderland Univ. of Wisc. Press, Madison, 1962. "The lack of historic basis for a Burgenland was a severe handicap within Austria" "Burgenland" has a clearly Hungarian, non-Austrian appearance.
- 13.) Az ország "egységének helyreállításáig" felfüggesztették az osztályharcot.
- 14.) Hencz Aurél doktori értekezésének nyilvános vitája 1989. április 19. MTA 2. kötet. A Horthy-korszak
- 15.) MTA Államtudományi Kutatások Programirodája. Budapest, 1987. Hencz Aurél: Törekvések a közszolgálati etika kialakítására.
- 16.) Magyar Nyugat, 1922.

- 17.) Vas megyei Fejek című kiadvány, 1930.
- 18.) Gróf Cziráky József levele így szólt: "Ófelségét ... Királyunkat ... országa területéről való távozása alkalmával elkísérjem a határig ... ezen megbízatásomnak eleget nem tehetek ... a kormány álláspontjával ... az én alattvalói hűségem össze nem egyeztethető ... módjával magamat azonosítani nem tudom..." Feljegyzés - Püspöki Hivatal, Szombathely 1987. évi kutatásom
- 19.) (Vam. L.) Fi. eln. IV. 401. 1922.
- 20.) Nemzetgyűlési Almanach 1922-1927. Budapest, 1927.
- 21.) Uo.
- 22.) Rudai Rezső: A politikai ideológia, a pártszervezetek, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselők és pártok életében (1861-1935) Budapest, 1936. Államtani dolgozatok
- 23.) A magyar országgyűlés története 1867-1927. Budapest. A nemzetgyűléstől az országgyűlésig
- 24.) Budapest, 1922. február 3.
- 25.) "Az agitáció ne mint lármás tömegmozgalom induljon, ... pártközi megállapodás kötendő" mondotta Sigray gróf
- 26.) Az 1921: XLVII. tc. tiltotta a Habsburg-ház magyarországi uralkodását.
- 27.) Csupán óvadék ellenében kerültek ki az ún. második királypuccs részesei. A Btk. 142. §-a alapján "lázasítás büntette" állt fenn.
- 28.) "Hír" 1920-1940. évfolyamai
- 29.) A "Magyar Nyugat" 1922. évi számai
- 30.) Vam L. Főszolgabírói elnöki iratok, járasonként.
- 31.) dr. Gibba Edit: Sigray gróf útja. Vas Népe, 1989. október 21.
- 32.) A Sigray-család kihalt; a történekről L. F.-né, a személyzet tagja tájékoztatott.
- 33.) "MTA-Soros" politikai elitkutatásban vettem részt, mikrofilmrészletek. Szombathely, 1989.

- 34.) "Vasvármegye" tudósításai
- 35.) Vasvármegyei fejek. 1930.
- 36.) Vam L. Fi. elnöki 1922.
- 37.) Nemzetgyűlés Naplója XV. k.
- 38.) Ld. 22. sz. hivatkozás alatt
- 39.) Ormos Mária: Magyarország az európai politikai életben 1900-1990. Magyar Tudomány, 1991. 5.
- 40.) Szalay Jeromos: Igazságok Közép-Európa körül. München, 1959.
- 41.) Zsiga Tibor dr.: Burgenland vagy Nyugatmagyarország? Oberwart, 1991.
42. Prof. Szeberényi Lajos Kutatásai, Oberwart
- 43.) Eisenstadt - Landesarchiv Stenographisches Protokoll
- 44.) Statistische Nachrichten (Sonderheft) Wahlstatistik Wien, 1927.
- 45.) Grenzfall, Burgenland 1921-1991. Eisenstadt, 1991.
- 46.) Symposion Mogersdorf, Eisenstadt, 1981. Leser, N.: Die politische Situation des Burgenlandes in der Zwischenkriegszeit
- 47.) Unger, G.M.: Die Christlichsoziale Partei im Burgenland. Wien, 1964.
- 48.) Robak, F.: Kroatien im Burgenland Wien-Zürich, 1985.
- 49.) Tobler Felix osztrák tudományos vezetőm Zur Verwaltung des Burgenlandes 1918-1946. Eisenstadt, 1985.
- 50.) Kriegler, J.: Politisches Handbuch Burgenlandes. I. Band, 1971.
- 51.) Burgenlandschicksal 1918-1945. Wien-München, 1975.
- 52.) Stenographisches Protokoll 1922.
- 53.) "Ich bin ein Burgenländer" Richard Berczeller im Jahre 1989 in New York Traude Horvath führte ein Gespräch mit ihm
- 54.) Zsiga Tibor idézett műve
- 55.) Vam L. Körmend - Főszolgabírói elnöki iratok 1922-1923.
- 56.) Vam L. 1919-1922. Nyugatmagyarország kormánybiztosa Vegyes iratok

- 57.) Fogarassy László: A határmenti események... 1921. november - 1923. március Soproni Szemle, 1975. 2-3. sz..
- 58.) Zsiga Tibor dr.: Horthy ellen, a Királyért. 1989.
- 59.) A magyar országgyűlés története 1867-1927.
- 60.) Hencz Aurél: Területrendezési törekvések Magyarországon. Budapest, 1973.
- 61.) Kovács Lajos: Magyarország népessége a trianoni béke után. Magyar Statisztikai Szemle, 1923. 3-5. sz..
- 62.) Molnár Kálmán: Az ősi vármegye. Új Nemzedék, 1921 április
- 63.) A nemes vármegye Magyar Közigazgatás, 1921. 8. sz..
- 64.) Weis István: Kétféle közigazgatás. Magyar Közigazgatás, 1921. 46. sz..
- 65.) Egyed István: A megye válsága. Magyar Jogélet, 1922. 10. sz..
- 66.) Egyed István: Közigazgatási reform. Magyar Jogélet, 1922.
- 67.) Jogállam. 1923.
- 68.) Országos Levéltár (OL) 40671 A Magyar Királyi Kormány 1928. évi működése és az ország közállapotai. XXIII. IV. Vármegyei közigazgatás
- 69.) OL K-148 2751/1928 eln. 19-2089
- 70.) Magyar Szemle 1927-28. I. február-március II.k. 3. Zárt anyag
- 71.) A Vármegye. 1928. 30.
- 72.) A 11. hivatkozás 3. bekezdése
- 73.) Vam L. 744/kgy. 14.263 ai/1929.
- 74.) 1927-32. Országgyűlési Képviselőházi Napló. XIV. 415. p.
- 75.) Országos Jegyzőnapok 1928. "Önkormányzati sérelmek" Bezerédj István
- 76.) 1927-32. Országgyűlési Képviselőházi Irományok. XII. 592.
- 77.) 1927. 32. Ogy. Képv. Ir. XV. Ogy. Képv. N.XIX.
- 78.) Magyar Törvénytár
- 79.) Magyar Törvénytár
- 80.) 3.000/1929. B.M. eln. sz. rendelet értelmében

- 81.) Vam L. 70.520/931. III.
- 82.) Vam L. 11.326/929. alispáni rendeletek
- 83.) Dr. Szűts Zoltán főispáni titkár részletes, feljegyzett dokumentumai
- 84.) Vam L. 419/29. Komárom vármegye évnegyedes rendes közgyűlési jegyzőkönyve
- 85.) Vam L. Alispáni törzslapok
- 86.) Vam L. 11.331/929. sz.
- 87.) Vam L. 16.232/929. sz.
- 88.) Vam L. 559/Kgy 16.963/929. sz.
- 89.) 579/Kgy 16.984/929. sz.
- 90.) Gibba Edit: A helyi közigazgatás átszervezése, az új típusú kormánypárt létrejötte és tevékenysége Vas vármegyében 1929-1936. Bölcsészdoktori értekezés 1986.
- 91.) Vam L. 328/Kgy. 11.872/934. sz.
- 92.) Vam L. That. közgyűlés jzk-ei 1929.
- 93.) Vam L. 21/Kgy. 2.442 ai/1930. sz.
- 94.) Vam L. 328/Kgy. 11.872/934. sz.
- 95.) Vam L. 14.338/930. sz. That. kisgyűlés
- 86.) OL A Magyar Királyi Kormány működése és az ország közállapota 1930.
- 97.) Magyar Közigazgatás 1932. évi évfolyama
- 98.) 1927-32. Ogy.Képv. N. XVI.
- 99.) Magyar Közigazgatás 1932. október 9.
- 100.) Vam L. X.4. fond NEP iratok 7491. sz.
- 101.) Vasvármegye, 1933. június 20. Vezércikk
102. Vasvármegye, 1933. augusztus 27.
- 103.) Vam L. Fősz. elnöki iratok 1933. 20/1933. eln.sz.

- 104.) Dr. Szüts Zoltán: Főispáni titkár részletes, feljegyzett dokumentumai.
- 105.) Farkas Gábor: Politikai viszonyok Fejér megyében (1919-1945) Budapest, 1980.
- 106.) Vonyó József: A NEP szervezésének első dokumentumai. (1932. dec. - 1933. jan.) Századok, 1985. 4. sz.
- 107.) Vam L. X.4. báró Roszner István iktatott magánlevelezése
- 108.) Romsics Ignác: A bethleni konszolidáció állam és kormányzati rendszere. Társadalmi Szemle, 1985. 12. sz.
- 109.) Márkus László: A bethleni kormányzati rendszer bukása II. Századok, 1964. 3. sz.
- 110.) Sipos Péter-Stier Miklós-Vida István: Változások a kormánypárt parlamenti képviselőinek összetételében 1931-1939. Századok, 1967. 3-4. sz.
- 111.) Farkas Gábor levélbeni szakmai tanácsait ezúttal is hasznosan felhasználtam.
- 112.) Mogersdorfi Symposion, Kőszeg, 1985. július 5.
- 113.) Vam L. X.4. fond Roszner levelezése 2. csomó választói jegyzékek
- 114.) Vonyó József előadása Roszner politikai pályája. Vas megyei Levéltári Nap 1986. április 24.
- 115.) Stier Miklós: A kormánypárt fasiszta jellegű átszervezésének csődjéhez (1935-36). Századok, 1971. 3-4. sz.
- 116.) Vonyó József: Pártdiktatúrák - diktatórikus pártok. Új Fórum, 1989. augusztus.
- 117.) Stier Miklós: Az osztrák és a magyar politikai rendszer hasonló- és eltérő vonásai az 1920-as és 1930-as évtized fordulóján. Századok, 1984. 6.
- 118.) Dr. Ostffy Lajos 1919 tavaszán távozott a főispáni székből, a honfoglaló Osl nemzetségből ered a család. Sopron vármegyében is több családtag főispán volt. Ostffy Lajos, Kézirat, 1958. Zárt anyag

- 119.) Vam L. Az 1930-as évek közgyűlési jegyzőkönyveit, bizottsági anyagait átolvasva, erre a következtetésre jutottam.
- 120.) Vam L. X.4. fond Roszner anyaga
121. Vonyó József: A NEP társadalmi bázisa Baranya megyében (1933-1936). Pécs, 1985. Baranyai levéltári füzetek 62.
- 122.) Vam L. X. 4. fond Roszner anyaga
- 123.) Kónya Sándor: Gömbös kísérlete a totális fasiszta diktatúra megteremtésére. Budapest, 1968.
- 124.) 1944. március 19-én éjjel a főispáni elnöki, valamint NEP elnöki iratokat elégettették.
- 125.) Nagy N. János: Azok a rég letűnt idők. Cleveland, 1984. Zárt anyag
- 126.) Hontalanul. Cleveland, 1981. Zárt anyag.
- 127.) Dr. Molnár Kálmán: A két világháború közötti provizórium közjogi mérlege. Pécs, 1945.
- 128.) Vam L. A vasvári NEP-kerület iratai, X. 4. Roszner anyaga 3. csomó
- 129.) Kállay Miklós id. műve I. k. 61. p.
- 130.) Vam L. X. 4. Roszner anyaga 3. csomó
- 131.) Vam L. X. 4. 2. csomó 1935/36. Szavazási jzk-k 1938/39.
- 132.) U.o. Nep-körlevelek 1929-36.
- 133.) U.o. Újságok, rölapok 1929-36.
- 134.) Vam L. X.4. XIV. 37.3. Körlevél az összes szervezetekhez 43/1935. sz.
- 135.) Kozma Miklós: Beszédok, előadások (1919-1938) II.k. 1938. a szerző kiadása
136. Vam L. Fi.eln. 22/1936. sz.
- 137.) Ld. a 39. sz. hivatkozást a 112. közlés
- 138.) Körmend és vidéke II. évf. 2.sz.
- 139.) U.o. II. évf. 3.sz.

- 140.) Vam L. X. 4. XIV. 37. NEP-iratok 1935/36.
- 141.) Roszner báró irataiban A-Zs betűrendben, teljességgel megtalálható a névsor.
- 142.) Vam L. XIV. 37.3. csomó (b)izalmas, b-11-532. sz. levél
- 143.) D-11-552. sz. levél Véleményünk szerint 11 a november hónap jele, 552 pedig a folytatólagos iktatási szám, Rosznernél
- 144.) Roszner kézirásos feljegyzéseivel
- 145.) Vam L. NEP-iratok 1930-1940. XIV. 37. 1. csomó a vasvári kerület 32 községének iratai
- 146.) Gömbös Gyula miniszterelnök 12 beszéde Stádium Rt. 88. p.
- 147.) Vam L. X. 4. XIV. 37. NEP-ívek 3. csomó
- 148.) XIV. 37. 1. csomó
- 149.) "Für die nationale Selbstzwecklichkeit!"
- 150.) A dolgozat anyaggyűjtése 1985-ben kezdődött, kizárólag feldolgozatlan levéltári anyagok alapján.
- 151.) Dr. Szüts Zoltán 1986–1989 között több ízben hiányt pótló adatokat közölt.
- 152.) Dr. Gibba Edit: Szombathely innovációs pályája (1880–1980). MTA RKK Pécs 1990.
- 153.) Egyházmegyei Könyvtár, Szombathely 1985/86.; 1989/90. évi kutatásaim
- 154.) Güssinger Zeitung, 1933 június
- 155.) Jacobsen, H.A.: Die nationalsozialistische Aussenpolitik. 1933–1938. Frankfurt am Main, 1968. VII. 4. cc.

# VITA A KÖZÉP-KELET-EURÓPAI ORSZÁ- GOK GAZDASÁGI ÉS KERESKEDELMI EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK LEHETŐSÉGEIRŐL

A rendszerváltás óta központi téma a KGST felbomlása utáni időszak gazdasági dezintegrációja problémáinak, illetve a közép-kelet-európai országok gazdasági és kereskedelmi kapcsolatainak alakulásának és alternatíváinak elemzése. A szerkesztő bizottság Dr. Szabó-Pelsöczy Miklós tanulmányát, amely a Pesti Hírlapban már megjelent, vitaindítónak szánja. Ez a tanulmány - bár 1990-ben készült - napjainkig nem veszítette el aktualitását. Várjuk olvasóink hozzászólását, kritikai reflexióit, javaslatait az alábbi koncepcióval kapcsolatban.

*A szerkesztő bizottság*

## Ami a KGST után következik:

# káosz vagy Kelet-Európai Fizetési Únió

### 1.) Bevezetés

Köztudott, hogy az utolsó évtizedekben a kelet-európai szocialista országok külkereskedelmének nagy része az egymás közötti kereskedelemben, a KGST intézményrendszerén belül bonyolódott le. Magyarország esetében a nemzeti jövedelem (GDP) +/- 25%-át, a teljes kereskedelem 50%-át tette ki ez a forgalom. 1988-ban a nyolc kelet-európai ország egymás közötti kivitele +/- 50 milliárd dollárt tett ki, ami a bevittel együtt kb. évi 100 milliárd dolláros külkereskedelmet jelent. (1. sz. táblázat). E mögött a szám mögött igen lényeges kereskedelmi tevékenység áll. Ez kb. Magyarország évi GDP-jének négyszerese. Az évi 100 milliárd dolláros forgalom ugyan lemarad az Európai Gazdasági Közösség országainak egymással való kereskedelme mögött (USD 550 milliárd dollár), de legalább köszönő viszonyban van vele (2. sz. táblázat).

Itt tehát valóban nagy tételekről van szó. Az ezeket érintő bármely változás közelről befolyásolja az egész térség gazdasági életét.

Az 1. sz. táblázat 8 országot sorol fel mint a kelet-európai térség tagjait: Bulgáriát, a Cseh és a Szlovák Szövetségi Köztársaságot, a korábbi NDK-t, Magyarországot, Lengyelországot, Romániát, a Szovjetuniót és Jugoszláviát. A táblázat elkészítése óta az NDK az új Németország tagjává vált. Ugyanakkor Albánia az utolsó hónapokban több jelét adta annak a kívánságának,

1 Dr. Szabó-Pelsőczy Miklós jelenlegi és a Gazdaság és Társadalom 1992/4 - 5-ös számában "Magyar infláció, magyar megoldás" c. tanulmányai már egyszer megjelentek a Pesti Hírlapban. A téma aktualitása miatt, Gazdaság és Társadalom szerkesztő bizottsága - a szerző és a lap hozzájárulásával - közölte ill. közli azokat. (A szerk.)

hogy áttérjen a piacgazdaságra. Jövőt illető számításainkba tehát Albániát is be kellene venni. Ugyanez áll Jugoszláviára is. Igaz, hogy soha nem volt a KGST tagja, de földrajzi helyzete és szocialista múltja miatt elvárható, hogy Jugoszlávia is jól járna, ha részt venne egy regionális gazdasági együttműködésben.

Az is tudott, hogy a KGST-n belüli kereskedelem bilaterális, kétoldalú, éves államközi szerződések alapján folyt le. Az árakat többé-kevésbé mesterségesen szabták meg igen kevés tekintettel a termelési költségekre. A fizetés eszköze a konvertibilisnek hívott rubel volt anélkül, hogy az valóban konvertibilis lett volna. Hiába volt tehát egy országnak, mint pl. Magyarországnak pozitív rubel mérlege a Szovjetúnióval, a Szovjetúnió nem engedélyezte azt, hogy ezzel a fizetőerővel Magyarország más KGST országban vásároljon.

1987-ben a kelet-európai országok külkereskedelmüknek 70%-át egymás között bonyolították le. Japán és az Egyesült Államok részesedése ezen országok külkereskedelméből 1% körül volt. A nyugati országok között Nyugat-Németország a kivétel 3,7%-át és a behozatal 4,6%-át képviselte. Dél-Európa az exportok 2,8%-ával vett részt a kelet-európai országok külkereskedelmében. A Skandináv országoknál ugyanezek az adatok 2,6% és 2,3% voltak.

## A kelet-európai országok külkereskedelme 1987-ben

Világos volt, hogy a KGST-rendszer nem gazdasági fejlődéshez, hanem stagnáláshoz fog vezetni. Először is, a KGST, a vállalatokat bilaterális szerződések kényszerzubbonyába erőszakolva megakadályozta, hogy azok szabadon válasszák meg partnereiket és evvel megteremtsék a termelői erőforrások szabad áramlását még a KGST országokon belül is. Márpedig mennél nagyobb a gazdasági térség, amelyen belül a gazdasági erőforrások szabadon áramolhatnak, annál nagyobb a lehetőség a hatékonyság és a gazdasági jólét növekedésére.

Másodszor, ha a bilaterális szerződések gúzsba kötötték a KGST-n belül való gazdasági fejlődést a reálfolyamatok oldaláról, úgy a konvertibilis rubel-elszámolás rendszere még rugalmatlanabbá tette a KGST-n belül való kereskedelmet.

Nyolc ország belső kereskedelme, 1988 (milliárd dollárban)						
Export reláció	Import reláció <sup>1,2</sup>					
	1.	2.	3.	4.	5.	6.
	B	CS	NDK	M	L	R
1. Bulgária	-	-	-	0.1	0.4	0.4
2. Csehszlovákia	-	-	-	0.5	1.0	0.4
3. NDK	-	-	-	0.6	1.1	0.8
4. Magyarország <sup>4</sup>	0.1	0.6	0.6	-	0.3	0.2
5. Lengyelország <sup>4</sup>	0.5	1.1	0.9	0.4	-	0.7
6. Románia	0.3	0.5	0.8	0.2	0.6	-
7. Szovjetúnió	-	-	1.0	2.3	6.0	2.9
8. Jugoszlávia <sup>4</sup>	0.2	0.5	0.4	0.3	0.4	0.1
<b>9. 1-8 összege</b>	<b>1.1</b>	<b>2.7</b>	<b>3.7</b>	<b>4.4</b>	<b>9.8</b>	<b>5.5</b>
10. Más országokban	3.4	5.2	3.3	4.9	7.0	3.8
<b>11. Össz import</b>	<b>4.5</b>	<b>7.9</b>	<b>7.0</b>	<b>9.3</b>	<b>16.8</b>	<b>9.3</b>
<b>12. Egyenlegező tételek</b>	<b>-2.0</b>	<b>-0.5</b>	<b>-0.6</b>	<b>10.7</b>	<b>10.2</b>	<b>14.7</b>

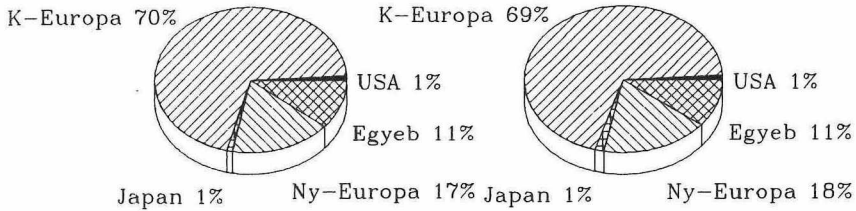
Nyolc ország belső kereskedelme, 1988 (milliárd dollárban)					
Export reláció	Import reláció <sup>1,2</sup>				
	7.	8.	9.	10.	11.
	SZU	J	Alösszeg	Más o.-ban	Össz. export
1. Bulgária	-	0.1	1.0	1.5	2.5
2. Csehszlovákia	-	0.5	2.4	5.0	7.4
3. NDK	1.0 <sup>3</sup>	0.3	3.8	2.6	6.4
4. Magyarország <sup>4</sup>	3.0	0.3	5.1	4.9	10.0
5. Lengyelország <sup>4</sup>	6.0	0.4	10.0	7.0	17.0
6. Románia	4.0	0.1	6.5	7.5	14.0
7. Szovjetunió	-	2.8	15.0	27.3	42.3
8. Jugoszlávia <sup>4</sup>	2.5	-	4.4	8.2	12.6
<b>9. 1-8 összege</b>	<b>16.5</b>	<b>4.5</b>	<b>48.2</b>	<b>64.0</b>	<b>112.2</b>
10. Más országokban	35.1	9.7	-	72.4	-
<b>11. Össz import</b>	<b>51.6</b>	<b>14.2</b>	-	-	<b>120.6</b>
<b>12. Egyenlegező tételek</b>	<b>-9.3</b>	<b>-1.6</b>	-	-	<b>-8.4</b>

1. A 8 ország belső kereskedelme a teljes kereskedelmük 40.6%-át jelenti, ha az exportot tekintjük, és 37,7%-át, ha az importot vesszük.

2. Forrás: Direction of Trade Statistics. Yearbook, 1989 International Monetary Fund

3. 50 Milliárd Márka (DDM) — Üzleti napilap 1990.06.23. A táblázat adata a saját becslésem.

4. Magyarország 5,1 milliárd dolláros exportja 20%-át jelentette a 26 milliárd dolláros GDP-jének. Ugyanez az adat Lengyelországnál 20% (49 milliárd dollár), Jugoszláviánál 13% (34 milliárd dollár). — IFS. 1988.



A KGST tehát ahelyett, hogy a Közös Gazdasági Segítség Tanácsa lett volna, a közös gazdasági fejlődés legnagyobb kerékkötőjévé vált. Ezért kellett felbomlania. A kétoldalú államközi szerződések nem szűnhettek meg egyik napról a másikra. De a kereskedelembe kerülő áruk és szolgáltatások egyre szűkülő körére terjedtek ki, míg a szerződésben nem korlátozott kereskedelmet elvben a szabad piacra hagyják.

Ez a lépés elkerülhetetlen volt. Ugyanakkor világos, hogy önmagától ez még nem vezet automatikusan a kereskedelem fejlődéséhez. A (korábbi) állami nagyvállalatok tisztviselői nem válnak azonnal jó, önálló külkereskedők. Ehhez valószínűleg sem elégséges személyi, tárgyi előfeltételekkel nem rendelkeznek, sem pedig avval a termelési és kereskedelmi infrastruktúrával, amely a jó és sikeres kereskedelem előfeltétele.

A térségen belüli kereskedelem fejlődésének azonban további akadályai is vannak. A rubel elszámolást a fentebb említett okokból fel kellett adni. Ez meg is történt, és 1991. január 1-től a korábbi KGST országok a konvertibilis valutában való elszámolásra térnek át. Sajnos ez a megoldás sem kielégítő önmagában. A konvertibilis rubel elszámolás rendszere összeomlott, mert a rubel nem volt konvertibilis; a konvertibilis dollár elszámolás rendszere össze fog omlani, mert a korábbi KGST országok nem rendelkeznek elég konvertibilis valutával ahhoz, hogy egymással kereskedjenek.

Valamilyen harmadik, áthidaló megoldást kell kitalálni és alkalmazni.

Mindenekelőtt tanulni kell a háborút követő Európai Fizetési Unió példájából.

# 1. Az Európai Fizetési Unió: 1950-1955

Magyarországon unos-untalan hangoztatják, hogy az itt végbemenő változásokhoz hasonló még nem volt a világtörténelemben. Ez tévedés. Az emberiség történelme tele van többé-kevésbé váratlan fejleményekkel. A mi XX. századunk is tucatjával tud lényeges változásokat felmutatni. Nyugat-Európa gyors háború utáni talpraállása csak egy ezek közül. Sokan ezt csodálatosnak tartották. Pedig ez nem volt csoda, csak egyszerűen jó gazdaságpolitika eredménye. Magyarországnak és a többi poszt-sztálinista országnak sincs csodákra szüksége. De igenis szüksége van jó gazdaságpolitikára.

A jó gazdaságpolitika alaptéziseihez tartozik a jó gazdasági együttműködés, mégpedig nemcsak az iparosodásban már nálunk négyszer-öttször fejlettebb országokkal, hanem a minket körülvevő korábbi KGST országokkal is. Ma ezek úgy viszonyulnak a fejlettebb Nyugathoz, mint negyven évvel ezelőtt a háborút megtépzott Nyugat-Európa viszonyult Észak-Amerikához.

A nyugat-európai országok a helyzet veszélyeit és lehetőségeit felismerve hozták létre az Európai Fizetési Uniót, angol nevén a European Payments Union-t, vagy EPU-t. Magyarország és a többi poszt-sztálinista ország tehát nem panaszkodhat, hogy nincs előtte követésre méltó példa.

Ma, 45 évvel a második világháború vége után sokaknak úgy tűnik, mintha Nyugat-Európa talpraállása könnyű lett volna. Ez is tévedés. Két teljes évvel a háború befejezése után Európa ismét a gazdasági tönk szélén találta magát. Ez a potenciális gazdasági katasztrófa azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy Európa, amely az évszázad első felében a történelem két legpusztítóbb világháborúját és legsúlyosabb gazdasági válságát élte át, amelynek gazdasági és politikai strukturáit lelketlen diktatúrák alapjaiban megrendítették, hogy ez a legyöngült Európa ismét a gazdasági és politikai kormányozhatatlanság tengerében fog elsüllyedni. 1947-ben még rendszertelenül felvett amerikai óriáshitelekre volt szükség ahhoz, hogy Európa valahogy meg tudja őrizni behozatalát, fogyasztását, befektetéseit legalább a túlélés minimális szintjén.<sup>2</sup>

A kor gazdaságpolitikusai mai utódaiknál összehasonlíthatatlanul bőlcsebben a megoldást nem a nehézségek véges-végtelen ismételtetésében, vagy a helyi tünetek toldozgatásában-foltozgatásában látták, hanem egy átfogó pénzügyi rendszerváltásban. Ennek két lényeges összetevője volt:

- a.) az infláció azonnali megállítása a lakosság életszínvonalának csökkenése nélkül, és
- b.) a valutaárfolyamok olyan rögzítése, amely a megörökölt helyzet torzításait, az országok között fennálló, gazdaságilag indokolatlan árkülönbségeket és az érintett országok fizetési mérlegeinek krónikus hiányát volt hivatott megszüntetni.

E reformok legnagyobb részét 1948 tavasza és 1950 július 1. között hajtották végre. Magának az EPU-nak az előkészítése három évbe került. 1947 közepén az eredeti ötletgazdák úttörő munkájával kezdődött. Munkájukat támogatták a Nemzetközi Fizetési Alap akkori vezetői, akiknek önálló és sok tekintetben briliáns tevékenységét a túlzott bürokrácia béklyói még alig kötötték. Ugyanúgy úttörő munkát végzett a Marschall-terv végrehajtására Párizsban létrehozott Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet, angolul Organization for European Economic Co-operation, OEEC.

Az EPU szervezete igen egyszerű volt. A következő elvekre épült:

- a.) A résztvevő országok kereskedelme egy multilaterális klíring számlára futott össze, amelyet mint számlavezető a Nemzetközi Elszámolási Bank, angolul Bank of International Settlements (BIS) kezelt Baselban. A rendszer lényegéből kifolyólag a tartozás követel számlák szaldója elvben mindig zéró volt. A valóságban azonban, amikor a számlákat havonta ellenőrizték, mindig voltak országok, amelyek a rendszerrel szemben vagy kiegyenlíthetetlen hiányt, vagy be nem hajtott többletet mutattak.
- b.) A deficités ország ekkor kölcsönt vehetett fel egy központi alapból, amelyet a résztvevő országok külkereskedelmi volumenjük arányában, annak 15 %-a erejéig (ezt nevezték kvótának) már az induláskor aranyban vagy konvertibilis valutában meghiteleztek. Az alapot a Marschall-terv is segítette 350 millió dollárral, ami a már létrehozot alap +/- 10 %-ának felelt meg. Ha most a 8 kelet-európai állam 1988-ban teljesített egymás

közi kereskedelmének, amely 100 milliárd dollár volt, 15 %-át, azaz 15 milliárd dollárt befizetne egy közös kereskedelemfejlesztő alapba, nagyon valószínű, hogy a G-24-ek is hajlandók lennének az alaphoz 1-2 milliárd dollárral hozzájárulni.

- c.) A központi alaphól felvett hitelt a kölcsönvevő ország esetlegesen növekvő hitelállományának arányában egyre drágábban kapta meg. Egy bizonyos ponton túl valutáját le kellett értékelnie, hogy ezáltal serkentse exportját. Erre akkor került sor, amikor egy ország saját kvótájának 40 %-ával tartozott.
- d.) Az EPU elszámolási egysége, angolul Unit of Account (U/A.) volt, amelynek aránytartalma a dolláréval volt egyenlő. Minden ország saját pénzének értékét az Elszámolási Egységhez, illetve a dollárhoz képest rögzítette. A Kelet-Európai Fizetési Unió, angolul East European Payments Union megtehetné ugyanezt, de talán úgy, hogy a mai időknek megfelelően pénzegységét az Európai Valuta Egység-ben, angolul European Currency Unit (ECU)-ben fejezné ki.
- e.) A Marschall-terv garantálta, hogy ha az EPU felszámolásakor még maradnak nettó követelések, akkor a hitelezőket mindenképpen kielégíti.
- f.) Az EPU-t kezdetben bizalmatlanul fogadták, végül 17 nyugat-európai állam Izlandtól Törökorszáig aláírta a szerződést két évre. A futamidőt azután még háromszor 1-1 évig meghosszabbították. Az EPU szerződés 1955. június 30-án lejárt: már nem volt szükség további meghosszabbításra.

Fennállásának 60 hónapja alatt a 17 EPU ország egymással való kereskedelme több mint megduplázódott, az országok ipari termelése több mint 50 %-kal, GNP-jük majdnem 40 %-kal emelkedett. Az EPU egy tollvonással eltörölte a bilaterizmus káros hatásait, és elősegítette az egymáshoz és a világgereskedelemhez való fokozatos alkalmazkodást, valamint a minősített konvertibilitás megvalósítását. Jó volna, ha egy East European Payments Union révén a jelenlegi poszt-sztálinista országok egymás közötti kereskedelme is megduplázódna 5 év alatt, 100 milliárd dollárról 200 milliárd dollárra, ha ipari termelésük 50 %-kal emelkedne, s ha a magyar GDP 27 milliárd dollárról 38 milliárd dollárra növekedne.

Mindez nem lehetetlen.

## 2. A Kelet-Európai Fizetési Unió

Mindez nem lehetetlen, de lehetségessé csak akkor fog válni, ha a kelet-európai országok gazdaságpolitikája a mainál sokkal dinamikusabban teszi magáévá a Kelet-Európai Fizetési Unió tervét. Az eddigi passzivitás nem tartható fenn. A magyar gazdaságpolitika például aktívan közreműködött a rubelelszámolásról a dollárelszámolásra való átmenet előkészítésében. Mindezt nagyon helyesen tette. Ugyanakkor miért nem gondolkodott egy Kelet-Európai Fizetési Unióról, vagy tevékenykedett annak érdekében sokkal erőteljesebben, legalábbis a kívülállónak megfigyelhetőbb módon, mint ahogy azt tette? "Tudtuk, hogy a keleti kereskedelemmel gondjaink lesznek," - mondta egy ismert gazdaságpolitikus a napokban - "de nem tudhattuk, hogy a keleti kereskedelem ilyen hamar össze fog omlani". És vajon miért nem tudhattuk? Mert valahogy nem gondoltunk rá. Vagy ha gondoltunk is, egyre naívabbnak tűnő monetarizmusunkban azt hittük, hogy a dollárelszámolású dollár piac majd önmagától megoldja problémáinkat. Az ilyen fajta naivitás luxusát nem engedhetjük meg magunknak.

Más okok is közrejátszottak abban és még ma is közrejátszanak, hogy kelet-európai piacainkat a legutolsó időkig szinte elhanyagoltuk. Azt hittük, vagy bebeszéltük magunknak, hogy nyugat felé való kereskedelmünk növekedése könnyen kárpótolhatja a keleti piacokat. Ha ez így volna, akkor miért kellene rubel viszonylatú kivitelünknek 1988 és 1991 között 55 %-át elveszítenünk, míg nem-rubelelszámolású kivitelünk ugyanezen időszak alatt kevesebb mint 20 %-kal nő? Behozatalunk is körülbelül így fog alakulni (3). Közben a nemzeti jövedelem két év alatt 10 %-kal esik (4). Hát, természetesen, magyarázunk tudálékosan, ezek az elkerülhetetlen nehézségek ... a kapitalizmus áldásaiért bizony-bizony fizetni kell!!! Kevesen gondolunk arra, hogy a dollárelszámolásra való áttérés káros hatásainak semmi köze sincs se a kapitalizmushoz, se a szocializmushoz. Annál több köze van a gazdaságpolitika gondatlanságához.

Így tehát most se pénz, se posztó. A Kelet-Európai Fizetési Unió mielőbbi létrehozása még mentheti a veszett fejsze nyelét.

A Kelet-Európával való kereskedelem megőrzése, fokozása nem mesterseges: ez a természetes. Ez nem von el termelőerőket a nyugattal való kereskedelemtől és hamarosan felhasználja azokat a munkaerő és egyéb forrásokat, valamint piacokat, amelyekkel még úgy, ahogy rendelkezünk, s amelyeket esetleg örökre elvesztünk. A kelet-európai térséggel való kereskedelem folytatása, újraszervezése olyan piacokat tartana meg, nyerne meg nekünk, amelyeken a nagymennyiségű termelésben rejlő előnyök (economics of scale) egyre hatékonyabbá tehetnék a termelést és ezzel előbb-utóbb megkönnyítenék nyugati piacokra való bejutásunkat is.

Sokan úgy gondolják, hogy csak homogén, azonos, vagy hasonló kultúrával rendelkező népek lehetnek egymás jó kereskedelmi partnerei. Kétségtelen, hogy Prága-Budapest-Vlagyivosztk-a Baltikum és Albánia peremvidékeivel jelzett térségben élő 400 millió ember igen különböző kultúrákhoz tartozik. Egyben azonban megegyeznek. Az elmúlt 40 vagy 70 év alatt egymáshoz hasonló parancsuralmi politikai és centralizált gazdasági rendszerekben éltek. Legalább ez közös kiindulópontot ad. Ugyanakkor a cél is közös: megérkezni egy társadalmilag felelős racionálisan felépített, szabad piacgazdaságba. Az EPU-ba tömörült 17 ország is nagy földrajzi távolságra élt egymástól: itt Izland és Törökország jelentik a szélső határokat. Gazdasági súlyuk is igen különböző volt. Az Egyesült Királyság kvótája például 24-szer nagyobb volt mint Törökországé.

Mások a sztálinista utódállamok belső politikai bizonytalanságát hozzák fel, amikor hangsúlyozzák, hogy a velük való együttműködés lehetetlen. Itt különösen a Szovjetunió belső nehézségeire utalnak. A Szovjetunió valóban egy gyarmatosított birodalomhoz hasonlít, amely átalakulóban van. De ilyen átalakulások már létrejöttek, szinte a szemünk előtt, az utolsó évtizedekben, anélkül, hogy az átalakuló birodalmakban az élet megállt volna. A második világháború után feloszlott az angol birodalom, és átalakult egy sokkal lazábban összetartott államszövetséggé. Sok szempontból ugyanez történt Franciaországgal és korábbi gyarmataival is. Ahogy Göncz Árpád mondotta: a Szovjetunió helyét nem egy "lyuk" fogja elfoglalni, hanem élő emberek élő közössége, amellyel kereskedni lehet és kell is. Hogy nehézségek vannak? De hát ez természetes. Hogy négy szinten kell tárgyalni: az unió, a köztársaságok, a kerületek és a vállalatok szintjén? És ez miért olyan nagy baj? Miért ne tudná néhány magyar vállalat

kozó feladatául tűzni, hogy "meghódítja" a Szovjetunió piacait? Ha Juliánus barát, Marco Polo és Kőrösi-Csoma meg tudta járni Euráziát századokkal ezelőtt és sokkal mostohább körülmények között, akkor bízom benne, hogy lesz annyi leleményesség a magyar gazdaságpolitikában is, hogy támogatni fogja azokat a magyar vállalkozókat, akik még idejében fel tudják mérni ezen óriási terület gazdasági jelentőségét a magyar fejlődés számára.

Magyarország akkor kerül valóban Európa szívébe, ha majd a Milánó-Moszkva-Vlagyivosztk autópálya csak úgy fogja Budapestet érinteni, mint a Baltikumtól Tiranába vezető közlekedés.

A Kelet-Európai Fizetési Unió-nak nincsenek ellenzői, csak olyan óvatos közgazdák, akik a belső demokrácia hiánya és a nemzetiségek közötti ellentétek miatt kételkednek a terv megvalósíthatóságában, legalábbis ami a közeljövőt illeti. Itt főként Romániára, Bulgáriára, Albániára és részben a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaságra gondolnak. Nyilván ezek a politikai nehézségek fennállnak. A kérdés csak az, hogy a Kelet-európai Fizetési Unió-ban való részvétel ezeket a nehézségeket fokozná-e, vagy pedig inkább megoldásaikat segítené elő? Én ez utóbbiban hiszek.

A Marschall-terv sikerét nagyban elősegítette az a felmérés, hogy nem egyes országokat kell támogatni, hanem a terület egészét. Ezért hozta létre az OECD-t és az EPU-t, amelyek a tagok demokratikus együttműködésének elvén épültek. Durván fogalmazva azt lehet mondani, ez az elv a demokratikus együttműködéstől tette függővé a támogatás mennyiségét és minőségét. Így vált lehetővé a Schumann-terv, a Francia-Német Acélközösség megvalósulása négy-öt évvel a második világháború befejezése után. Én tehát a Kelet-Európai Fizetési Unió-ban a térség megbékélésének egyik fontos eszközét látom. Az érintett országok fizetési nehézségeiket egyedül biztosan nem tudják megoldani. Közös erővel, és egy kevés segítséggel a G-24-ek részéről minden valószínűség szerint feladataikkal sikeresen fognak megbírkózni.

Hangsúlyozni kell, hogy a Fizetési Unió nem jelent politikai együttműködést, gazdasági vagy vámuniót, sem pedig olyan politikai-kulturális akciókat, mint a Pentagonale, az Alpok-Adria Szövetség, vagy más hasonló megmozdulás. A Fizetési Unió egy egyszerű multilaterális klíring szerkezet, amely egy sajtóságos és üzleti körökben jól ismert technikát használ arra,

hogy tagjai között a kereskedelmet a fizetések multilaterális módon való kezelése révén megkönnyítse. Amint a kelet-európai kereskedelem elért egy bizonyos fokú fejlettséget, a kelet-európai országok valutái elérhetik a minősített konvertibilitást. Ekkor a Fizetési Unió megszűnhet. Erre az 1990-es évek második felében kerülhet sor.

Még szólni kell az EPU egyik legérdekesebb jellemzőjéről. Minden bürokrácia nélkül működött. A számlavezetést a BIS végezte Baselben. Az EPU-nak volt egy igazgatótanácsa, amelynek tagjai az EPU-kereskedelemben résztvevő országok, valamint az Egyesült Államok, Kanada és a Marshall-terv képviselői voltak. Ez utóbbiakat a Kelet-Európai Fizetési Unió esetében a G-24 csoport, az EBRD, valamint a G-24-ek részéről a Kelet-Európai Fizetési Uniót esetleg megtámogató új alap helyettesíthetné. Az EPU igazgatótanácsa havonta egyszer ülésezett néhány napra. Az ülések után az igazgatók visszatértek saját hazájukba, ahol mindegyiküknek jelentős szerepe volt a gazdaságpolitika formálásában. Ugyanakkor a havi EPU igazgatótanácsi ülések révén kiváló betekintéssel bírtak a többi EPU tagország gondoljaiba is. Ez a kettős elkötelezettség nagy mértékben hozzájárult az EPU-ba tömörült országok lojális kooperációjához és evvel az EPU sikeréhez.

Meggyőződésem, hogy egy hasonló rendszert az elkövetkezendő 6-12 hónap alatt létre lehet és létre is kell hozni.

### **3. A Kelet-Európai Fizetési Unió terve a Harmadik Sziráki Konferencián, 1990 augusztusában**

A Konferencia központi témája Kelet-Európa piaczgazdasággá való át-szerveződése volt. A Kelet-Európai Fizetési Unió létrehozása a témakörökön belül mint az átmenet egyik lehetséges intézménye merült fel. Bevezető előadásomat én teljesen e témának szenteltem. A Fizetési Unió gondolata azonban a legtöbb bevezető előadásban is szerepelt akár pozitív, akár negatív előjellel. A bevezető előadásokat követő vitában szinte minden résztvevő kifejtette a Fizetési Unióról való véleményét.

A következőkben ezeket a véleményeket foglalom össze.

Ellentétben a Magyarországon általánosnak látszó véleménnyel, miszerint a Szovjetunióval ezekről a kérdésekről nem lehet racionális vitát folytatni, Szirákon éppen Dmitry Smyslov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája egyik főmunkatársa volt a Fizetési Unió egyik leghatározottabb támogatója. Ebben nemcsak a saját véleményét fejezte ki, hanem az intézetében nemrégiben francia és angol közgazdákkal tartott konferencia eredményét is. "Mivel teljes konvertibilitást a közeljövőben nem érhetünk el, és mivel a bilaterizmus hátrányait mindannyian ismerjük, a multilaterizmus az az egyetlen fejlődési irány, amelyet a gazdasági fejlődés dolgában követhetünk" - mondta. "A Fizetési Unió révén szűkös konvertibilis fizetési eszközeinkkel tudnánk jobban gazdálkodni, így konvertibilis tartalékaink, külkereskedelmünk növekedne és így mindannyian az erőteljesebb gazdasági fejlődés útjára léphetnénk. A Fizetési Uniót úgy kell tekinteni, mint egy átmeneti intézményt egy nagyobb mértékű konvertibilitás felé. A Szovjetunió nem akarja a Fizetési Uniót kezdeményezni, mert ez másoknak azt a benyomást keltené, mintha a rosszlelkű KGST-t akarná újraéleszteni. Erről nincs szó. De ha más országok vagy intézmények vállalnák a kezdeményezést, úgy a Szovjetunió valószínűleg csatlakozna" - vélekedett Dmitry Smyslov.

Egyértelműen a Fizetési Unió mellett foglaltak állást Jiri Farek, a Cseh és Szlovák Tudományos Akadémia főmunkatársa, Jan Kregel, az amerikai John Hopkins egyetem és Paul Mandy, a belga Louvain-la-Neuve-i egyetem tanára is. Jiri Farek kitért a Dienstbier-tervre is, amely kisebb mértékben ugyan, de a Fizetési Unióval hasonló gondolatmenetre épült. A Dienstbier-terv egy egyszeri 15 milliárd dolláros hitel volna, amelyet a G-24-ek adnának a Szovjetunió részére, amelyből az három év alatt ipari termékeket vásárolna a Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaságtól, Lengyelországtól és Magyarországtól. Ez azonban nem volna elégséges a kelet-európai térségen belüli kereskedelem kérdéseinek megoldására. "Ezért teljesen racionális, sőt elkerülhetetlen az a megoldás, hogy a térség meglévő gazdasági erőforrásait a gazdaságtörténelemből már ismert Európai Fizetési Unió elvei szerint, multilateriális alapon, az eddiginél jobban használjuk ki" - mondta Jiri Farek.

Jan Kregel hangsúlyozottan támogatta a Fizetési Unió gondolatát, de azt is hangsúlyozta, hogy a Fizetési Unió sikerének a fentebb már elmondottakon kívül egyik jelentős oka volt, hogy az Egyesült Államok elfogadta, hogy a

térség államai átmenetileg diszkrimináljanak az amerikai import ellen. Igaz, hogy ez a szabad piaci elvek ellen történt, de az Egyesült Államok elég bölcs volt ahhoz, hogy belássa, ilyen átmeneti diszkrimináció nélkül a térség gazdasága soha nem fog talpraállni. Később Balázs Péter, a Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Minisztériumának fősztályvezetője is beszélt arról az aszimmetriáról, amelyet az Európai Gazdasági Közösség és az Európai Fizetési és Kereskedelmi Közösség is elfogad a kelet-európai térség államaival való tárgyalások során. Egyszerűsítve arról van szó, hogy a térség országai átmenetileg lassabban bonthatják le védővámjaikat a Közösség és az EFTA országaival szemben, mint viszont. Ez az átmenet időt adna arra, hogy a térségen belüli kereskedelem és termelés nagyobb mértékben fejlődjön, mint az különben lehetséges volna. Hosszú távon ez a nyugati országok érdeke is, hiszen céljuk az, hogy hosszú távon erős, sikeres partnereket találjanak Kelet-Európában saját piacaik fejlesztésére.

Jan Kregel az Európai Fizetési Unió egy másik jellemzőjét is kiemelte. Az Egyesült Államok ugyanis valójában magára vállalta, hogy a Fizetési Unió működésének végén fennálló esetleges negatív szaldókat maga fogja dollárral kifizetni. Erre ugyan az Európai Fizetési Unió felszámolásakor végül nem volt szükség, de az Egyesült Államok garanciavállalása önmagában is elégséges volt ahhoz, hogy már a Fizetési Unió megindulásakor létrejött az Unió valutáinak de facto konvertibilitása. Az Egyesült Államok tehát egy olyan közvetítő, áthidaló szerepet vállalt (intermediation process) kezdettől fogva, amely aránylag igen kis költséggel lehetővé tette az Európai Fizetési Unión keresztül Nyugat-Európa gyors gazdasági felépülését. A G-24 most hasonló szerepet kellene, hogy vállaljon a kelet-európai térséggel kapcsolatban.

Paul Mandy teljesen megéri a tényt, hogy a kelet-európai térség külkereskedelmének 70 %-a még 1987-ben is a térség országainak egymás közötti kereskedelméből állott. "Ilyen mértékű kereskedelmet nem lehet egyik napról a másikra feladni anélkül, hogy a térség termelése és munkaerőpiaca össze ne omlna. Az ebből következő munkanélküliség aláásná a szabad piac körülményei közé való szisztematikus átmenetet. Miért kellene tehát fölöslegesen kitenni Kelet-Európa országait a nem-szisztematikus átállás nehézségeinek, amikor már az 1989-es csúcskonferencia óta tudjuk, hogy a nyugati

országok hajlandók lényeges, de szisztematikus segítséget adni Kelet-Európa talpraállásához, akár egy Kelet-Európai Fizetési Unió révén is? Egy ilyen Kelet-Európai Fizetési Unió létrehozása a legjobb átmeneti rendszer, amely szisztematikus előkészítené Kelet-Európa útját a konvertibilitás felé a lehető legrövidebb időn belül. Az Unió intézménye azonnal képes volna a termelés, a kivitel finanszírozására, és a térség országaiban hozzásegítene egy racionális munkaerőgazdálkodás fenntartásához a lakosság életszínvonalának csökkentése nélkül. A Közép-Kelet-Európai Fizetési Unió révén a fejlettebb iparos országoktól már felvett és még kilátásba helyezett hitelek, valamint a nemzetközi intézmények, mint a Világbank, az Európai Befektetési és Fejlesztési Bank és az Európai Befektetési Bank erőforrásai sokkal összehangoltabbá és ezzel hatékonyabbá válnának. Ez a megoldás lehetővé tenne egy nyugodt, hosszútávú fejlődést anélkül, hogy a termelés rövidtávú katasztrofálisan összeomlana" - mondta Mándy Pál.

Nem hiszem, hogy a konferencia résztvevői között voltak olyanok, akik a Kelet-Európai Fizetési Unió tervét elvben elleneztek volna. "Addig, amíg a Fizetési Unió pusztán technikai megoldás, elősegítve azt, hogy a térség országai megőrizzék eddigi piacaikat világviszonylatban is versenyképes áron és amely Fizetési Unióban az országok multilaterálisan egymásnak áthidaló hiteleket adnak és versenypozícióban szolgálják ki vásárlóikat, akik gazdasági megfontolásból és nem kényszerből vásárolnak, addig én is teljes mértékben támogatom a gondolatot" - mondta Otto Hieronymi, az amerikai Battelle Institute genfi irodájának vezető közgazdája. "A gondolat akkor válna veszélyessé - folytatta -, ha az új intézmény a régi KGST újjáélesztéséhez vezetne". Dehát erről természetesen szó sincs, ezt mindenki ellenezné.

Különös figyelmet érdemeltek Alfred Steinherr, a luxemburgi székhelyű Európai Befektetési Bank Közgazdasági Osztálya igazgatójának, valamint Arturo és Riccardo Jozzo, a turini székhelyű Istituto Bancario di San Paolo vezérigazgató-helyettesének és vezető munkatársának megnyilatkozásai. Alfred Steinherr és Riccardo Jozzo 1990 júniusában résztvettek egy igen jelentős prágai konferencián, amelynek témája a kelet-európai reformok, és ezekben az ECU szerepe volt. A Sziráki Konferencián megfogalmazott véleményük nagyban egybeesik a prágai konferencia záróokmányának konklúziójával<sup>(5)</sup>. Lényegében nagyra értékelik az EPU Nyugat-Európában elért

eredményeit, de nem tartják azokat alkalmazhatónak Kelet-Európában. A prágai jelentés véleményét így foglalja össze:

- a.) "Az EPU-hoz hasonló fizetési unió esetleg igen hasznos lehet a kelet-európai országok számára is. Az unió legfőbb célja volna elősegíteni a térség országainak egymás közötti kereskedelmét".
- b.) "Valóban hozzájárulhatna ahhoz, hogy az érintett országok megtarthassák külkereskedelmüket, és hogy fokozatosan áttérhessenek a konvertibilitásra".
- c.) "Fontos, hogy az Unió nyitva tartsa kereskedelmi és pénzügyi kapuit a területen kívüli országok felé is, hogy ezáltal is megelőzze annak a veszélyét, hogy zárt, befelé néző és autarchiára törekvő legyen. Ugyanakkor, fontos volna biztosítani, hogy az Unió országai ne függjenek túlságosan a területen kívüli kereskedelemtől, mivel még egyelőre nem nagyon lesznek versenyképesek a nyugati piacokon. Vámtarifa diszkriminációk a térségen belüli és kívüli országok között további, de jól átvilágítható előnyökhöz juttatnák a kelet-európai térség országait".
- d.) "Az Európai Közösség központi szerepet játszana az Unió felállításában és annak adminisztrációjában. Az ECU mint a térség központi elszámolási egysége szerepelhetne, amely köré azután az egész térség pénzügyi, kereskedelmi és gazdasági élete épülhetne..."

Az Uniónak azonban a jelentés szerint vannak árnyoldalai is:

- a.) "A térség nem homogén, és így nem rendelkezik azokkal az előnyökkel, amelyek az EPU-t sikeressé tették".
- b.) "A térségbeli országok részvétele még nem biztosított, és a Szovjetunió szerepét nehéz meghatározni".
- c.) "A térségbeli együttműködés drága is lehet: magas költséggel termelők klubjainál mindig fennáll a veszély, hogy nem gazdaságos termelésbe menekülnek és kereskedelmi diverziót hoznak létre, vagyis alacsony minőségű árut vásárolnak egymástól, ahelyett, hogy olcsóbb nyugati árut importálnának".
- d.) "A csehszlovák pénzügyminiszter kijelentette, hogy Csehszlovákia magától is meg tudja teremteni a konvertibilitást anélkül, hogy egy kitérőt tenne "a szegény népek klubján" keresztül".<sup>(6)</sup>

A fentiekhez hasonló igen értékes megjegyzések hangzottak el a Sziráki Konferencia többi résztvevőjétől is. Ezek közül ki kell emelni Simai Mihály akadémikus, Yoshiaki Toda, Japán egyik legnagyobb bankjának elnök-vezérigazgatója, Carlo Santini az Olasz, Lionel Price az Angol, Jean-Pierre Beguelin a Svájci Nemzeti Bank Közgazdasági Osztályainak igazgatói, Hyman Minsky neves amerikai egyetemi tanár és Peter Bull az Angol Nemzeti Bank korábbi elnökhelyettesének véleményét is. A helyszűke sajnos nem engedi, hogy ezekkel itt most részletesen foglalkozzak.

## Befejezés

Mindebből a magam tanulsága, hogy a Kelet-Európai Fizetési Uniót mielőbb létre kell hozni, azelőtt, hogy a jelen bilaterális egyezmények mankója ellenére a térség országainak egymással való kereskedelme végérvényesen összeomlana. A társág országai a fejlett ipari országokkal való kereskedelmüket csak lassan tudják kiépíteni. És ha ez valamikor meg is történne, miért mennének el a térség országai az egymással való kereskedelem olyan, nehezen megszerzett helyzeti előnyei mellett, amelyet vérrel, könnyel, igen magas áron megszereztek?

Hogy a Fizetési Unió tervének vannak árnyoldalai, ez csak természetes. Mindennek van. Megítélés kérdése, hogy az előnyök, vagy hátrányok esnek súlyosabban a latba. Én óvatos tárgyalásokat, a mindenkit egyformán érintő siker reményében, tartok a jelen esetben kívánatosnak.

És végül két nagyon fontos gondolat. Az Európai Rekonstrukciós és Fejlesztési Bank 1991. április 1-jén kezdi meg működését. Tíz milliárd ECU-s alaptőkével ez a bank lesz az Európai Ház egyik legjelentősebb pénzügyi intézménye. Igaz, hogy a bank csak egyes projektek finanszírozására hivatott, de hitelezési politikája és kezdeményezőkézsége egy esetleges testvérintézmény, a Kelet-Európai Fizetési Unió létrehozásában döntő lehet az egész térség további fejlődése szempontjából.

Néhány hónappal ezelőtt, 1990 nyarán még aránylag békében és nyugalomban elmélkedhattünk a Kelet-Európai Fizetési Unió előnyeiről és esetleges hátrányairól. Ma már nincs jogunk ilyen nyugodtnak lenni. Akármit is gondolunk, a lengyel, cseh, szlovák, román, jugoszláv, albán és magyar

gazdasági és politikai fejleményekről, akár az iraki válságról is, a mai nehézségek el fognak törpülni azok mellett, amelyek akkor állnak elő, ha a Szovjetunió polgárai világútlelvelehez jutnak, és egy új népvándorlással előzönlük nemcsak Kelet-, de Nyugat-Európát is.

Ezt tudja Brüsszel, Washington és Moszkva is. További fölösleges tragédiákat csak a Kelet-Európai Fizetési Unió révén lehet elkerülni.

## Jegyzetek

1. L' Europe de l'Est fortement repliée sur elle-meme. "70 % des échanges des pays d'Europe de l'Est s'effectuent encore en 1987 au sein du CAEM." Idézet Prof. Paul Mandy előadásából: "The Systemic Transition from a Command to a Free Economy". Szirák Kerekasztal Konferencia, 1990. augusztus.
2. A 16-tól 20-ig tartó szakaszok eredeti forrása: Robert Triffin: Europe and the Money Muddle. From bilateralism to near-convertibility, 1947-1956. New Haven, Yale University Press, 1957, pp. 351.
3. Figyelő. 1990. december 6., 3. oldal.
4. Ibid
5. ECU Banking Association: Reforms in Eastern Europe and the role of the ECU. Prague, June 22, 1990. pp. 101
6. Ibid, pp. 64-65.

A szedés és a nyomtatás a Társadalomkutató Intézet  
házi sokszorosítójában készült.

A szedés Bosnyákovits Józsefné és Kocsis Gábor munkája,  
a tördelést Batizi Lászlóné készítette.

A nyomtatás 1992. decemberében készült.

**Ára: 96.— Ft**